

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE KUTADGU BİLİG:
HAK, ADALET VE SORUMLULUK DEĞERLERİ BAKIMINDAN
DEĞERLENDİRME VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ**

Rumeysa TEZCAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Eylül, 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 12 (Oniki) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Rumeysa
Soyadı : TEZCAN
Bölümü : Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
İmza :
Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kutadgu Bilig: Adalet, Hak ve Sorumluluk Değerleri Bakımından Değerlendirme ve Öğretmen Görüşleri
İngilizce Adı : Kutadgu Bilig in Social Studies Teaching: Teachers' Opinions And Evaluation on Justice, Right and Responsibilities

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik etik kuralları çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Rumeysa Tezcan

JÜRİ ONAY SAYFASI

Rumeysa Tezcan tarafından hazırlanan “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kutadgu Bilig: Hak, Adalet ve Sorumluluk Değerleri Bakımından Değerlendirme ve Öğretmen Görüşleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

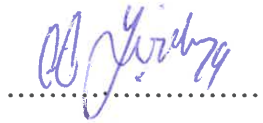
Danışman : Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

.....

Üye : Doç. Dr. Cemil Cahit YEŞİLBURSA

Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

.....

Üye : Doç. Dr. Hasan IŞIK

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi: 19/09/2019

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, tecrübelerinden faydalandığım, sabır ve hoşgörülerini ile her daim çalışmaya teşvik eden çok kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK'a, zorlu çalıőmam esnasında maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli eőim Seyit Mehmet TEZCAN ve kızlarım Nil Ebrar ve Sevde'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Rumeysa TEZCAN

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE KUTADGU BİLİG:
HAK, ADALET VE SORUMLULUK DEĞERLERİ BAKIMINDAN
DEĞERLENDİRME VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Rumeysa TEZCAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2019

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Sosyal Bilgiler öğretiminde yer alan hak, adalet ve sorumluluk değerleri açısından Kutadgu Bilig’i incelemek ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin bu konuya ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu çalışma, nitel araştırma geleneği ile yürütülmüştür. Araştırmanın birinci kısmında Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer alan “Hak, Adalet ve Sorumluluk” kavramlarının kültürümüzün bir parçası olan ve Türk tarihinde önemli bir yeri bulunan Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eserinde nasıl ele alındığı, nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda Türk hakimiyet anlayışında önemli bir yere sahip olan hak, adalet ve sorumluluk kavramları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Türk devlet yönetiminde en önemli yere sahip olan hükümdarın, kanun ve adaleti temsil ettiği vurgulanmıştır. Hükümdarların, devlet adamlarının, halkın ve toplumları oluşturan aile bireylerinin hak ve sorumluluklarının ilişkilendirilerek ele alındığı eser detaylı bir şekilde incelenerek hak, adalet ve sorumluluk kavramlarının önemi ortaya konulmuştur. İkinci aşamada ise Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin “Hak, Adalet ve Sorumluluk” değerlerinin öğretiminde Kutadgu Bilig’in kullanılmasına yönelik görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Ankara ili merkez ilçelerinde görev yapan 30 Sosyal Bilgiler öğretmeni ile görüşme yapılmıştır. Öğretmen görüşmeleri sonrasında elde edilen nitel veriler, betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda Türk millî eğitim sisteminin

temel amacı olan iyi vatandaş yetiştirmek için öğrencilere hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin kazandırılmasında Türk kültür tarihinin en eski yazılı kaynaklarından biri olan Yusuf Has Hacib'in eşsiz eseri Kutadgu Bilig'den faydalanılması gerektiği vurgulanmış ve bu eserin eğitim-öğretim aşamasında daha çok kullanılması gerektiği yönünde eğitimcilerle tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Kutadgu Bilig, hak, adalet, sorumluluk, değer, sosyal bilgiler
Sayfa Adedi : 143
Danışman : Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

**KUTADGU BİLİĞ in SOCIAL STUDIES TEACHING: TEACHERS'
OPINIONS AND EVALUATION ON JUSTICE, RIGHT AND
RESPONSIBILITIES**

(Master of Science Thesis)

Rumeysa TEZCAN

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

August 2019

ABSTRACT

The aim of this study is to examine Kutadgu Bilig in terms of rights, justice and responsibility values as a subject of social studies education and investigate the opinion of subject teachers on it. This study is conducted according to the qualitative research methods. In the first part of the thesis, how Yusuf Has Hacıoğlu discussed the concepts of rights, justice and responsibility, which are in the Social Studies Curriculum as an important part of Turkish history and culture, were analysed by applying document analysis methods, which is one of the qualitative data collection techniques. According to the results, these concepts which have an important place in Turkish mind of sovereignty have been discussed in detail. It is emphasised that the state rulers who have an important place in the governance of the state, represent law and justice. In order to identify the importance of the concepts of rights, justice and responsibility, the relationships amongst the state rulers, statesmen, family members constituting societies are explicitly investigated. In the second part of the thesis, it is aimed to investigate the social studies teachers' opinion on how Kutadgu Bilig could be used in teaching of the values regarding right, justice and responsibility. In order to determine the social studies teachers' opinion, a semi-structured interview form was created. Thirty teachers who are working in the central districts of Ankara were interviewed. The qualitative data obtained through the interviews were analysed by the descriptive analysis

method. As a result of the study, it is concluded that Kutadgu Bilig, a unique work of Yusuf Has Hacib, should be exploited for bringing the values of rights, justice and responsibility to the students in the Turkish national educational system whose primary purpose is to raise descent citizens. It is also advised in the thesis that Kutadgu Bilig, which is one of the oldest written sources, should be used more often as a classroom material during the education.

Keywords : Kutadgu Bilig, rights, justice, responsibilities, value, social studies
Number of Pages : 143
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
BÖLÜM 1.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	5
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Varsayımlar	6
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar	7
BÖLÜM 2.....	8

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	8
2.1. Kavramsal Bilgiler	8
2.1.1. Değer Eğitimi.....	8
2.1.2. Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitimi.....	14
2.1.3. Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Dönem Karahanlılar	19
2.1.4. Kutadgu Bilig'in Yazarı Yusuf Has Hacib	20
2.1.5. Kutadgu Bilig'in Muhtevası.....	22
2.2. İlgili Araştırmalar.....	32
BÖLÜM 3.....	40
YÖNTEM.....	40
3.1. Araştırmanın Modeli	40
3.2. Çalışma Materyali ve Çalışma Grubu	41
3.2.1. Çalışma Materyali.....	41
3.2.2. Çalışma Grubu	41
3.3. Veri Toplama Araçları.....	41
3.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik.....	42
3.5. Verilerin Analizi.....	42
BÖLÜM 4.....	43
BULGULAR VE YORUMLAR.....	43
4.1. Kutadgu Bilig'e Göre Hak Anlayışı	43
4.2. Kutadgu Bilig'e Göre Adalet Anlayışı	51
4.3. Kutadgu Bilig'e Göre Sorumluluk Anlayışı	70
4.3.1. Hükümdarın Sorumlulukları.....	71
4.3.2. Vezirin Sorumlulukları.....	87
4.3.3. Kumandanın Sorumlulukları.....	91
4.3.4. Has Hacib'in Sorumlulukları.....	93

4.3.5. Kapıcıbaşının Sorumlulukları.....	96
4.3.6. Elçinin Sorumlulukları	99
4.3.7. Kâtibin Sorumlulukları	102
4.3.8. Hazinedarın Sorumlulukları.....	103
4.3.9. Aşçı ve İçkicibaşının Sorumlulukları	104
4.3.10. Halkın Sorumlulukları	105
4.3.11. Babanın Sorumlulukları.....	106
4.3.12. Çocukların, Anne Babaya Karşı Sorumlulukları	108
4.4. Kutadgu Bilig ile İlgili Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri.....	108
4.4.1. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kutadgu Bilig’in Eğitim Öğretimde Kullanılmasına Dair Görüşleri	109
BÖLÜM 5.....	119
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	119
5.1. Sonuç ve Tartışma.....	119
5.2. Öneriler	122
KAYNAKLAR.....	123
EKLER	130
EK 1. Görüşme Formu Örneği	130

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. <i>Birinci Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı</i>	109
Tablo 2. <i>İkinci Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı</i>	112
Tablo 3. <i>Üçüncü Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı</i>	114
Tablo 4. <i>Dördüncü Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı</i>	116

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmaya ilişkin problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, varsayımları, sınırlılıklar ve tanımlar yer almaktadır.

1.1. Problem Durumu

Günümüzde küreselleşme ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle birlikte sınırlar ortadan kalkarak dünya büyük bir köy haline gelmiştir. Kendi kültüründen uzak, milli değerlerinden habersiz, hak ve sorumluluklarının farkında olmayan, hoşgörüsüz yetişen bireylerden oluşan toplumlarda; şiddetin artması ile ortaya çıkan sosyal problemler hızla yayılmakta ve küresel bir problem halini almaktadır. Düzenli ve sağlam bir toplumsal yapının devamı için toplumdaki bireylerin ortak değerlere sahip olmaları gerekmektedir. Bu yüzden eğitim sistemimize ve okullarımıza büyük görevler düşmektedir. Eğitimden beklenen ise, bilgi ve becerinin yanı sıra belli değerlerin de kazandırılmasıdır.

İnsan, diğer insanlarla devamlı etkileşim halindedir ve birçok nedenden dolayı ortak yaşam alanını beraber kullanmak zorundadır. İnsanların bir arada yaşaması, toplum üyelerinin birçoğu tarafından benimsenen ve yaşatılan bir takım toplumsal, siyasi, ahlaki ve kültürel ilke ve kurallara bağlıdır. Toplum tarafından benimsetilerek devam ettirilen ilke ve kuralların büyük bir bölümünü değerler oluşturur. Bu yönüyle değer kavramı, insan ve onun yaşamını inceleyen birçok disiplin tarafından çalışma konusu haline gelmiştir (Kılcan, 2013, s. 8).

Değer kavramı ile ilgili felsefi, psikolojik, sosyolojik ve eğitimsel bakış açılarıyla ele alınarak farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Bazı bilim adamları değerlerin sosyal bilim

çalışmalarının dışında psikolojik ve etik bir olgudan ibaret olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bilim adamlarına göre değerlerin hiçbir sosyal gerçekliği yoktur. Günümüzde bazı sosyal bilimciler ise değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğu, bilimsel inceleme ve değerlendirmeye tabi olabileceği noktasında ortak fikir sahibidirler. (Yalar, 2010, s. 9; Fichter, 2012, s. 165).

Her medeniyet kendini korumak ve devam ettirmek adına bazı değerler oluşturur. Bunların zaman içinde yıpranması o medeniyet adına gerileme olduğu gibi bu değerlerin hatırlanması belki de yeni içeriklerle zenginleşerek yeniden hayata aktarılması o medeniyetin canlılığını sağlar. Bu bakımdan millet hayatından geriye kalan maddi ve manevi malzeme bu anlamda ki bir süreklilik adına önem taşır (Alıcı, 2011, s. 98).

Toplumun geleceği ancak her yönüyle iyi şekilde yetişmiş, birtakım değerlere sahip, donanımlı bireyler tarafından oluşturulur. Toplumun devamlı ileriye gitmesi, belli değerlerin bireylere kazandırılması ve bireylerin bu değerleri içselleştirerek ona yönelik davranışlarda bulunmasına bağlıdır. Bu durum toplumdaki huzur ortamını geliştirecek ve toplumun ileriye gitmesini sağlayacaktır. Toplumun uyum içinde olması ve toplum içerisinde ortaya çıkan problemlerin engellenmesi de bireylerin, kazandırılması amaçlanan değerlerin özelliklerine uygun olarak davranışta bulunmasına bağlıdır. Bireylerin, değerleri kazanma süreci, önce ailede başlar daha sonraki dönemlerde de okulda ve çevrede devam eder. Aile bu işin başlangıç noktasıdır ve önem arz etmektedir. Her aile, birtakım değerleri çocuklarına bilinçli ya da bilinçsiz olarak aktarmaya çalışır. Sosyal bir gerçeklik olarak değer kazandırmada en önemlisi “hangi değerleri, hangi yaşta ve nasıl aktarmalıyız?” sorusuna cevap aranmasıdır. İşte bu yüzden ilkokul çağından başlayarak belirli değerleri bireylere kazandırmak eğitim sistemimizin en önemli görevleri arasındadır (Aladağ, 2009, s. 2).

Toplum ve milletler, değerleri içselleştirmiş bireylerden oluştuğu zaman devamlılık gösterebilir. Aynı değerleri paylaşmayan bireylerden oluşan toplumlarda ise insanların bir arada bulunması zorlaşacak ve toplumsal yapıyı tehdit eden, istenmeyen davranışlar artacaktır. Eğitim sisteminin genel hedefleri okulların merkeze alacağı ortak değerleri belirler (Akbaş, 2014, s. 62).

Eğitim sistemimizde, okul çağındaki çocukların hangi amaçlara ulaşması ve değerleri kazanması gerektiği kanunlarla belirlenmiştir. 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu bu kanunlardan en önemlisidir. Bu kanuna göre, Türk Millî Eğitiminin genel amaçları şunlardır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018):

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Türk Millî Eğitiminin genel amaçları incelendiğinde, eğitim sisteminin en önemli amaçlarından birinin bireylerin, Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek olduğunu, aynı zamanda bireylerin, beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek olduğu görülmektedir (MEB, 2018). Ayrıca bu amaçlar arasında, yeni nesillere temel insani değerleri aktarmak, değerlerin kazanılmasını ve değerlerin davranışa dönüşmesini sağlamak da vardır (Ekşi, 2003, s. 79).

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun olarak Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile de öğrencilerin; "Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri" amaçlanmıştır (MEB, 2018).

Bu noktada Sosyal Bilgiler Öğretim Programıyla; Eğitim sistemimizin, değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmeyi amaçladığını görmekteyiz (MEB, 2018).

Bu amaçları kazandıracak olan öğretmenler, değerleri öğrencilere aktarırken birçok yaklaşım, strateji, yöntemler ve materyal kullanabilir. Sosyal Bilgiler öğretiminde değerlerin

en iyi şekilde öğretilmesi, biyografiler, hikâyeler ve gerçek tarihî kahramanlar, önemli hadiselerin yaşandığı gerçek mekânlara çevre gezileri, gerçek kanıt ve tanığa dayalı sözlü tarih çalışmaları ve güncel olaylar vb. ile gerçekleştirilebilir. Değerlerin geçmişten günümüze aktarılması sürecinde gerçek kanıtların ve güncel olayların kullanılması, değerlerin öğrencilere aktarılmasında çok daha etkili olacaktır. Güncel olaylar ve edebi eserler öğretim sürecinde kullanılarak, öğrencilerin dünü, bugünü, geleceği daha iyi anlamalarına ve yorumlamalarına yardımcı olunacaktır. Bunun için, öğrencilere olayların analizi yaptırılarak, bu olaylardan bir değer çıkarımında bulunmaları sağlanabilir. Tarihteki ve günümüzdeki önemli kişilerin hayat hikâyeleri, öğrencilerin o kişilerin ilkelerini, duygularını ve düşüncelerini benimsemesi, empati kurması ve bundan bir değer çıkarımında bulunması açısından da önemli olacaktır. Böylece, Sosyal Bilgiler öğretiminin iyi ve etkili vatandaş yetiştirmek amacına ulaşmak daha kolay olacaktır (Aladağ, 2009, s. 21). Aynı şekilde edebi eserlerde yer alan öğretiler de öğrencilerin değer çıkarımında bulunmasına katkı sağlayacaktır.

Edebi Eserler değerlerin oluşmasında ve gelecek nesillere taşınmasında önemli görevler üstlenmektedir. Yazar veya sanatçı, içinden çıkıp geldiği milletin değerlerini eserinde yansıtır, okuyucu da bu değerleri okuyarak öğrenir, edinir. Genç nesillere sunulacak metinlerin ait olduğu milletin kültürünün bir parçası olması ve o milletin değerlerini yansıtması çok önemlidir. Çünkü bireylerin, bu değerlerle davranışları tutarlılık kazanacak ve kişiliği gelişecek ve sağlam bir karaktere sahip olacaktır (Kavcar, 1999, s. 6). Özbay ve Tayşi (2011)'nin belirttiği üzere “Millete ait değerler edebî metinlerle yaşatılır ve geleceğe aktarılır. Bu nedenle ana dil öğretiminde temel materyal olarak kullanılan metinlerin özellikle değer aktarımında önemi çok büyüktür”.

Değer öğretimiyle ilgili önemli bir kaynak olan ve Türk edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olan Kutadgu Bilig, değerlerin oluşmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir kaynak görevi görecektir. Genç nesillerin, kültürümüze aykırı unsurlar barındıran yabancı kaynaklardan beslenmesi yerine kendi öz kültürümüze ait eserlerin öğretilerinden yararlanması Türk Milli Eğitiminin temel amaçları içerisinde yer alan “...kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak” amacını gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır.

Türk edebiyatının şaheserlerinden olan Kutadgu Bilig, üzerinde pek çok araştırma yapılan önemli bir eserdir. Ancak yapılan alan yazın taramasında, değer eğitimi açısından önemli bir

yere sahip olan Sosyal Bilgiler dersinde, Kutadgu Bilig mesajlarından yararlanılmadığı görülmüştür. Sosyal Bilgiler 4, 5, 6 ve 7. Sınıf Öğretim Programı'nda yer alan değerlerin öğrencilere kazandırılmasında Kutadgu Bilig'den yararlanılmadığı görülmüş ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin bu konudaki görüşlerine yönelik herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu eksiklik üzerinde çalışıldığında alana önemli katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu açıdan araştırmanın problem cümlesi: "Sosyal Bilgiler öğretiminde hak, adalet ve sorumluluk değerleri açısından Kutadgu Bilig'den nasıl yararlanılabilir ve bu konuda Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşleri nelerdir? " olarak belirlenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

"Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kutadgu Bilig: Hak, Adalet ve Sorumluluk Değerleri Bakımından Değerlendirme ve Öğretmen Görüşleri" adlı bu araştırmada; Sosyal Bilgiler 4, 5, 6 ve 7. Sınıf Öğretim Programı'nda yer alan "Adalet, Hak ve Sorumluluk" kavramlarının kültürümüzün bir parçası olan ve Türk tarihinde önemli yere sahip Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eserinde nasıl ele alındığını ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Kutadgu Bilig'in değerler öğretiminde kullanılmasına yönelik görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Hak değeri Kutadgu Bilig'de nasıl ele alınmıştır?
2. Adalet değeri Kutadgu Bilig'de nasıl ele alınmıştır?
3. Sorumluluk değeri Kutadgu Bilig'de nasıl ele alınmıştır?
4. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin öğretiminde Kutadgu Bilig'den yararlanılmasına yönelik görüşleri nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi

İslami dönem Türk edebiyatının ilk ve en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemin, sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yaşantısını, hukuk anlayışını yansıtan önemli bir başyapıttır.

Arslandoğlu (1996)'nun belirttiği üzere "Milli bir eğitim yapabilmemiz, hedeflenen Türk toplumunu yetiştirebilmemiz için, başta Kutadgu Bilig olmak üzere diğer Türk eserlerinden

de faydalanmamız gerekmektedir.” Kutadgu Bilig kültürün aktarılması ve değerlerin öğrenilmesi anlamında önemli bir yere sahip, kaynak eserdir.

Ancak edebi eserlere, sosyal etkileşim yoluyla öğrenilen ve gelişen dil ve değerlerin öğretilmesinde önemli rol düşmektedir (Tekşan, 2012, s. 3). Özçelik (2004)’in çalışmasında belirttiği gibi, “bugün Sosyal Bilgiler dersinde ele aldığımız birçok konu geçmişte yazılan siyasetnameler sayesinde açıklığa kavuşturulmasına rağmen öğrencilerimiz bu eserlerin önemini bilmemektedir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Kutadgu Bilig’e yeterince yer verilmemekte, çok kısa ifadelerle geçiştirilmektedir.”

Değer eğitimi açısından önemli bir yere sahip olan Sosyal Bilgiler dersi; vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip iyi vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyal Bilgiler dersi amaçlarına ulaşmada en etkin yollardan biride Kutadgu Bilig öğretilerinin öğrencilere aktarılmasıdır.

Yapılan araştırmalarda Sosyal Bilgiler dersinde, Kutadgu Bilig’in mesajlarından yararlanılarak Sosyal Bilgiler Programında yer alan değerlerin öğrencilere kazandırılmasına ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin bu eserin değer öğretiminde kullanılmasına yönelik düşüncelerinin araştırıldığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Söz konusu hususlarda herhangi bir çalışma yapılmadığından, yapılan araştırmanın alana katkı sağlayacağı düşünüldüğünden ve gelecek çalışmalar için yol gösterici niteliği taşımasından ötürü bu çalışma önemli görülmektedir.

1.4. Varsayımlar

Bu araştırmada;

1. Görüşmeye katılanların tüm maddeleri içtenlikle yanıtladıkları varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1. Kutadgu Bilig’deki adil olma, hak ve sorumluluk değerleri,
2. Görüşme yapılan 30 Sosyal Bilgiler öğretmeni,
3. Öğretmenlerin görüşme sorularına verdikleri cevaplar ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Değer: Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü (TDK, 2005). Değerler kısaca yaşamımızı etkileyen, yaşamda önem verdiğimiz düşüncelerdir (Doğanay, 2012, s. 228).

Adalet: Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe (TDK, 2005). Adalet, kendine teslim edilen emaneti korumak nefisini kontrol edebilmektir (Arslan, 1987, s. 11).

Hak: Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç (TDK, 2005). Hak, kişinin hukuk ve ahlak düzeni içinde, toplumun mensubu, devletin yurttaşı ve bir insan olarak alabileceği, kendisine verilmesini isteyebileceği maddi ya da manevi varlık yapabileceği ya da kendisi için yapılmasını isteyebileceği davranış ya da eylemdir (Kazmaz, 2000, s. 57).

Sorumluluk: Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet (TDK, 2005).

BÖLÜM 2

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde araştırma konusu ile ilgili kavramsal bilgilere ve ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. Kavramsal Bilgiler

2.1.1. Değer Eğitimi

Değer, insanı değerli kılan sahip olduğu üstün nitelikler ve donanımlardır. Sahip olunan değerler bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta hayatını belirleyecek etkenler olduğu için, bireyin belli başlı değerlerin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerleri benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline getirerek davranışa dönüştürmesi gerekir. Hayat boyu devam eden bu değer kazanma/kazandırma süreçlerine “değerler eğitimi” denilmektedir (Yaman, 2012). Nitekim değer eğitimi, bireyin önce kendini sonra kültürünü tanımasına ve anlamasına yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında değer öğretimi daha da önem kazanmaktadır.

Değer, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlardır. Değerler, bireysel olarak kazanılırken güdü, karar verme, tutum, inanç, ihtiyaç gibi kavramlar ağırlık kazanmaktadır. Toplumsal anlamda değerler ise, toplumca en iyi, en doğru ve en faydalı olduğu kabul edilen tutum ve davranışlardır. Toplumsal değerlerin tanımlanmasında sosyalleşme, sosyal bilinç, norm ve grup ruhu gibi kavramlar kullanılmaktadır (Akbaş, 2004, s. 44).

“Değer” sözcüğü genel manada; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin sahip olduğu kıymet, yüksek ve yararlı nitelik olarak tanımlanabilmektedir. Genellikle çoğul olarak “değerler” şeklinde karşımıza çıkan bu kelime, sosyal değerler, evrensel değerler, manevi değerler, folklorik değerler, kurumsal değerler, demokratik değerler, milli değerler, dini değerler gibi birleştirmeler içerisinde de kullanılmaktadır. Bu anlamda değerler, doğru, güzel olan, kabul edilen ve erişilmek istenen anlamını ifade için kullanılır. (Arslan ve Yaşar, 2007, s. 8,9).

Bilimsel değerler, ahlâkî değerler, estetik değerler, dinî değerler, siyasî değerler, teknik değerler, hukukî ve iktisadî değerler olmak üzere çeşitlere ayrılan değerler arasında kesin bir çizgiden bahsedilemez çünkü bu değerler birbirleri içine geçmiş vaziyettedirler (Bolay, 2007, s. 14).

Değerler, bireyin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak, istenen, arzulanan, ilgi ve ihtiyaç duyulan şeyler hakkında bilgi veren kavramlar olarak tanımlanmıştır (Erdem, 2003, s. 56). Değer, her toplumun sahip veya bağlı olduğu kültürünü meydana getiren inançlar, fikirler ve normlar olarak tanımlanabilir (Ülken, 1969, s. 73).

Değerler, toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren ölçütler, bireylerden neyin yasaklandığını, neyin ödüllendirilip neyin cezalandırılacağını belirten işaretler aynı zamanda da toplumu ayakta tutan dinamikler olarak tanımlanmaktadır (Özensel, 2003, s. 220; Avcı, 2007, s. 822).

Bireysel anlamda değer, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlardır. Toplumsal anlamda ise değerlerin, toplumca en iyi, en doğru ve en faydalı olarak kabul edilen inançlarıdır ya da her şeydir (Akbaş, 2004, s. 44).

Bireyin, sosyalleşme süreci, ait olduğu milletin değerlerini içselleştirmesiyle bağlantılıdır. Bu süreç, yetiştiği aile ortamından başlayarak, okul, yakın çevresi ve toplumun her katmanında gerçekleşir. Birey, değerlerini içselleştirebildiği oranda, kendini ve sosyal çevresini anlamlandırır ve davranışlarını düzenler (Tekşan, 2012, s. 2).

Değerlerin oluşması için mutlaka bir tarihsel arka planın olması gerekir. Değerler bu bahsi geçen tarihsel arka plan içerisinde birdenbire değil, yavaş yavaş oluşurlar (Poyraz, 1994, s. 61; İçli, 2002, s. 104; Öztürk, 2005, s. 43; Oktay, 2007, s. 140).

Akbaş’a göre (2004), “Değerler, tutum ve inançlar gibi üç boyutludur. Değerlerin bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor boyutu bulunmaktadır. Değerlerin bilişsel yönü, değerlerin farkına

varmayı ve kavrayarak nerede kullanacağını bilmeyi kapsar. Değerlerin duyuşsal boyutunda ise iyi kötü, olumlu olumsuz gibi yargılar ve duygusal tepkiler vardır. Psikomotor boyutta ise bilişsel ve duyuşsal yönden meydana gelen öğrenmelerin davranışlara yön vermesi söz konusudur. Değerin davranışlara dönüşebilmesi için bilişsel ve duyuşsal yönünün tamamlanması gerekir.” (s. 45).

İnsan davranışlarını açıklamada büyük öneme sahip değerler, insanların bütün yaşamı süresince davranışlarını yönlendirmede etkili olan ve hayatının şekillenmesinde önemli olan öğelerdir. Bu yönüyle değerler, birçok sosyal bilimci tarafından daima dikkat çekmiş ve ilgi konusu olmuştur (Aladağ, 2009, s. 10).

Tezcan (1974) ise değerlerin toplumda çeşitli işlevleri olduğunu vurgulamış ve bunları aşağıdaki gibi açıklamıştır:

- İnsanların, grupların, kategorilerin, toplumsal önemlerini ölçme, toplumda çeşitli tabakalaşmaları tayin etmek, bireye çevresinin diğer üyelerinin gözünde hangi yeri işgal etmekte olduğunu öğretmek.
- Toplumdaki maddi şeylerden hangisinin arzuya değer, yararlı, zaruri olduğunu tayin etmek ve bunlar üzerine dikkati çekerek arzuları, ilgileri tahrik etmek.
- Toplumdaki ideal düşünme ve ideal davranma biçimlerini tayin etmek.
- Toplumdaki rollerin seçilmesi ve yerine getirilmesi hususunda rehberlik etmek.
- Sosyal kontrol ve toplumsal baskı aracı olarak etkili olmak.
- Toplumsal dayanışmayı gerçekleştirme fonksiyonuna sahip olmak (s. 15-16).

Toplumsal alanda olduğu gibi eğitim alanında da değerlerin birtakım işlevlerinden söz etmek mümkündür. Değerlerin eğitim alanındaki işlevleri:

- Bireylere içinde buldukları topluma uygun amaç ve yön tayin eder.
- Bireysel ve toplumsal eylemlerin esaslarını ve genel yönlerini belirler.
- Bireylerin davranışlarını yargılamaya yardımcı olur.
- Bireyin başkalarından ne bekleyebileceğini ve kendisinden ne beklenildiğini bilmesini sağlar.
- Doğru-yanlış, haklı-haksız olanı, hoşça giden ve gitmeyeni, ahlaki olan ve olmayanı belirlemeye yardım eder (Tezcan, 1974, s. 15-16; Uysal, 2007, s. 215-216).

Felsefe, sosyoloji ve psikoloji tanımlamalarına göre değerler; insanların davranışlarını yönlendirmede ve belirlemede, kendileri de dâhil olmak üzere, insanları ve olayları

değerlendirmede kullandıkları ölçütler, ideal ve arzu edilen davranış veya yaşam biçimlerini ifade eden, belirli somut koşullar ve nesnelere aşan üst düzey kavramlar veya doğru kararlara ulaşmasında bireylere yardımcı olan genel ilkelerdir (Hökelekli ve Gündüz, 2007, s. 373).

İnsanoğlu diğer insanlarla çeşitli nedenlerle bir arada yaşamak zorundadır. İnsanoğlunun bir arada yaşamasını olanaklı kılan, toplum üyelerinin çoğunluğu tarafından benimsenerek kabul gören birtakım toplumsal, siyasal, ahlaki ve kültürel ilke ve kuralları vardır. Bu genel ilke ve yargıların önemli bir bölümünü toplumsal değerler oluşturmaktadır. Bu nedenle değer kavramı insanla ve insan yaşamıyla ilgili birçok disiplinin ilgi alanına girmekte ve değer kavramı üzerinde bu disiplinler tarafından birtakım çalışmalar yapılmaktadır (Yalar, 2010, s. 8).

Balcı'ya göre (2009), "Değerin kişinin kendine yönelik atıflarından başka nesnel bir yönü de bulunmaktadır. Nesnel yönü ile değer maddi ve manevi gibi iki yönden ele alınabilir. Örneğin, eski model bir kol saatinin maddi hiçbir değeri olmayabilir, ancak saat ölen babadan kalan bir hatıra ise farklı bir değere sahip olabilmektedir. Değerlerin ölçütleri vatandaşlık görevi, doğru, sevap, toplumsal çıkar, güzel, bilimsel gibi yargılardan oluşur. Bu yönüyle değerler öznel, felsefi, dinî, sosyal ve kültürel ölçütlerde olabilmektedir." (s. 32).

İnsanın büyük oranda şekillendiği ilköğretim kademesinde, değer eğitiminin sağlıklı bir şekilde verilmesi, çocuğun ileriki yaşamı için dengeli bir kişilik oluşturması bakımından önem arz etmektedir (Aladağ, 2009, s. 17).

Toplum olarak var olmayı sağlayan, toplumu koruyan değerlere sahip çıkıp bu değerleri yeni nesillere aktarmak ailelerin ve eğitimcilerin en önemli sorumlulukları arasındadır (Birkan, 2016, s. 2).

Değer eğitimcileri, vatandaşlık ve ahlaki değerlerin öğretilmesini önemsemektedir. Bu derslerde ağırlıklı olarak insanların devlet ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin sınırları çizilir (Akbaş, 2004, s. 62).

Okullar, topluma yeni katılan bireye devletle olan ilişkilerindeki hak ve sorumluluklarını öğretirler. Vatandaşlık görevinin gerektirdiği bilgi, beceri ve değerlerin herkese aynı şekilde verilmesi herkesin ortak bir eğitim alması ile mümkün olur. Bu durumu sağlamak amacıyla vatandaşlık eğitimi okulun görevi haline gelmiştir (Akbaş, 2004, s. 74).

Değer eğitiminde en büyük paya sahip olan okullar; eğitim ve öğretimin planlı, programlı yapıldığı yerlerdir. Okullar değer öğretiminin en etkili sahalarından biridir (Şen, 2007, s. 15).

Ailede kazanılan değerlerin daha da pekiştirileceği ve bunların yanında yeni bazı değerlerin kazanılacağı mekanlar olan okullarda da değerler eğitiminin yaşantıların bir parçası haline getirilerek verilmesi en uygun olan değer kazandırma yoludur. Kazandırılmak istenen değerlerin, okul çevresinde kabul gören, benimsenen ve yaşanan değerler olması, bunların sosyal öğrenme yoluyla ve doğal bir süreçte edinilmesini kolaylaştıracaktır (Hökelekli ve Gündüz, 2007, s. 389).

Ülkenin ve toplumun geleceğini, eğitim sisteminde belirlenen genel hedefler yönlendirir. Eğitimde genel hedefler belirlendiği zaman eğitimin değerleri de tespit edilmiştir. İdeal insanın özelliklerini belirleyen genel hedefler tüm okul tiplerinde dikkate alınmalı ve öğretim sürecine yön verilmelidir. (Akbaş, 2014, s. 87).

Eğitimin amaçlarından birisi de toplumun değerlerini bir sonraki nesle aktarmaktır. Bu aktarım, hazırlanan programlar yoluyla açık veya kapalı şekilde gerçekleştirilmektedir. Eğitimcilere, programların hazırlanmasında ve bu değerlerin aktarılmasında önemli bir görev düşmektedir. Bu sebeple hangi değerlerin veya değerler sisteminin aktarılacağı, ne şekilde aktarılacağı, eğitimcilerin bunu gerçekleştirirken nasıl davranacağı belli kurallara bağlanmalı ve eğitimciler bu kuralları içselleştirmelidirler. Değerlerden arındırılmış ve değerleri kapsamayan bir eğitim olamayacağından, “Neyin doğru? Neyin yanlış? ve Neyin öğretmede öncelikli ve önemli olduğu?”nu vurgulamada eğitimcilere rehberlik edecek ilkelerin olması gerekmektedir. (Akbaşa-Altun, S., 2003, s. 10).

Okullarda değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Okullarda seçilen değerler, geleneksel telkin yöntemiyle aktarılabilir ayrıca değer açıklama yaklaşımı ile öğrencinin kendi değerlerinin farkına varması sağlanabilir. Öğrencinin değerlerini anlamada değer analizi ve ahlaki muhakeme yaklaşımları da kullanılabilir. (Akbaş, 2004, s. 96).

2.1.1.1. Değer Eğitiminde Yaklaşımlar

Geçmişten günümüze değer öğretiminde farklı yaklaşımlar kullanılmıştır. Bu yaklaşımların bazıları değerlerin doğrudan öğretimine bazıları ise değerlerin, bir düşünce ve karar verme süreci olarak kazanılmasına yönelik olduğu görülmektedir (Doğanay, 2012, s. 236).

Okullarda değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda ise farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Okullarda seçilen değerler, geleneksel telkin yöntemiyle aktarılabileceği gibi değer açıklama yaklaşımı ile öğrencinin kendi değerlerinin farkına varması sağlanabilir. Ayrıca değer analizi ve ahlaki muhakeme yaklaşımları da kullanılabilir (Akbaş, 2004, s. 96).

2.1.1.1.1. Değerlerin Doğrudan Öğretimi

İlköğretimde değer öğretiminde en yaygın kullanılan yollardan biri olan değerlerin doğrudan öğretiminde, yetişkinler doğru ve gerekli gördükleri temel değerleri belirlerler ve bunları efsanevi kahramanlar, öyküler, töresel oyunlar ve kahramanlık şarkıları yardımıyla telkin ve empoze ederek öğretirler (Doğanay, 2012, s. 236).

Bu yöntem, okullarda uygulanırken ilham verici hikayeler okuma ve öğretmenler tarafından anlatılan ahlaki durumları dinleme, törenlere katılma ve halka hizmet organizasyonlarına katılma vardır. Bu yöntemde yemin ederek okula veya kuruma bağlılığını göstermede kullanılan bir yoldur. Telkin yönteminde oldukça çok kullanılan tekniklerden biri de ahlaki yönü bulunan tarihsel veya kurgusal hikayelerin anlatılmasıdır. Yaşam öykülerinin anlatılması, diğer bireylerin davranışlarının ahlaki sorumluluğu konusunda düşüncelerini sağlar. Bu öyküler istediğimiz değerleri telkin eder (Akbaş, 2004, s. 97).

2.1.1.1.2. Değerleri Belirginleştirme

Bu yaklaşımda, değerlerin doğrudan öğretiminin aksine bireyin kendi içinde önemli olan değerleri başkasının telkinleri ile değil özgürce kendisinin karar vermesi üzerine kurulmuştur. 1980'li yıllardan sonra bu yaklaşıma yönelik eleştiriler artmıştır. Bu yaklaşım istenilen davranış değişimini sağlayamadığı noktasında eleştirilmiştir (Doğanay, 2012, s. 242).

2.1.1.1.3. Değer Analizi

Sosyal Bilimler eğitimcileri tarafından geliştirilen bu yaklaşımda, mümkün olduğunca duyguları katmadan kanıtlara dayanarak, bilimsel araştırma ve mantıksal düşünme süreci ile öğrencilerin değerlerle ilgili karşılaştıkları problemleri çözümleyip, kendi kendilerine karara varmalarına dayanır (Doğanay, 2012, s. 243).

Değer analizi yaklaşımı, öğrencilerin oyun sahası dışında oyun oynamalarına neden izin verilmediği veya çalmaya neden izin verilmediği konusu gibi gerçek ya da yapay bir problemle karşılaşıldığı zaman uygulanan bir yaklaşımdır (Akbaş, 2004, s. 102).

2.1.1.1.4. Ahlaki Muhakeme

Tüm okul seviyelerinde kullanılabilen bu yöntemde, öğrenci değerlendirme yaparken kullandığı dayanaklar bireyin ahlaki gelişimi hakkında bilgi verir. Yöntemdeki esas amaç öğrencilerin davranışlarına rehberlik edecek ahlaki ilkeler geliştirmelerine yardım etmektir. Bu yöntemde, öğrencinin çözümü önemli değildir. Önemli olan neden o çözüme ulaştığıdır ((Akbaş, 2004, s. 101).

2.1.2. Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitimi

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında değerlerimiz; “Toplumumuzun millî ve manevi kaynaklarından damıtılarak dünden bugüne ulaşmış ve yarınlarımıza aktaracağımız öz mirasımız olarak ifade edilmektedir” (MEB, 2018).

Bilgi, beceri ve davranışlar öğretim programlarıyla kazandırılmaya çalışılırken değerlerimiz ve yetkinlikler bu bilgi, beceri ve davranışların arasındaki bütünlüğü kuran bağlantı ve ufuk işlevi görmektedir. Değerlerimiz toplumumuzun millî ve manevi kaynaklarından damıtılarak dünden bugüne ulaşmış ve yarınlarımıza aktaracağımız öz mirasımızdır. Yetkinlikler ise bu mirasın hayata ve insanlık ailesine katılmasını ve katkı vermesini sağlayan eylemsel bütünlüklerimizdir. Bu yönüyle değerlerimiz ve yetkinlikler birbirinden ayrılmaz bir şekilde teori-pratik bütünlüğündeki asli parçamızı oluşturur. Güncellik içinde öğrenme öğretme süreçleriyle kazandırmaya çalıştığımız bilgi, beceri ve davranışlar bizi biz yapan değerlerimizin ve yetkinliklerin günün şartları içinde görünürlük kazanma araç ve platformlarıdır (MEB, 2018).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programına göre değerlerimiz öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Bu programa göre değerlerimiz şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kökleri geleneklerimiz ve dünümüz içinde, gövdesi ve dalları bu köklerden beslenerek bugünümüze ve yarınlarımıza uzanmaktadır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır. Bir toplumun geleceğinin, değerlerini benimsemiş ve bu değerleri sahip olduğu yetkinliklerle ete kemiğe büründüren insanlarına bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bundan dolayı eğitim sistemimiz her bir üyesine uygun ahlaki kararlar alma ve bunları davranışlarında sergileme yeterliliğini kazandırma amacıyla hareket eder. Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir. Eğitim sistemi değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevini, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirir. “Eğitim programı”; öğretim programları, öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler, mevzuat gibi eğitim sisteminin tüm unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulur. Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır. Öğretim programlarında yer alan “kök değerler” şunlardır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” (MEB, 2018, s. 4).

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın uygulanmasında dikkat edilmesi beklenen hususlar dile getirilirken kazanımların gerçekleştirilmesinde “geçmiş-bugün-gelecek bağlantısı” gibi Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkesinin dikkate alınması istenmiş ve gerektiğinde işleniş sürelerinde değişiklik yapılabileceği belirtilmiştir. Yine aynı şekilde Sosyal Bilgiler dersinin edebî ürünlerle desteklenmesi üzerinde durulmuştur (MEB, 2018, s. 10).

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin; “1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri” amaçlanmaktadır.

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında, öğrencilerin edinmesi amaçlanan değerler toplamda 18 tanedir. Bu değerler:

1. Adalet,
2. Aile birliğine önem verme,
3. Bağımsızlık,
4. Barış,
5. Bilimsellik,
6. Çalışkanlık,
7. Dayanışma,
8. Duyarlılık,
9. Dürüstlük,
10. Estetik,
11. Eşitlik,
12. Özgürlük,
13. Saygı,
14. Sevgi,
15. Sorumluluk,
16. Tasarruf,
17. Vatanseverlik ve
18. Yardımseverliktir (MEB, 2018, s. 9).

Kutadgu Bilig’de, Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında, öğrencilere kazandırılmaya çalışılan -adalet, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, yardımseverlik- on sekiz değer on beşine yer verilmiştir. Sadece bağımsızlık, özgürlük ve vatanseverlik değerleriyle ilgili herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

Kutadgu Bilig’de adalet bütün değerlerin en üstünü sayılmış ve en çok bu değer üzerinde durulmuştur. Adaletin hükümdar ile temsil edilmesi, devlet yönetiminin temelini adaletle dayandırılması Türklerin bu değere ne kadar çok önem verdiklerini göstermektedir.

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında, “adalet” ve “sorumluluk” değerleri öğrencilere kazandırılması amaçlanan değerler arasında yer alırken “hak” değerine bu değerler arasında yer verilmemiştir. Fakat birbiri ile ilişkili bilgi, beceri ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden disiplinler arası bir yapı olan 7 öğrenme alanları içeriklerinde ve Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı kazanımlarında “hak” ve “sorumluluk” kavramları birçok yerde beraber ifade edilmiştir. Bu yönüyle “hak” değerinin, “adalet” değerinin içerisinde öğrencilere kazandırılması amaçlandığı düşünülmektedir. Ancak bu noktada da “adalet” değerinin hangi öğrenme alanı içerisinde ve hangi kazanım içerisinde ele alınacağına yönelik herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında, “hak” ve “sorumluluk” değerlerinin aşağıda içerikleri verilen öğrenme alanları içerisinde öğrencilere kazandırılması hedeflenmektedir.

4. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde;

“Birey ve Toplum” öğrenme alanı işlenirken saygı ve sorumluluk gibi değerlerle kant kullanma, zaman ve kronolojiyi algılama ile empati kurma gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı işlenirken sorumluluk ve tasarruf gibi değerlerle öz denetim, karar verme ve finansal okuryazarlık gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.” Kazanımı ile ulaşılabacaktır.

“Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı işlenirken sorumluluk ve bağımsızlık gibi değerlerle iş birliği, sosyal katılım ve karar verme gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

Bu hedefe “Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.”, “Aile ve okul yaşamındaki söz ve eylemlerinin sorumluluğunu alır.” kazanımları ile ulaşılabacaktır.

5. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde;

“Birey ve Toplum” öğrenme alanı işlenirken bilimsellik, aile birliğine önem verme ve sorumluluk gibi değerlerle sosyal katılım becerisinin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Sahip olduğu haklarının farkında olan bir birey olarak katıldığı gruplarda aldığı rollerin gerektirdiği görev ve sorumluluklara uygun davranır. Aile, akraba, arkadaş grubu, spor takımı, resim, müzik kulübü gibi sosyalleşmeye katkıda bulunan gruplar ve okul gibi kurumlar ele alınır. Görev ve sorumlulukları yerine getirirken planlı çalışmanın önemi üzerinde durulur.”, “Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir.” kazanımları ile ulaşılabacaktır.

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı işlenirken sorumluluk değeriyle iş birliği, yenilikçilik, girişimcilik ve araştırma gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.” kazanımı ile ulaşılabacaktır.

“Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı işlenirken özgürlük ve bağımsızlık gibi değerlerle araştırma ve sosyal katılım gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

Bu hedefe “Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir. Günlük yaşantısında karşılaştığı kurumlar ele alınarak bu kurumların yurttaşların haklarını koruma ve geliştirme, vatandaşlara çeşitli hizmetler sunma ve onların ihtiyaçları ile güvenliklerini sağlamaya yönelik sorumlulukları olduğu vurgulanır.”, “Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar. Temel haklardan katılım ve düşünce özgürlüğü hakkı üzerinde durulur.” kazanımları ile ulaşılabacaktır.

6. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde;

“Birey ve Toplum” öğrenme alanı işlenirken dayanışma ve yardımseverlik gibi değerlerle eleştirel düşünme ile zaman ve kronolojiyi algılama gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.” kazanımı ile ulaşılabılması amaçlanmaktadır.

“Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı işlenirken bilimsellik değeriyle yenilikçilik ve araştırma gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

Bu hedefe “Telif ve patent hakları saklı ürünlerin yasal yollardan temin edilmesinin gerekliliğini savunur.” kazanımı ile ulaşılması amaçlanmaktadır.

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı işlenirken vatanseverlik, doğal çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluk gibi değerlerle girişimcilik, yenilikçilik ve araştırma gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Vatandaşlık sorumluluğu ve ülke ekonomisine katkısı açısından vergi vermenin gereğini ve önemini savunur.” kazanımı ile ulaşılması amaçlanmaktadır.

“Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı işlenirken eşitlik değeriyle eleştirel düşünme, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma ile politik okuryazarlık becerilerinin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ilişkiyi açıklar. Kuvvetler ayrılığı ilkesi ile yasama, yürütme ve yargı güçlerinin her birinin kendine has yetki ve sorumluluklarının olduğu üzerinde durulur.”, “Türkiye Cumhuriyeti’nin etkin bir vatandaşı olarak hak ve sorumluluklarının anayasal güvence altında olduğunu açıklar” kazanımları ile ulaşılması amaçlanmaktadır.

7. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde;

“Birey ve Toplum” öğrenme alanı işlenirken özgürlük ve sorumluluk gibi değerlerle iletişim ve medya okuryazarlığı gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir. Özel hayatın gizliliği, düşünceyi açıklama özgürlüğü ve doğru bilgi alma hakkı ile kitle iletişim özgürlüğü arasındaki ilişki ele alınır.” kazanımı ile ulaşılması amaçlanmaktadır.

“Kültür ve Miras” öğrenme alanı işlenirken kültürel mirasa duyarlılık ve estetik gibi değerlerle kanıt kullanma becerisinin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Avrupa’daki gelişmelerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’ni değişime zorlayan süreçleri kavrar. Coğrafi keşifler, Rönesans, Aydınlanma Çağı, Reform, Fransız İhtilali, Sanayi İnkılâbı, sömürgecilik ve bunların neden olduğu karmaşa ile insan hakları ihlallerine değinilir.” kazanımı ile ulaşılması amaçlanmaktadır.

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı işlenirken özgürlük değeriyle kanıt kullanma, problem çözüme, tablo, grafik, diyagram çizme ve yorumlama gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır. Bu hedefe “Temel haklardan yerleşme ve seyahat

özgürlüğünün kısıtlanması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlara örnekler gösterir.” kazanımı ile ulaşılması amaçlanmaktadır.

Sosyal Bilgiler öğretim programında, hak, adalet ve sorumluluk değerleri; 4 ve 5. sınıflarda, “Birey ve Toplum”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ve “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanları içerisinde yer almıştır. Bu öğrenme alanlarına bağlı olarak, öğrencilerin hak ve sorumluluklarının farkına varması ve haklarını bilmesi sorumluluklarını yerine getirmesi amaçlanmıştır. 6 ve 7. Sınıflarda, “Birey ve Toplum”, “Bilim, Teknoloji ve Toplum”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, “Etkin Vatandaşlık”, “Kültür ve Miras” ve “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanları içerisinde, öğrencilerin hak, adalet ve sorumluluk değerlerini edinmeleri amaçlanmıştır.

Değerlerin kazandırılmasında etkin bir öğretim programının yanında ders kitapları da önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal Bilgiler dersinde, öğretmenlerin ve öğrencilerin en temel kaynak olarak kullandıkları ve takip ettikleri ders kitaplarında bu değerlerin hangilerinin hangi kazanımlarla verildiği, değerlere ne kadar ve ne şekilde yer verildiği, hangilerinin daha sık vurgulandığı büyük bir önem taşımaktadır (Çelikkaya ve Kürümoğlu, 2018, s. 10).

Bilimsel gelişmeler ve yaşanan küresel sorunlara karşı alınacak ortak tavırlar, Sosyal Bilgiler programlarının değerlendirilerek yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda hazırlanan programlar temelde bilgiyi üretmek ve kullanmak için gerekli beceri, kavram ve değerlerle de öğrenciyi donatarak etkin vatandaşlar yetiştirmek amacıyla oluşturulmuştur (Ata, 2006, s. 83).

2.1.3. Kutadgu Bilig’in Yazıldığı Dönem Karahanlılar

Karahanlılar Devleti, Orta Asya’da kurulan ilk Türk İslam devletidir. Kaynak yetersizliğinden dolayı hem Türkiye’de hem de dışarıda Türk tarihinin bu dönemine ait çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır (Arslan, 1987, s. 14).

Karahanlılar, Orta Asya’da kurulan ilk Türk İslam devleti olduğu için Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Doğu ve Batı olmak üzere iki bölge halinde yönetilen Karahanlılar, yönetim şekli açısından eski Türk devletlerinin devamıydı. Ancak devletin üst düzey yetkilileri için kullanılan terimlerde değişiklikler olmuştur. Hakan yerine Arslan Han; Yabgu yerine Buğra; Şad yerine İliğ Han denildi. İslamiyet’te hükümdarlığın meşru olması için halife adına hutbe

okutulmuş ve parada halifenin adı yazılarak hükümdarlık halife tarafından onaylanırdı (Kazmaz, 2000, s. 8).

Karahanlılar tarihi hem Türk devletinin tarihi olması hem de bütün Türk milletinin kendi tarihi kaderine yeni bir yön veren yeni bir kültür çerçevesine girmiş olmasının tüm yönleriyle aydınlatması bakımından önemlidir (Arat, 1970, s. 72).

Yusuf Has Hacib'in yaşadığı dönemde Karahanlı devletinin siyasal örgütü, birbirini kontrol eden ve devamlı frenleyen üç temel desteğe dayanmaktadır. Bunlar "saray", "ulema" ve "ordu" idi. Karahanlı hükümdarları, bu üç gücün, özellikle saray dışında kalan "ulema" ile "ordu"nun birleşmesine engel olmaya çalışmışlardır (Arslan, 1987, s. 88).

Karahanlı döneminde Farabi, İbni Sina, Edip Ahmet, Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacib gibi bilim ve düşünce adamları yetişmiştir. Farabi, yaptığı çalışmalarla müspet bilimin yolunu açmıştır. Kitapları Latinceye çevrilmiş ve Avrupa'da okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Aynı şekilde İbni Sina, Farabi'nin devamı olarak eserler vermiş ve kitapları Latinceye çevrilerek Avrupa'da okullarda okutulmuştur. Yükneki Edip Ahmed, ahlak yönünden öğüt kitabı olan Atabetül Hakâyık'ı yazmıştır. Kaşgarlı Mahmut ise, Türk dünyasının önemli dil eserlerinden ansiklopedi niteliğindeki ilk Türkçe sözlük olarak kabul edilen Divânü Lügat-it Türk'ü yazmıştır. Karahanlılar Devleti'nin yetiştirdiği diğer büyük düşünce adamı Kutadgu Bilig müellifi Yusuf Has Hacib'dir (Kazmaz, 2000, s. 8-9).

Karahanlı Devleti, savaşlar, siyasi mücadele ve iktidar kavgalarından dolayı 1041/1042'de Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldı. Doğu Karahanlı Devleti 1210/1211'de, Batı Karahanlı Devleti de 1212'de sona erdi.

2.1.4. Kutadgu Bilig'in Yazarı Yusuf Has Hacib

Yusuf Has Hacib, 1018'li yıllarda Balasagun'da doğdu kısa zamanda geniş bilgi edindi. Kutadgu Bilig'i Balasagun'da yazmaya başladı. 1068'de Balasagun'dan ayrılarak Kaşgar'a gitti. On sekiz aylık bir çalışmanın sonucunda 1069-1070'li yıllarda Kutadgu Bilig'i tamamladı. Eserini Tavgaç Hasan Buğra Han'a sundu. Kutadgu Bilig'i beğenen Tavgaç Hasan Buğra Han, onu Has Hacib olarak tayin etti (Kazmaz, 2000, s. 10).

Has Hacib olarak tayin edilen Yusuf Has Hacib, Karahanlıların önemli bir devlet adamı olmuştur. İslam'dan önceki eski Türk devlet teşkilatını, Türk toplum hayatını, geleneklerini çok iyi bilen bir devlet adamıdır. Kutadgu Bilig'de, kendi zamanından dört asır önce hüküm

süren “Göktürk İmparatorluğu” devlet adamlarının, siyasi ve toplumsal niteliklerini dahi aktarmaktadır. O, mükemmel bir İslami bilgiye sahip ve İran edebiyatının inceliklerine hâkim olduğunu eserlerinden anlamaktayız (Ülkütaşır, 1970, s. 23).

Yusuf Has Hacib’in ölümü hakkında bir bilgi mevcut değildir. Ancak Kutadgu Bilig’in ek kısmında, kendisinden bahsederken, yaşlandığını, hayatını insanlara hizmetle geçirerek, Allah’a ibadette geç kaldığını söylemesinden uzun yaşamış olduğu düşünülmektedir.

Yusuf Has Hacib, asil bir aileye sahip olup, ilmi, faziletleri, dünya nimetlerine itibar etmemesi, günahtan sakınması ile toplum içinde itibar görmüş bir şahsiyettir. Yusuf Has Hacib’in, Arapça ve Farsça bildiği ve İslam dünyasına ait eserleri takip ettiği Kutadgu Bilig’in incelenmesinden kolaylıkla anlaşılabilir. Yusuf Has Hacib ile İslam aliminin ilk ve büyük felsefecisi Farabi (ölm. 950) arasında sıkı bir yakınlık vardır. Yusuf Has Hacib, Farabi’nin eserlerini irdelemiş ve onun fikirlerini belki herkesten daha iyi anlamıştır. X. ve XI. yüzyılların başlıca temsilcilerinden olan bu iki düşünürün eserlerini karşılaştırmalı bir incelemeye tabi tutmak, bu iki düşünür arasındaki yakınlığı gösterecek ve Türk fikir hayatının gelişim sürecini açığa çıkararak önemli sonuçlar verebilecektir (Arat, 1970, s. 17).

Yusuf Has Hacib’in, Kutadgu Bilig’deki kahramanlarını nitelendirmesinden ve onlardan naklettiği ahlaki ve felsefi görüşlerinden anlaşıldığına göre, çağdaşları olan Firdevsi, El-Biruni, İbni Sina, Ömer Hayyam gibi büyük bilginlerden çok iyi haberdar olmuş ve onlardan faydalanmıştır. Ayrıca İslam’dan önceki Türk düşünürlerinden ve eski devirlerin büyüklerinden vecizeler, tavsiye ve nasihatleri naklettiğini görürüz (İnan, 1970, s. 44).

Yusuf Has Hacib, devrinin en geniş manada bir alim ve düşünürüdür. Yusuf Has Hacib’in askeri zümre ile ilgisinin olmadığı, onlarla karşılaştığında kullandığı sözlerden anlaşılmaktadır. Yusuf Has Hacib, bir şair ve düşünür olarak kendi önemini farkındadır ve bunu eserinde ifade etmektedir. Kitabındaki “*Binlerce el, hediye olarak, ona çok nadide şeyler sundu; işte sen de bu Kutadgu Bilig’i hediye et. Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise, ebedî kalır.*” (beyit: 112-113) beyitlerde, eserinin sonsuzluğu hakkında söylediklerinden ne kadar emin olduğu, aradan dokuz asır geçtikten sonra, bunun şimdilerde tüm çevreler tarafından tasdik edilmesiyle sabittir (Arat, 1970, s. 19).

Türkistan iklimine ait olan fikirlerin peşinde olan ve oraya ait her fikir ve inancı kendisine mal ederek eserlerine aksettiren Kutadgu Bilig müellifi Yusuf Has Hacib, İslamlaşma asırlarının bir değişme ve geçiş devri olduğunu en iyi gören ve gösteren adamdır (Şeker, 2011, s. 28).

Yusuf Has Hacib'in, Kutadgu Bilig'de geçen ifadelerinden veya konuşturduğu temsili şahısların ifadelerinden, samimi bir Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig'in giriş kısmından da anlaşılacağı üzere, eser İslami eser yazım geleneğine uygun olarak yazılmıştır. Kitabın girişinde Allah (acze ve celle)'in medhi ve Peygamber (aleyhisselam)'in medhi ve dört halifeye övgü gibi konu başlıkları eserin, İslami bir gaye ile yazıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum Yusuf Has Hacib'in, İslami devir kültürünü iyi bildiğini ve Kutadgu Bilig'de, Türk ve İslam kültürünün bir arada verildiğini ortaya koymaktadır (Adalıoğlu, 2009, s. 34).

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig de doğrudan benimsemese de önem vererek üzerinde durduğu ve ele aldığı esaslı unsurlardan biri de özülle ve sözüyle Zahid'e tekabül eden tip Odgurmuş'tır. Zaten o, hakiki çehresini taşıdığı Zahid isminde bulur. *“Sen şimdi zahit adını aldın; bu adın ibâdetin için sana büyük bir felâket oldu. Sen bu zâhid adını istediğin için, adın zâhid oldu ve kendin de dağlara çekildin. (beyit: 3229-3915)”* (Şeker, 2011, s. 97).

Türk düşünce tarihinin önemli bir klasiğini kaleme alan ve devrin dizginlerini elinde tutan Yusuf Has Hacib, Türkistan Coğrafyasını kendi tarihi gerçekleri içinde ele almıştır. Büyük bir durum değişikliğinin olduğu bir zaman diliminde, bölgenin gerçekliklerine geniş ve esaslı bir şekilde dönüş yaparak devrin vazgeçilmez ihtiyaçları üzerinde düşünmesini bilmiş ve mevcudu inkâr etmeden şartları değiştirmenin çarelerini aramıştır (Şeker, 2011, s. 7).

2.1.5. Kutadgu Bilig'in Muhtevası

Kutadgu Bilig, Türk edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olan edebi eserlerdendir. Yusuf Has Hacib tarafından 1070 yılında Karahanlı Hükümdarı Süleyman Arslan Han'ın oğlu Hakan Tavgaç Buğra Han'a sunulan Kutadgu Bilig 6645 beyitlik bir siyasetnamedir (Arat, 1970, 15).

Kutadgu Bilig, Türk düşünürü Yusuf Has Hacib'in geçmişten günümüze gelen ve medeniyet dünyamızı yönlendiren ölümsüz eseridir. Türk edebiyatı ve Türk kültürü için olduğu gibi, özellikle Türk dili tarihi bakımından kıymetli bir hazinedir. (Karamanoğlu, 1970, s. 59; Kazmaz, 2000, s. 10).

Kutadgu Bilig'de, devlet yönetimi için gerekli nitelik ve ilkelerden, kanun, adalet, iktidar, akıl, bilim gibi devlet yönetmek için zorunlu prensip, yetenek ve niteliklerden ağırlıklı olarak bahsedilmektedir. Bu özelliği ile Kutadgu Bilig, bugünkü dile yaygın olan ve alışlagelen

“mutluluk veren bilgi” ya da “saadet veren bilgi” olarak değil “devlet yönetme gücü”, “devlet yönetme yetkisi” ya da bu kuvvete sahip olan kişinin iktidarı anlamında çevrilebilir. Eski Türkçede “egemenlik” anlamına gelen “kut” sözcüğünden yapılmış “kutadmak (devlet yönetmek)” fiilinin kökünde de görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere “Kutadgu Bilig”, “Devlet Yönetme Bilgisi” anlamına gelmektedir (Arslan, 1987, s. 38-42).

Yusuf Has Hacib, eserini, padişahlara yani halkı idare edenlere, vezirlere, memurlara ve halka ahlak öğretmek için yazmıştır. Kutadgu Bilig, her şeyden önce yıkılmaya yüz tutmuş ahlak prensiplerinin yeniden düzenlenmesi için kaleme alınmış, Yusuf Has Hacib’in görüşleri bir hayat felsefesi sistemi içerisinde verilmiştir İnsan her iki dünyada kutlu olmanın sırrını, bu büyük eserin mısralarında ve kelimelerinde bulabilir. (Gülensoy, 1970, s. 89).

Her iki dünyada mutlu olabilmek için, insana doğru yolu göstermek amacıyla yazılan Kutadgu Bilig’de ele alınan asıl konu “ideal insan modeli”dir. Yusuf Has Hacib, yaşadığı devirde, ideal insanda bulunması gereken nitelikler üzerinde durur. Kutadgu Bilig’de, fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenebilmesi için gerekli olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğu ve bunların nasıl elde edileceği, nasıl kullanılacağı üzerinde durulur (Arat, 1970, s. 98; Mert, 2002).

Eski Türkçe ’de “devlet yönetme bilgisi” anlamına gelen Kutadgu Bilig, daha sonraki yüzyıllarda birçok devlet adamı ve hükümdarın başucu kitabı olmuştur.

Kutadgu Bilig’de başlıca şu konular üzerinde durulmuştur; hükümdarlar, Tanrının lütfunu kazanmış sevgili ve mutlu kullarıdır. Saltanatın temeli adalettir. Hükümdar bu nimetin yani saltanatın şükrünü, bedelini halka karşı göstereceği adaletle ödemelidir. Hükümdarda bulunması gereken başlıca meziyet ve erdemler, dinin ve ahlakın emrettiği nitelikler; merhamet, cömertlik, şefkat, hakkı ve adaleti yerine getirmek, acele emir ve karar vermemek, çabuk öfkelenmemek ve benzeri özelliklerdir. Hükümdarların kaçınması gereken hal tavır ve davranışlar ise; zulüm, cimrilik, kibir, gurur ve benzeridir (Arslan, 1987, s. 1).

Şeker (2011)’e göre Kutadgu Bilig, hangi yoldan gelirse gelsin bölgeye ait verilerden hareket ederek Müslümanlığın nasıl benimsendiğinin usulünü meydana koyar (s. 28).

Kutadgu Bilig’in yazılmış olduğu XI. yüzyılda Orta Asya Türk dünyasında değer ve yargıların sarsılmasının etkisiyle Yusuf Has Hacib, sarsılan ahlak ve siyaset ilkelerini yeniden ele almak, gelecek kuşaklara ve kurulacak yeni Türk devletlerinin hükümdar ve

devlet adamlarına derli toplu bir ahlak ve siyaset doktrini bırakmak istemiştir. Nitekim Yusuf Has Hacib eserini, içinde yaşadığı toplum ve devlete karşı bir sorumluluk duygusu ve misyonu ile kalem aldığı *“Ey âlim hakîm, dileğim benden sonra geleceklere kalacak bir söz söylemek idi.”* (beyit: 192) sözleriyle ifade etmektedir (Arslan, 1987, s. 89).

Hakaniye Türkçesi ile yazılan Kutadgu Bilig’de Türk gelenek ve görenekleri, Türk beylerinin sözleri önemli yer kaplamaktadır (Özçelik, 2004).

Arat (1970)’in belirttiği üzere *“Kutadgu Bilig ne vakaları nakleden bir tarih ne mıntika ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya, ne din adamlarının içtihatlarını toplayan bir telif, ne hâkimlerin fikirlerine istinat eden bir felsefe, ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır.”* (s. 21).

Kutadgu Bilig, insana her iki dünyada, tam manasıyla kutlu olmak için lazım olan yolu göstermek maksadıyla kaleme alınmış bir eserdir. Yusuf Has Hacib, bazılarının ısrarla iddia ettikleri gibi, kuru bir nasihatçi değildir. O, bu eseriyle, insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki vazifesini tayin eden bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur (Arat, 1970, 20).

Avrupa’da Ortaçağ’da ve Yeniçağın başlarında insanların, maddi ve manevi perişanlık içerisinde yaşadıkları, türlü siyasi yolsuzluklar, dini baskılar, işkenceler altında oldukları dönemlerde bazı yazarlar hayal ülkeleri yaratarak avunma ve kurtuluş imkanları aramışlardır. Robinson Krozue, Guliver Devler Ülkesinde, Guliver Cüceler Ülkesinde, Güneş Ülke adlı eserler bu yazarların eserlerinden sadece birkaçıdır. İtalyan yazar Kampenalla, Güneş Ülke adlı kitabında; üzerinde hakikatin, adaletin ve hürriyetin hüküm sürdüğü bir güneş ülkenin, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine, lisan hürriyetine ilişmeyen düşünceyi zindana koymayan, hakikat sevgisini zincire vurmayan cesur ve adil Türklerin varlığı ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Kampenalla bu sözleri Osmanlı Devleti sınırları içinde değişik din ve mezhebe mensup insanların tam bir hürriyet havası içinde yaşadığı dönemde Avrupa’da söylemiştir. İlginç olan husus Yusuf Has Hacib, İtalyan yazardan 600 yıl kadar önce insanlara her türlü aydınlığı getiren güneşi, bir medeniyet simgesi olarak anlatmıştır. Kutadgu Bilig, değişik dünya ve insan meselelerinin geniş ölçüde yer aldığı temsili bir eserdir. Baskı ve zulüm altında inleyen bir kişi tarafından çıkış yolu bulmak, hayal ülkesini yaşatmak için yazılmış değildir. Yusuf Has Hacib, kitabını daha önceki Türk devletlerinde Türk medeniyetlerinde yaşanan gerçekler üzerinde kurmuş ve

kendinden sonrakilere Işık tutmuştur. Kutadgu Bilig, sadece Türk dünyasını değil, aynı zamanda dünyayı yönlendiren düşünceler ortaya koymaktadır (Kazmaz, 2000, s. 18).

Yusuf Has Hacib, Türklerin cihan hakimiyeti ülküsünü gerçekleştirecek dünya devletinin esaslarını ortaya koymak suretiyle topluma, insanlara barış ve mutluluk getirecek hizmet devletinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu özelliği ile Türk medeniyetinin anıt eserlerinden olan Kutadgu Bilig, üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmalıdır. Siyasete atılmak, devlet hayatında görev almak isteyenler öncelikle Kutadgu Bilig'i incelemelidir. Nitekim Yusuf Has Hacib, hükümdara, beylere, yöneticilere ve görevlilere halka hizmeti tavsiye eder. Kutadgu Bilig'den çıkardığımız sonuç şudur: milletlerin varlıklarını korumaları, gelişmeleri ve yükselmeleri için en sağlam yol iktidar sahiplerinin, siyaset, fikir, sanat ve din adamlarıyla sermaye sahiplerinin kendilerini halka adanmaları, toplum uğruna elbirliği ederek uyum halinde çalışmalarındadır (Kazmaz, 2000, s. 199-200).

İslâm öncesi Türk kültürünün derin izlerini taşıyan Kutadgu Bilig, Türklerin İslâm dinini kabul ettikleri bir dönemde yazılmasına rağmen, eserin sahibi Yusuf Has Hacib'de, Türk-İslam edebiyatının ilk şair ve mütefekkeri olarak adlandırılmıştır. Türklerin İslâm öncesi devlet hayatından, İslâm sonrası devlet hayatına geçiş aşamasında bir köprü görevi gören Kutadgu Bilig'de; devlet anlayışına ve teşkilatına dair bilgilerin yanında, tüm toplumu ilgilendiren meselelerin de ele alındığı görülür (Anıl Yılmaz 2004; Arat, 1970; Demirel, 2014; Tuğral, 2008).

Köprülü'den aktaran Şeker (2011), Köprülü Kutadgu Bilig'i, İran'ın Milli Destanı Şehname'nin bir taklidi olarak görmektedir. Ayrıca konu fikir ve mecaz örgüsü bakımından da eserin İranlıların Siyasetnamelerinin tarzında olduğunu düşünür (s. 23).

İslami Dönem Türk edebiyatının ilk ürünlerinden biri olan bu kıymetli eser, yalnızca Türk edebiyatı tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk sosyolojisi, Türk kültür tarihi ve Türk devlet felsefesi açısından da ele alınıp incelenmesi gereken önemli bir kaynaktır. Siyasetnamelerin ekserisi İran İslam coğrafyasında şekillenen Fars siyaset geleneği ile İslam prensiplerinin sentezlenmiş biçimleri olmasına karşın Kutadgu Bilig, büyük ölçüde Türk devlet ve siyaset geleneğini ihtiva etmektedir. Bu yönden diğerlerinden farklı ve özgün bir eserdir (Adalıoğlu, 2013).

Köprülü'den aktaran Deniz (2011)'e göre İran mesnevileriyle Türk mesnevileri ayırt edici özellikleri bakımından birbirinden farklıdır. Kutadgu Bilig'de Mesnevinin arasında farklı ve zinde ve farklı nazım şekli ile yazılmış manzumeler serpiştirilmiştir. Metin ve konunun

işlenişi bakımından da Şehname'den farklıdır. Firdevs'inin eseri İran tarihi hürriyetine sahiptir. Yusuf Has Hacib'in eseri ise sembolik şahıslar ve gerçekte olmayan, var sanılan düşünceler barındırır (s. 23).

Köprülüden aktaran Şeker (2011), Köprülü'nün, Kutadgu Bilig'de çeşitli melekelerin şahıslar üzerinde canlandırarak ortaya çıkarılması, mecaz ve istiarelerdeki sadelik vurgusunu öne çıkarır ve özellikler İran edebiyatında hiç bulunmayan bir durumdur (s. 23)

Halil İnalçık ise Selefî olan köprülü ile Sebahat Deniz'in savunduğu görüşleri birleştiren bir yaklaşımla hareket eder. Yusuf Has Hacib'in Orta Asya Türk geleneği ile Fars İslam geleneğini birleştirdiği hükmünü verir (Şeker, 2011, s. 23)

Bahattin Ögel ise İran yerine Ortadoğu'yu yani İslamiyet'i koyar ona göre Yusuf eski Uygur Uzakdoğu ve Müslüman Ortadoğu'da vücut bulan düşünceleri alır ve bunları bir pota içinde yoğurur (Şeker, 21011, s. 24)

Kutadgu Bilig'deki İrani unsurlara dikkat çeken İtalyan Türkolog Bombaci'ye göre; eser başından sonuna kadar İslam ruhuyla yazılmıştır ve Uygurlar da geçmiş olması ihtimali azdır (Şeker, 2011, s. 26)

Türk cemiyetinin teşkilatı bakımından olduğu kadar; Türk fikir, ahlak ve sanatı, Türk dili ve tefekkürü tarihi ve Türklüğün asli kıymet ölçüleri yönünden çok zengin değer ölçülerine sahip Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş Türk kavim ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün tesiri derecesini de açık bir şekilde ortaya koyan en zengin kaynaktır (Binark, 1970, s. 106).

Kutadgu Bilig genellikle bir siyasetname, siyaset kitabı şeklinde tanımlanmakta ve değişik insan ve toplum meselelerini kapsamaktadır. Roman hikâye yöntemi ile kaleme alınmış ve başlıca dört kişi arasında çeşitli devlet hukuk insan ve toplum meseleleri üzerinde geçen karşılıklı konuşmalardan meydana gelmiştir (Kazmaz, 2000, s. 10).

Kutadgu Bilig doğruluk, adalet (Kün-Toğdı-padişah/hükümdar), devlet/saadet ve İkbâl (Ay-Toldı-Vezir), akıl/ululuk (Ögdülmüş-vezirin oğlu) kanaat/afiyet (Odgurmuş-vezirin kardeşi-akrabası) olmak üzere dört kavramsal zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu kavramsal çerçevede devlet adalete, adalet de akıl, bilgelik ve kanaate/gönle dayanmaktadır. Eser boyunca Yusuf Has Hacib, fikirlerini sualli-cevaplı münazara tarzında, karşılıklı konuşma ve münazaralar etrafında söz konusu sembollere atfederek ifade etmiştir (Şeker, 2011, s. 127).

Yusuf Has Hacib'in düşüncelerine bu sembolik kavramlardan hareketle kuşatmaya çalıştığımızda bütün bu karakterlerin bir sentezi gibi görünen mütefekkir zaman zaman bir sembol adına diğer sembollerle tartışmak suretiyle bir sistem kurma denemesine girişir. Literatüre dolayısıyla da elindeki malzemeye hâkim olan Yusuf Has Hacib, kahramanların birbirleriyle çelişen veya çelişir gibi görünen taraflarını uyumlu hale getirmek suretiyle eserdeki bölünmüşlüğü ortadan kaldırır. Onun şahsiyeti bizatihi kendisini vücuda getirdiği veya gelenek tarafından yaratılan söz konusu karakterle iç içe girip ayrılmaz bir terkip manzarası halini alır.

Akıl kelamı damarı, ulemayı realist bir zemine ve çerçeveye çekilmeye çalışan Odgurmuş da tasavvufi birikimi temsil eder. Diğer iki kavram ise Yusuf Has Hacib'in eseri kaleme aldığı zamana kadar teşekkül eden siyasi/ahlaki çerçevenin vücut verdiği bir zamanda hareketle değerlendirilebilir (Şeker, 2011, s. 127).

Kutadgu Bilig'in kaynakları konusunda araştırma yapanlar, Türk ve İslam kültürünün dışında farklı ve muhtelif görüşler de ileri sürmüşlerdir. Eserde, Hint, İran, Çin ve Yunan tesirinin olduğu yönünde görüşler belirtilmiştir. Kitap üzerinde araştırma yapanlar, Kutadgu Bilig'in öngördüğü devlet modeli (teokratik, monarşik ve demokratik) konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir (Adalıoğlu, 2009, s. 33).

İnalcık ve Caferoğlu, Kutadgu Bilig'in dil ve konu yönünden Arap ve İran tesiri altında kaldığını ifade eder. İlk İslami devreye ait Türkçe bir eser olması bakımından Kutadgu Bilig, hem konu hem de dil bakımından Arap ve İran tesiri altında kalmıştır. Bundan dolayı Kutadgu Bilig'de Fars krallarının efsanevi kahraman tiplerine rastlanmaktadır (Adalıoğlu, 2009, s. 35).

Bazı araştırmacılar, Kutadgu Bilig'de Çin felsefesinin etkisinden bahsetmişlerdir. Batılı bilginlerden Otto Albert, Yusuf Has Hacib'in İbni Sina'nın takipçilerden biri olduğunu iddia etmiştir. Ancak Fuad Köprülü, her iki iddiayı yersiz bulmaktadır. Büyük bir tarihin sahibi olan Türk milletinin tarih içinde çeşitli nedenlerle münasebette bulunduğu Hint, Çin, İran, Bizans toplumlarıyla kültür alışverişinde buldukları bilinmektedir. Ancak Kutadgu Bilig'i incelediğimizde asıl göze çarpan husus, eserde, İslam'dan öncesi Türk kültürünün derin izlerinin bulunmasıdır. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de, Türk milletinin geleneklerini eserin en önemli kuruluş unsuru olarak ele almıştır (İnan, 1970, s. 44).

Ancak, Kutadgu Bilig'in Türk kültür tarihi içindeki yerini araştıran Kafesoğlu, "Eski Türk Hakimiyet anlayışı ile Hint-İran anlayışı arasında ciddi bir münasebet ve uzlaşma mevcut

değildir, bu yüzden eserde herhangi bir Hint-İran tesiri aramak da boşunadır. Ne Şehname ne de Kelile ve Dimne ile benzerlik arz etmez. Kabusname ile de siyaset görüşünün çok ayrıldığı noktalar vardır. Kutadgu Bilig ile Kelile ve Dimne veya Kabusname arasındaki benzerlikler o kadar geneldir ki, siyaset nazariyesini kaba kuvvete dayandıran eski Yunan'ın fikir ürünlerinden ilham alınarak yazılan Machiavelli'nin kitabında da bu kadar benzerliklere tesadüf edilebilir.” der. (Kafesoğlu, 1980, s. 12).

Kutadgu Bilig'de, devlet adamlarının unvanları -Hacib ve Vezir dışında- hep Türkçedir. İslam devletlerinde yaygın olan sultan, melik, emir, vali, kâtip gibi unvanlara rastlanmaz. Kitapta bu türlü unvan, resmi tabirler yerine “ilig, beg, beylerbeyi, subaşı, bitikçi, nişancı, elçi, hazinedar, tapukçu, çağrıbeg, ilbegi...” gibi terimler zikredilmektedir (Ülkütaşır, 1970, s. 25).

Kutadgu Bilig Karahan Türkçesi ile ve Uygur harfleri ile yazılmıştır. Asıl yazılı metin kaybolduğu için mevcut değildir. Bugün elimizde sonradan çoğaltılan Viyana, Kahire ve Fergana nüshası olmak üzere üç nüsha vardır.

Viyana nüshası, Uygur harfleri ile yazılmıştır. 1439/1940 da Afganistan'ın Herat şehrinde tamamlanmıştır. Herat'ta Uygur harfleriyle yazılan Viyana nüshası, yazılış tarihinden 36 yıl sonra 1475 tarihinde (Fatih Sultan Mehmet dönemi) Tokat'a oradan da İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'da 1796 da Avusturyalı bir diplomat tarafından Sahaflar Çarşısı'ndaki bir kitapçıdan satın alınarak Viyana Saray kütüphanesine verilmiştir. Bir doğu bilimci olan Macar Vambery, 1870 yılında bu nüshanın metin ve Almanca tercümesini yayınlamıştır. 1910 yılında Radloff, bu nüshanın fotokopisini, Rus İlimler Akademisi tarafından kullanılan Rusça harflerle yazıya dökülmesi ve Almanca tercümesi yayınlandı. Kutadgu Bilig'in Viyana nüshası 1942 yılında Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım halinde yayınlanmıştır.

Kahire nüshası, Mısır'da Kahire'de Hidiv Kütüphanesinde olup, Arap harfleri ile yazılmıştır. 1896'da meydana çıkarılan bu nüshanın da 1943'te Türk Dil Kurumu tarafından tıpkı basımı yapılmıştır.

Fergana nüshası ise Türkistan'da Fergana'da, 1914'te Zeki Velidi Togan bulmuştur. Bu nüsha mevcut nüshaların en önemlisidir. Bu nüshayı önce, Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Almanca yazdığı bir makale ile ilim dünyasına tanıtmıştır. Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüshanın tıpkı basımı da 1943 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır (Ülkütaşır, 1970, s. 25; Kazmaz, 2000, s. 10)

Reşit Rahmeti Arat tarafından çevrilen ve 1988'de Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı Kutadgu Bilig, 82 bab yani 82 bölüm ve 6722 beyitten oluşmaktadır. Ayrıca kitabın A, B, C ve D harfleri ile gösterilen 4 bölümü vardır. Başta A harfi ile belirtilen ve besmele ile başlayan 2 sayfalık bölümde kitap ve yazar hakkında bilgi verilmekte, esas metinde geçen kişiler anlatılmaktadır. B bölümü, 1-77 numaralı beyitleri kapsamakta, kitabın tanıtılmasında sağlayan bilgileri içermektedir. C bölümünde 1-82 numara altında sıralanan babların çizelgesidir. Asıl metin D bölümü, 1'den başlayıp 6645'te sona eren beyitleri kapsamaktadır. B bölümündeki 77 beyit de dikkate alınırsa kitabın tamamı (6645+77) 6722 beyittir. Çalışmamızda Reşit Rahmeti Arat tarafından çevrilen Kutadgu Bilig'den yararlanılmıştır. Beyitler aslına sadık kalınarak kullanılmıştır.

2.1.5.1. Babların Fihristesi

Babların içerdiği konular şu şekildedir:

01. bâb: Tanrı azze ve cellenin medhini söyler.
02. bâb: Peygamberimiz ulu Muhammed mustafanın medhini söyler.
03. bâb: Peygamberimizin dört arkadaşının medhini söyler.
04. bâb: Yaz faslını ve Buğra Han'ın medhini söyler.
05. bâb: Yedi seyyare ve on iki burcu söyler.
06. bâb: İnsanoğlu hürmetinin anlayış ve bilgiden ileri geldiğini söyler.
07. bâb: Dilin meziyet ve kusurunu, fayda ve zararını söyler.
08. bâb: Kitap sahibi kendi özrünü söyler.
09. bâb: İyilik yapmak hususunda öğüt ve nasihat verir.
10. bâb: Bilgi ve anlayışın fazilet ve faydasını söyler.
11. bâb: Kitabın adını, tefsirini ve bir de kendi ihtiyarlığını söyler.
12. bâb: Tavır ve hareket bozukluğunu ve bunun zararını söyler.
13. bâb: Söz başı. Hükümdar Kün-Toğdı ile adaletin vasfını söyler.
14. bâb: Ay-Toldı'nın hükümdar Kün-Toğdı'ya geldiğini söyler.
15. bâb: Ay-Toldı'nın hükümdar Kün-Toğdı'nın huzuruna kabul edildiğini söyler.

16. bâb: Ay-Toldı hükümdara kendisinin saadet olduğunu söyler.
17. bâb: Devletin vasfını ve tabiatının vefasızlığını söyler.
18. bâb: Hükümdar Kün-Toğdı'nın Ay-Toldı'ya kendisini gösterdiğini söyler.
19. bâb: Kün-Toğdı adil vasfının nasıl olduğunu söyler,
20. bâb: Ay-Toldı'nın hükümdara sual sorduğunu söyler,
21. bâb: Hükümdarın Ay-Toldı'ya cevabı.
22. bâb: Dilin meziyetlerini ve sözün faydalarını söyler,
23. bâb: Vezir Ay-Toldı'nın suali ve hükümdarın cevabı
24. bâb: Sözü söylemek mi yahut susmak mı daha iyi olduğunu söyler,
25. bâb: Saadetin süreksizliğini ve devletin vefasızlığını söyler,
26. bâb: Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'e nasihat ettiğini söyler,
27. bâb: Ay-Toldı'nın hükümdara vasiyetname yazdığını söyler.
28. bâb: Hükümdarın Ögdülmiş'i çağırdığını ve onun huzura kabul edildiğini söyler.
29. bâb: Hükümdarın Ögdülmiş'e suali,
30. bâb: Ögdülmiş'in hükümdara cevabı,
31. bâb: Ögdülmiş hükümdara akılın vasfını söyler.
32. bâb: Beylerin nasıl olması gerektiğini söyler,
33. bâb: Vezirlerin nasıl olması gerektiğini söyler,
34. bâb: Kumandanın nasıl olması gerektiğini söyler,
35. bâb: Büyük hâcibin nasıl olması gerektiğini söyler,
36. bâb: Kapıcılar-başının nasıl olması gerektiğini söyler,
37. bâb: Elçinin nasıl olması gerektiğini söyler,
38. bâb: Kâtibin nasıl olması gerektiğini söyler,
39. bâb: Hazinedarın nasıl olması gerektiğini söyler,
40. bâb: Aşçılar-başının nasıl olması gerektiğini söyler,
41. bâb: Sâkiler-başının nasıl olması gerektiğini söyler,

42. bâb: Hizmetkârların beyler üzerinde ne gibi hakları olduğunu söyler,
43. bâb: Hükümdarın sualleri ve Ögdülmiş'in cevaplarını söyler.
44. bâb: Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'a mektup gönderdiğini söyler.
45. bâb: Ögdülmiş'in Odgurmuş yanına gittiğini söyler.
46. bâb: Ögdülmiş'in Odgurmuş ile münazara ettiğini söyler.
47. bâb: Ögdülmiş'in Odgurmuş'ı davet ettiğini söyler.
48. bâb: Dünyanın iyi ve kötü taraflarını söyler.
49. bâb: Odgurmuş Ögdülmiş'e dünyanın kusur ve eksikliklerini söyler.
50. bâb: Ögdülmiş Odgurmuş'a bu fâni dünya ile ebedî ahiretin nasıl kazanılacağını söyler,
51. bâb: Odgurmuş'in hükümdara nasihatlerim yazıp gönderdiğini söyler.
52. bâb: Hükümdarın Odgurmuş'a ikinci defa mektup gönderdiğim söyler.
53. bâb: Ögdülmiş'in Odgurmuş ile ikinci defa münazara ettiğim söyler.
54. bâb: Beylere hizmet etmenin âdâb ve usûlünü söyler.
55. bâb: Kapıdaki hizmetkârlar ile nasıl geçinileceğini söyler.
56. bâb: Halk ile nasıl muamele edileceğini söyler.
57. bâb: Ali-evlâdı ile nasıl muamele edileceğini söyler.
58. bâb: ilim adamları, tabipler, büyücüler, rüya tabircileri, müneccimler, şairler, çiftçiler, hayvan yetiştiriciler, ustalar ve fakirler ile nasıl muamele edileceğini söyler.
59. bâb: Evlenmeyi ve çoluk çocuk terbiyesini söyler.
60. bâb: Hizmetçilere nasıl muamele edileceğini söyler.
61. bâb: Ziyafete davet ve buna icabet edilip-edilmeyeceğini söyler.
62. bâb: Ziyafete gidildiği takdirde, nasıl yenileceğini ve nasıl yenilmeyeceğini söyler.
63. bâb: Yumgina davet etmek hususunu söyler.
64. bâb: Odgurmuş'in dünyayı yererek, kusurlarını sayıp, kanaati övdüğünü söyler.
65. bâb: Gaflet uykusundan uyanmak hususunu söyler.
66. bâb: Ögdülmiş'in Odgurmuş'ı ziyaret için davete gittiğini söyler.

67. bâb: Oğurmuş'ın hükümdarın yanına geldiğini söyler.
68. bâb: Oğurmuş'ın hükümdara nasihat ettiğini söyler.
69. bâb: Öğdülmiş hükümdara memleket idare etme usûlünü söyler.
70. bâb: Öğdülmiş peşiman olarak, tövbe etmek istediğini söyler.
71. bâb: İnsanlığa karşı insanlık ile mukabele etmeği söyler.
72. bâb: Oğurmuş'ın hastalanıp, Öğdülmiş'i çağırđını söyler.
73. bâb: Oğurmuş'ın rüya gördüğünü söyler.
74. bâb: Oğurmuş'ın rüyasını tâbir ettiğini söyler.
75. bâb: Oğurmuş'ın Öğdülmiş'e nasihat ettiğini söyler.
76. bâb: Öğdülmiş hükümdara Oğurmuş'ın hastalığını söyler.
77. bâb: Öğdülmiş'in kardeşinin yanına gittiğini söyler.
78. bâb: Öğdülmiş'in Oğurmuş için yas tuttuğunu söyler.
79. bâb: Hayatı boşuna geçirdiğine peşiman olduğunu söyler.
80. bâb: Yusuf'un gençliğine acıyarak, ihtiyarlığını söyler.
81. bâb: Zamanenin bozukluğunu ve dostların vefasızlığını söyler.
82. bâb: Kitap sahibi kendisine nasihat ederek, mazeretini diler.

2.2. İlgili Araştırmalar

Yapılan alan yazın araştırması sonucunda Kutadgu Bilig üzerinde yapılan çalışmalara rastlanmıştır.

Binark (1970); “Kutadgu Bilig’de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi” isimli çalışmasında; Kutadgu Bilig’deki aile, evlenme, kadın ve ebeveynlerin çocuğun eğitimindeki yeri ile ilgili beyitler ortaya koyarak, günümüzde çözüme ulaştırmada zorlandığımız birçok toplumsal meselenin aslında Kutadgu Bilig’de 900 yıl önce çözülmüş olduğu sonucuna varmıştır.

Beslen (1985) “Kutadgu Bilig’de Eğitim” adını taşıyan araştırmasında; Kutadgu Bilig’de eğitim anlayışını aile, yöneticilerin durumu, kalıtım, bilgi edinmenin önemi ve nefisle

mücadele olmak üzere beş faktör açısından ele almıştır. Kutadgu Bilig’de öngörülen eğitim anlayışına insanlığın yeni ulaşabilmiş olmasına dikkat çekmektedir.

Çağırın (1995) “Kutadgu Bilig’de Eğitim ve Öğretim” adını taşıyan araştırmasında; Kutadgu Bilig’de eğitim (yetiştirme, geliştirme, örgütleme, terbiye) ve öğretim (talim, araştırma, yetiştirme, bilgilendirme) ile ilgili beyitlerle birlikte daha önceki Türk devletlerindeki (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar) toplumsal, askeri, siyasi, eğitim ve öğretim usullerini de ele aldığı görülmektedir. Araştırmacı, Kutadgu Bilig’in önerdiği eğitim anlayışının teorik ve uygulamalı bir eğitim olduğu, ideal bir toplum yaratma amacı taşıdığı ve modern eğitim sisteminin bu eserdeki önerilerden yararlanması gerektiğini belirtmektedir.

Arslanoğlu (1996), “Kutadgu Bilig’de Eğitim Bilim ve Akıl” adlı çalışmasında; özellikle millî bir eğitim arzulanıyorsa bu tarz eserlerden daha fazla yararlanılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Özden (2002); “Kutadgu Bilig’de Ahlak Kavramı ve Tıp Eğitimine Katkısı” isimli çalışmasında; eserde verilen mesajlar arasında özellikle ahlak kavramını ön plana çıkararak değerleri ele almıştır. Kutadgu Bilig’de yer alan mutluluk, adalet, bilgili olmak, erdem, anlayışlı olmak, alçakgönüllülük, vefa, yiğitlik, cömertlik, merhamet, sabırlı olmak, yardımseverlik gibi olumlu; yalancılık, acelecilik, bilgisizlik, kibirli olmak, cimrilik, açgözlülük gibi olumsuz kavramları doküman analizi yaparak incelemiştir.

Özden’in çalışmasında tarihte ki filozoflardan Sokrates, Platon, Aristoteles, Kindi, Razi, Farabi, İbni Sina, T. Hobbes, J. Locke, D. Hume, I. Kant, J. Bentham, J.S. Mill’in ahlak görüşleri ile Kutadgu Bilig’deki Ahlak kavramı karşılaştırılmıştır. Evrensel nitelikli mesajları olan Kutadgu Bilig’deki değerler Tıp etiğinin temel ilkeleri olan: sorumluluk, eşitlik, zarar vermeme, yarar sağlama, özerklik, adalet, gizliğe saygı, sadakat, aydınlatılmış onam (rıza) ve sadakat gibi ilkelerle de örtüştüğü tespit edilmiştir.

Anıl (2004) “Kutadgu Bilig’de Kadın” adlı çalışmasında; İslami dönem Türk edebiyatının ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de kadın kavramını ele almıştır Yusuf Has Hacib’in kadın imajının genel olarak olumlu olmasının yanı sıra bazı beyitlerde İslamlaşmış bir Arap kültürü açısından bakılarak cahiliye döneminde görülen bazı uygulamaları da ele aldığı için eleştirilmektedir.

Özçelik (2004) “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnamelerin Yeri ve Önemi (Kutadgu Bilig ve Siyerul Müluk Örnekleri) isimli çalışmasında; Yusuf Has Hacib tarafından yeni

girilen İslam dini ile Türk kültürünü kaynaştırmayı amaçlayarak kaleme alınan Kutadgu Bilig ile Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kaleme alınan ve bir nevi Selçuklu Anayasası olarak kabul gören Nizamülmülk'ün Siyasetnamesini nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yaparak incelemiştir. Araştırmacı, bu iki dev eserin Sosyal Bilgiler öğretiminde yeri ve önemi üzerinde durmuştur. Bu eserlerin hala işlenmemiş bir hazine olduğuna dikkat çekmektedir.

Altunöz (2005) “Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamül-Mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı” isimli çalışmasının ilk bölümünde eski Türklerde hakimiyet anlayışı incelenmiştir. İkinci bölümde ise Türkler'in İslamiyet'i kabulü ile birlikte Türk-İslam kültürünün kaynaşması sonrası ortaya çıkan hakimiyet anlayışı, Karahanlılar dönemine ait Kutadgu Bilig ve Büyük Selçuklular dönemine ait Siyasetname adlı iki önemli eser ele alınarak Türk Hakimiyet anlayışı ortaya koyulmuştur.

Kocasavaş (2006) “Kutadgu Bilig'de Eğitim-Öğretim Anlayışı” isimli araştırmasında; Kutadgu Bilig'in, 11. yy.'da Türklerde pozitif bilgiye verilen önemi gösteren kanıtlardan biri olduğunu belirtmiştir. Eserde eğitim-öğretim ile ilgili çok sayıdaki beyit dikkati çekmektedir.

Bağdatlı (2007) “Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi” adlı çalışmasında; Türk Kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan Kutadgu Bilig'de devlet ve adalet arasındaki ilişkiyi felsefi açıdan değerlendirmektedir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslamiyet öncesi Türk evren tasavvufu, ikinci bölümde Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönem olan Türkler'in İslamiyet'e geçiş dönemi, üçüncü bölümde Kutadgu Bilig'de devlet düşüncesi, son bölümde ise Yusuf Has Hacib'in adaletle yüklediği anlamlar ele alınarak İslamiyet öncesi ve İslami dönemin başında nasıl bir devlet anlayışının güdüldüğü ele alınıp incelenmiştir.

Önler (2008) “Kutadgu Bilig'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar” adını verdiği araştırmasında, eserin yazıldığı dönemin toplumsal özellikleri ve bu özelliklerin esere yansımaları ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Çalışmada çeşitli toplumsal tutum ve kabullerin İslamiyet öncesi dönem ile İslami dönem ilişkileri irdelenmiştir.

Tuğral (2008) “Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Devlet Anlayışı” isimli çalışmasında; Türk tarihinin temel taşları arasında yer alan ve büyük önem taşıyan iki büyük eser olan Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig ve Nizamülmülk tarafından kaleme

alınan Siyasetname’yi devlet anlayışı bakımından karşılaştırıp, benzer ve farklı yönlerini ortaya koyarak eserlerin önemine dikkat çekmektedir.

Portlakkaya (2009) “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig’in Türk Devlet Yönetiminde ki Yeri ve Önemi” adlı çalışmasında; Türk devlet yönetiminin gelişim sürecini ele almıştır. Yönetim biliminin oluşum ve gelişiminde önemli bir yere sahip olan Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig’in bu süreçteki önemi, etkileri, toplumda ne kadar yer bulduğu ve günümüzde bu öğütlerin ne kadar geçerli olduğuna dikkat çekmektedir.

Adalıoğlu (2009) “Bir Siyasetname olarak Kutadgu Bilig” adlı çalışmasında; hükümdarlarla devlet adamlarına ve halka, ahlak ve siyaset öğretmek bu yolla siyasi ahlaka uygun iyi bir devlet düzeni oluşturmak amacıyla yazılan Kutadgu Bilig’in önemine işaret etmiştir.

Parlak (2009) “Kutadgu Bilig’in Metinbilimsel Yapısı” adlı çalışmasında; Kutadgu Bilig’i metin dilinde kullanılan ölçüler doğrultusunda incelemiştir. Çalışmada oldukça kapsamlı bir eser olan Kutadgu Bilig’deki 35 bölüm ve yaklaşık 3500 beyit incelenmiştir. Eser, bağdaşıklık ve tutarlılık açısından ele alınmıştır.

Çetin (2010) “Kutadgu Bilig’de Türk Aile Kültüründe Bir Babanın Oğul İmajı ya da Süre Giden Bellek/Kültür” adlı çalışmasında; millî kültürün yeniden canlanmasını sağlayan araştırmaların önemi üzerinde durmaktadır. Araştırmacı Kutadgu Bilig gibi eserler üzerinde yapılacak çalışmaların ideal Türk ailesi adına çıkarımlar yapmak açısından büyük önem taşıdığını belirtmektedir.

Yıldızlı (2011) “Kutadgu Bilig’de Dünya Metaforu” isimli çalışmasında; eserin tüm metnini doküman analizi yaparak incelemiş, 568 beyit üzerinde özel çalışarak 267 metaforlu beyit üzerinde açıklamalar yapmıştır. Araştırmada dönemin dünya anlayışı ve yaşanan dünyanın algılanış şekilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Alıcı (2011) “Kutadgu Bilig’de Dini Öğeler” adlı çalışmasında; Türk-İslam dönemine ait ilk edebi eser olarak kabul edilen Kutadgu Bilig’de yer alan beyitlerin Kur’an ayetlerinde ve hadislerdeki mana olarak karşılığı ele alıp değerlendirmiştir.

Arslan (2012) tarafından doküman incelemesi yöntemiyle yapılan “Kutadgu Bilig’de Dinleme ve Konuşma Becerisine İlişkin Sözler” isimli araştırmada; Kutadgu Bilig’deki konuşma ve dinleme becerilerine ilişkin sözlerin var olduğunu belirlemiştir.

Emiroğlu (2012) tarafından yapılan ‘‘Kutadgu Bilig’de Çocuk Eğitimi’’ isimli çalışmada; eseri, ocuk eğitimiyle ilgili görüş, düşünce, öneri ve nasihatler bakımından ele alıp incelemiştir.

Grşk (2012) ‘‘Doğu ve Batı Siyasal Kültüründe Devlet ve Siyaset Algısı: Kutadgu Bilig -Prens’’ adlı çalışmasında; doğu ve batı medeniyetinin siyaset alanında iki temel eseri olan Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eseriyle Machiavell’in Prens adlı eserini ele alarak Türk siyasal kültürü ile batı siyasal kültürünü mukayeseli olarak incelemiştir.

Tekşan’ın (2012) ‘‘Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Bilig’in Kullanımı’’ adlı araştırmasında; Reşit Rahmeti Arat’ın günümüz Türkçesine aktardığı Kutadgu Bilig kitabında yer alan adil olma, dürüstlük, bilimsellik, yardımseverlik, duyarlılık gibi değerleri yansıtan beyitlerin Türkçe dersinde kullanılarak öğrencilere değer ğretimi gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir.

Sarı (2012)’nın ‘‘Kutadgu Bilig’de Metafor’’ adlı çalışmasında; İslami dönem Türk edebiyatının bilinen ilk yazılı eseri olarak kabul edilen ve güçlü bir anlatıma sahip olan Kutadgu Bilig’de yer alan metaforlar (sözcüğün dile getirdiği kavramla bir başka kavram arasında çeşitli yollarla ilişki kurarak, bir kavramı başka bir kavrama aktarma) tek tek ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde metaforlarla ilgili teorik bilgiler, ikinci bölümünde Kutadgu Bilig ve yazıldığı dönemle ilgili bilgiler, nc bölümünde Kutadgu Bilig’de yer alan metaforlar, dördüncü bölümünde metaforların kullanım alanları, beşinci bölümünde ise Kutadgu Bilig’de yer alan benzetmelerin metaforlarla ilişkisi ele alınarak çalışmada Kutadgu Bilig’in anlatım gücünün yanı sıra Türkçe’nin anlam zenginliği de ortaya konulmuştur.

Doygun (2014) ‘‘Kutadgu Bilig’de Hükümdar ve Komutan zellikleri Açısından Alaaddin Keykubat- Selahattin Eyyubi – Baybars’ın Değerlendirilmesi’’ adlı çalışmasında; Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig’de yer alan hükümdar ve komutanlarda olması gereken meziyetler çerçevesinde birinci bölümünde Alaaddin Keykubat ele alınmış, ikinci bölümünde Selahattin Eyybi, nc bölümünde ise Sultan Baybars’ın hükümdarlık vasıfları, komutanlık vasıfları ve dönemin siyasi tarihine yer verilmiştir.

Sarıkaya (2014) ‘‘Kutadgu Bilig’e Göre Türklerde Bey’’ isimli çalışmasında; devlet yöneticisinde olması gereken özellikleri ele almıştır. Çalışmada temel kaynak olarak alınan Kutadgu Bilig, Nizam’l-Mülk’n Siyaset-name adlı eseri ve Muhammed b. Turtişi’nin Sirac’l Müluk adlı eseriyle de karşılaştırılarak devlet başkanının ve devlet adamlarının üzerlerine düşen görevler üzerinde durulmuştur.

Fındık (2014) “Siyasi Etik ve Kutadgu Bilig” adlı çalışmasında; Kutadgu Bilig siyasi etik açısından ele alınmıştır. Eserde en çok öne çıkarılan siyasi etik değerler; doğruluk, adalet ve bilgelik olarak ortaya koyulmuştur.

Bozkırlı (2015) “Kutadgu Bilig’deki Eğitsel Öğelerin Tespiti ve Bu Öğelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi” isimli çalışmasında; ilk aşamada Kutadgu Bilig’de yer alan eğitsel unsurları tespit etmek amacıyla nitel veri toplama tekniklerinden doküman analizi kullanmıştır. İkinci aşamada ise tespit edilen beyitlerdeki eğitsel görüşlerden yararlanarak 2013-2014 eğitim-öğretim yılı içinde Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 554 Türkçe öğretmeni adayının görüşleri alınmıştır. Nitel veriler içerik analizi yönetimi, nicel veriler ise Mann-Whitney ve Kruskal Wallis testleri ile analiz edilmiştir. Bu çalışmada eğitsel içerikli beyitlerin birçoğunun çağdaş eğitim anlayışında karşılığının bulunduğu ve bu görüşlerin özellikle gelişim psikolojisi ve öğrenme psikolojisi içinde değerlendirilebileceği belirtilmektedir.

Kaya (2015) “Kutadgu Bilig’e Göre Liderlik Eğitimi” isimli çalışmasında; Türk kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Kutadgu Bilig’i liderlik açısından incelemektedir. Liderlikle ilgili Kutadgu Bilig’de var olan beyitler “doküman analizi” yöntemi ile belirlenmiş ve günümüz liderlik anlayışı ele alınıp mukayeseli bir şekilde değerlendirilmiştir.

Çakıcı (2015) “Kutadgu Bilig’de Mutluluk ve Ahlak İlişkisi” isimli çalışmada; yazarın ahlak ve mutluluk arasında kurduğu ilişkiyi din psikolojisi bağlamında incelenmiştir. Buna bağlı olarak eserdeki her bir ahlaki özelliğin mutluluk ile ne şekilde ilişkilendirildiği din psikolojisi bağlamında izah edilmeye çalışılmıştır.

Vursun (2015) “Kutadgu Bilig’in Kahire Nüshası, [986-1966] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)” adlı çalışmasında; Yusuf Has Hacib’in kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserin Mısır Milli Kütüphanesinde yer alan Kahire Nüshası’nın 986-1966 varakları arasında yer alan bölüm üzerinde bir inceleme gerçekleştirmiştir.

Gönç (2015) “Kutadgu Bilig’in Yazma Becerisi Açısından İncelenmesi” adlı çalışmasında; Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Karahanlılar dönemine ait Kutadgu Bilig adlı eserde, dilin dört becerisinden biri olan yazma becerisi ile ilgili öğeler betimsel araştırma yöntemlerinden “doküman incelemesi” tekniği kullanılarak tespit edilerek yorumlanmış ve Türkçe öğretimi açısından değerlendirilmiştir.

Ayık (2016) “Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de Ahlak Siyaset İlişkisi” isimli çalışmada; siyasetname özelliği taşıyan iki önemli başyapıt olan Yusuf Has Hacib’in kaleme aldığı Kutadgu Bilig ve Nizamü’l-Mülk’ün kaleme aldığı Siyasetname adlı eserler siyasi ve ahlaki açıdan karşılaştırmıştır. Araştırmada bu eserlerin ortak yanları, farklı noktaları, birbirlerine etkileri tespit edilerek İslam felsefesi içindeki yeri ve önemi ortaya konularak bu başyapıtların ahlaka ve siyasete dair önemli mesajlar verdiği, ahlaklı ve adaletli bir toplumun oluşması için siyasi iradenin niteliksel özelliklerine dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Birkan (2016) “Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi” isimli çalışmada; devleti yönetenler ve yönetilenlerde bulunması gereken değerler ve değerlerin nasıl öğretildiği nitel araştırma yöntemi, araştırma deseni olarak doküman analizi ve betimsel analiz desenleri kullanılarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular ile günümüz eğitim anlayışı ilişkilendirilmiştir.

Çetin (2018) “Kutadgu Bilig’de Çocuk ve Çocuk Eğitimi” adlı çalışmasında; Kutadgu Bilig’de çocuğa ve çocuk eğitimine verilen önemden yola çıkılarak ideal insan modeline ulaşmak amacıyla insanlara kazandırılmak istenen değerler ele alınmaktadır. Eserin sadece Türk milletini aydınlatmakla kalmayıp evrensel bir eğitim-öğretim anlayışına sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

Adıyaman (2018) “Kutadgu Bilig’in Adbilim Bakımından İncelenmesi” isimli çalışmasında; eserdeki özel adlar ve tür adları adbilimin, dilbilimin ve dil bilgisinin Kur’an, kavram verileri doğrultusunda incelemiştir. Kutadgu Bilig’in edebi kurgusunun, metin düzeninin, sanatsal yapısının ve Siyasetname kimliğinin altında çağının bütün bilgi birikimini yansıtan zengin bir ansiklopedik metin olduğu ortaya konmuştur.

Terzi (2018) “Kutadgu Bilig’de Bey Figürünün Otantik Liderlik Yaklaşımı Açısından Analizi” isimli çalışmasında; “Bey” figürü ile otantik liderlik karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Araştırmada batılı anlamda lider kavramı ile Kutadgu Bilig’de yer alan “Bey” kavramının anlam içeriği karşılaştırılarak iki medeniyet arasındaki zihinsel farklılık ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kutadgu Bilig’de beyin vasıfları 11 kategoride incelenerek karşılaştırılmıştır. Yeni olarak sunulan otantik liderlik anlayışının Türk yönetim geleneği içinde eskiden beri var olduğuna dikkat çekilmiştir.

Atay (2018) “Kutadgu Bilig’de Kötü Yönetim ve Kötü Yöneticilik Kavramları Kapsamında Bir İnceleme” adlı çalışmasında; kötü yönetim ve kötü yöneticilikle ilgili 243 beyitte 54 kavram arşiv araştırması yöntemiyle tespit edilerek “yorumlayıcı içerik analizi” yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada ortaya çıkan kavramların büyük bir kısmının

günümüz kötü yönetim ve kötü yöneticilik kavramlarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirildiği görülmektedir.

Balcı (2018) “Modern Algısı Kutadgu Bilig’in Devlet Anlayışının Bir Kıyaslaması” adlı çalışmasında; Türk-İslam Devlet geleneğinin bir ifadesi olan Kutadgu Bilig’in ortaya koyduğu adil devlet düzeni ile batının evrenselleştirerek yaydığı modern devlet algısı karşılaştırmaktadır. Çalışmada iki devlet modelinin birbirinden farklı olduğu bununla birlikte Kutadgu Bilig’in sunduğu devlet anlayışının uluslararası sistemde önemli bir yere sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Bilgen (2019) “Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig” adlı çalışmasında; Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Değerler Eğitim yönergesinde yer alan; saygı, barış, dürüstlük, hoşgörü, çalışkanlık, adalet, temizlik, yardımlaşma, özgüven, empati, dostluk, fedakarlık, sevgi, merhamet, sorumluluk, misafirperverlik, alçakgönüllülük, aileye önem verme ve bilimsellik belirlenerek din eğitimi açısından Kutadgu Bilig’in değerler eğitiminde kullanımı, eserde değer öğretiminde kullanılan yöntem ve teknikler ele alınmıştır.

Arslan (2019) “Kutadgu Bilig’de Yönetim Ahlakı” isimli çalışmasında; Türk kültür tarihinin önemli eserleri içerisinde yer alan Kutadgu Bilig’i yönetim ve yönetici konusunda felsefi açıdan değerlendirmektedir. Kutadgu Bilig’in işaret ettiği ahlaki tutum ve davranışların yöneticilere yüklediği sorumluluklar ve yönetici özellikleri ele alınmaktadır. Çalışmada eserin hem yazıldığı döneme hem de geleceğe yönelik mesajlar veren evrensel bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

BÖLÜM 3

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analiz edilmesi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma geleneği ile yürütülmüştür. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 45). Bu kapsamda hem doküman incelemesi hem de görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Araştırmada izlenecek aşamalar; (1) dokümanlara ulaşma, (2) orijinalliğin kontrol edilmesi, (3) dokümanların anlaşılması, (4) verinin analiz edilmesi ve (5) verinin kullanılması (Forster'dan aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 223) şeklinde yapılmıştır. Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eseri bu araştırmanın dokümanını oluşturmaktadır.

Görüşme yöntemi, sosyal bilimlerde en sık kullanılan araştırma yöntemlerinden biridir (Chadwick ve diğerlerinden aktaran Yıldırım ve Şimşek). Yirminci yüzyılın son çeyreğinde pek çok sosyal bilim alanında görüşme, etkili bir veri toplama yöntemi olarak yerini almıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 147).

Görüşmeler, uygulanan “kuralların” katılığına göre: yapılanmış (formel), yarı yapılanmış (yarı formel) ve yapılanmamış (informal, serbest) olmak üzere üçe ayrılır. Yapılanmış görüşme, daha çok önceden yapılan ve ne tür soruların ne şekilde sorulup, hangi verilerin toplanacağını önceden en ayrıntılı biçimde saptayan “görüşme planının aynen uygulandığı bir görüşmedir. Yapılanmamış görüşme ise, görüşmeciye büyük hareket ve yargı serbestisi veren esnek bir görüşme şeklidir. Bu iki uç arasında yapılan görüşmelere ise yarı yapılandırılmış görüşmeler denir (Karasar, 2014, s. 267). Çalışma grubumuzda yer alan Sosyal Bilgiler öğretmenleri ile yarı yapılanmış görüşmeler yapılmıştır.

3.2. Çalışma Materyali ve Çalışma Grubu

3.2.1. Çalışma Materyali

Bu çalışmada, çalışma materyali olarak Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eseri incelenmiştir.

3.2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu belirlemede, kolay ulaşılabilir (uygun) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır. Çünkü bu yöntemde araştırmacı, yakın olan erişilmesi kolay olan bir durumu seçer (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 141). Bu kapsamda Ankara ilinde; Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı çeşitli okullarda görev yapan 30 Sosyal Bilgiler öğretmeni çalışma grubunda yer almıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verilerinin elde edilmesinde Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eseri ve öğretmen görüş formu kullanılmıştır. Adalet, hak ve sorumluluk değerleri ile ilgili veriler, Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinden nitel araştırma yönteminin doküman incelemesi deseni kullanılarak elde edilmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Kutadgu Bilig’de yer alan adalet, hak ve sorumluluk değerlerine yönelik görüşlerini belirlemek için de yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu formun oluşturulmasında Genel Türk Tarihçisi ve Sosyal Bilgiler alanı eğitim uzmanlarının da görüşleri alınmıştır.

3.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırma sürecinin aşamalı olarak aktarılması nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenirliği açısından önemli bir ölçüttür (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 291). Bununla birlikte çalışma boyunca gerek veri toplama aracı gerekse de verilerin analizleri sürecinde uzman görüşlerine başvurulmuştur.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın sonunda Kutadgu Bilig'in incelenmesi ve ğretmen görüşme formlarından elde edilen nitel veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. "Betimsel analizde, doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır" (Yıldırım ve Şimşek, s. 256). Analiz sonucunda elde edilmiş olan bulgu ve yorumlar dikkate alınarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

BÖLÜM 4

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, Kutadgu Bilig’de bulunan beyitlerden hareketle hak, adalet ve sorumluluk anlayışı ve yorumlarına ayrıca söz konusu kavramların bir değer olarak Sosyal Bilgiler dersinde öğretimi için Kutadgu Bilig’in kullanımına yönelik öğretmen görüşlerine ve yorumlarına yer verilmiştir.

4.1. Kutadgu Bilig’e Göre Hak Anlayışı

Hak, kişinin hukuk ve ahlak düzeni içinde, toplumun mensubu, devletin yurttaşı ve bir insan olarak alabileceği, kendisine verilmesini isteyebileceği maddi ya da manevi varlık yapabileceği ya da kendisi için yapılmasını isteyebileceği davranış ya da eylemdir. Hak maddi ya da manevi varlık, davranış ya da bir eylemdir (Kazmaz, 2000, s. 57).

Yusuf Has Hacib e göre hak, kanunları koyan Tanrı’dır. Kanunun, hukukun kaynağı Tanrı iradesidir. Ancak hakkın yerine getirilmesi hükümdara aittir. Hükümdar kudretiyle hakkı gerçekleştirecek kişidir (Kazmaz, 2000, s. 58).

Yusuf Has Hacib tarafından XI. yy’da kaleme alınan Kutadgu Bilig’de yer alan “Hak” kavramı, adalet kavramı benzer görülerek birlikte ele alınmaktadır. Hak ve adalet kavramının birlikte alındığı beyitler incelenmiştir.

“Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esâsı ve kökü iki şeye bağlıdır.” (beyit: 2132).

“Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür.” (beyit: 2133).

“Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir.” (beyit: 2134).

“Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur.” (beyit: 2135).

“Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa,” (beyit: 2136).

“O halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır.” (beyit: 2137).

“Hangi Bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz.” (beyit: 2138).

Yusuf Has Hacib, devletin bekası için iki önemli nokta üzerinde durmaktadır. Biri, halkın hakkı olan iyi kanunlar, diğeri ise, çalışanların hakkı olan gümüştür. Hükümdar, halkın ve hizmetkarların yüzünü güldürürse memleket düzene girer. Yusuf Has Hacib beyitlerde halkın hakkı olan kanunların önemine dikkat çekmektedir.

“Ey Bey, gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış.” (beyit: 5288).

“Tebaanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme.” (beyit: 5574)

“Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan.” (beyit: 5575).

“İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğesine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.” (beyit: 5576).

“Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.” (beyit: 5577).

“Böylece’ tebaa hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar.” (beyit: 5578).

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’de, hükümdarın sahip olması gereken özellikleri ile Farabi’nin “Medinet-ül Fazıla” adlı eserinde devlet yöneticisinin sahip olması gereken özellikler arasında benzerlik vardır. Ayrıca bu iki düşünürün devlet yönetiminde bilimin ve aklın rolü hakkındaki fikirleri de aynıdır. Adalet arzusu ve zulümden nefret duygusu her iki yazarın, siyaset ve devlet görüşü olarak eserlerinde ele alınmıştır (Arslan, 1987, s. 12).

Yusuf Has Hacib, yukarıdaki beyitlerde kuvvete değil hakka üstünlük tanıdığını belirtmektedir. Bu çözüm şekli adalet kavramına ulaşır. Yusuf Has Hacib'e göre adalet doğruluktur, herkesin hakkını vermektir. Devlet yönetiminde hükümdarın görevi adaleti gerçekleştirmek, halk arasında hak dengesini sağlamak olarak gösterilmiştir. Eserinde Türk medeniyetinin hak ve adalete dayanan sağlam bir yapıya sahip olduğunu açıklamaktadır (Kazmaz, 2000, s. 59-60).

Kutadgu Bilig'de kul hakkı ile ilgili hususlar şu şekilde ifade edilmektedir:

“Hizmet etme, edersen, lâyük olana hizmet et; lâyük olan bey hizmetkârın hakkını bilir.” (beyit: 947).

“O günden itibaren, gündüzleri oturmadan ve geceleri uyumadan, ona hizmette kusur etmedi.” (beyit: 952).

“Doğruluk ve samimiyetle çalıştı; hükümdar da onu günden güne kendisine yaklaştırdı.” (beyit: 953).

“Hayatta iken, hizmet ettin ve hakkımı ödedin; ölüürken de beni düşündün ve benim için üzüldün.” (beyit: 1559).

“Ben senin hakkını ödeyemedim; senin hakkını bizzat Tanrı ödesin.” (beyit: 1560).

“Senin babanın çok büyük hizmeti vardı; hakkını ödeyememiş ve ona borçlu kalmıştım.” (beyit: 1592).

“Töhmət altında kalmamak için, bu borcu şimdi sana ödemem gerektir.” (beyit: 1593).

“Sözü bilerek ve anlayarak söylemiş olan Uç-Ordu beyi ne der, dinle.” (beyit: 1594).

“Sana bir kimsenin gerçekten emeği geçmiş ise, bu emeği unutma ve ona karşı, ölü gibi hareketsiz kalma.” (beyit: 1595).

“Kimin sana bir az emeği geçerse, sen ona karşılık daha fazlasını yapmalısın.” (beyit: 1597).

“Ona şefkatle insanlık göstereyim, böylece babasının hakkını da ödemiş olurum.” (beyit: 1634).

“Şimdi bana kuvvet ver, onun hakkını ödeyeyim; memnun olsun ve bana kalpten bağlansın.” (beyit: 3060).

“Benden şimdi iyi bir karşılık görmelisin; sana hakkını ödeyeyim, sen hayatını ona göre tanzim et.” (beyit: 3065).

“Sevgili kardeşim, bana yakın olan sensin; bir fikir ver, kardeşlik hakkını yerine getir.”
(beyit: 3483).

“Hükümdar şöyle dedi: - Çok koştun ve çok zahmet çektin; bu zahmetlere mukabil Tanrı sana hak ettiğin mükâfatı versin.” (beyit: 5020).

“Akıllı kimseleri kendine yakın tut; bilginin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet.”
(beyit: 5229).

“Ey hakîm hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek, içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler.” (beyit: 5553).

“İnsan olanlar tuz-ekmek hakkını gözeterek, bunu verene canlarını feda ederler.” (beyit: 5797).

Yusuf Has Hacib, kimin başkasına az da olsa emeği geçerse karşılığının verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Hükümdar, çalışanlarının hakkını, hizmetkarlar beyinin hakkını, kardeş, kardeşin hakkını, insan olanlar tuz ekmek hakkını birbirlerine gözetmelilerdir.

Haset insan başkasının hakkını vermez, hizmet edilecekse Bey’e hizmet edilmeli bey olan bey hizmetkarın hakkını bilir. Böylece hizmetkar beyine gönülden bağlanır. Hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşır.

Aşağıdaki beyitlerde ise Yusuf Has Hacib, Ögdülmüş’in kardeşi Odgurmış’ın vasiyetini ve bırakmış olduğu mirası kaleme alarak miras hakkına verilen öneme dikkat çekmiştir.

“Ögdülmüş neler gördüğünü ve ölürken vasiyet edip, bırakmış olduğu mirası hükümdara arzetti.” (beyit: 6321).

“Kalkıp, kardeşinden yadigâr kalan çanak ile değneği alıp, hükümdarın önüne koydu.”
(beyit: 6322).

“İşte kardeşimin bana bırakmış olduğu miras bunlardır-dedi” (beyit: 6323).

“Hükümdar bunlardan birini, yadigâr olarak, kendine alsın; bu yadigâr dünyada uğur getireceği gibi, âhirette de faydalı olur.” (beyit: 6324).

“Hükümdar uzanıp, değneği eline aldı: — Bu yadigâr bana uğurlu olsun — dedi” (beyit: 6325).

“Sen bu çanağı al, kardeşini özlediğin zaman, onu bununla hatırlarsın.” (beyit: 6326).

“Öğdülmiş çanağı aldı; gönülü sızladı, gözünden yaşlar boşaldı.” (beyit: 6327).

“Kullar üzerinde beyin o kadar hakkı var da beyler üzerinde kulların hakkı yok mudur?” (beyit: 2953) beyiti hizmetkarların da bey üzerinde haklarının olduğunu ifade etmektedir. Kullar beye hizmet ederek onun hakkını yerine getirmesine karşılık olarak bey de bu hizmete karşılık kullarının hakkını vermesi gerektiği belirtilir. “Eğer kullar beyin karşısında hizmet ile, onun hakkını yerine getirirlerse beyin de hizmetlerine göre, kullarının hakkını vermesi lâzımdır.” (beyit: 2954).

Aşağıdaki beyitlerde halkın hakları üzerinde durulmuştur. Kutadgu Bilig’de çok geniş bir şekilde yer alan bu beyitler şunlardır:

“Öğdülmiş dedi: - Beyler üzerinde hizmetkârın, daha hizmete başlamadan evvel, bir alacağı vardır.” (beyit: 2957).

“Ona ilk önce yiyecek ve içecek vermek ve onun hizmet esbabını hazırlamak lâzımdır.” (beyit: 2958).

“Hizmet etmek zahmetli ve ağır bir iştir; beyler bunu takdir ederlerse, hizmetkâr daha çok gayret eder.” (beyit: 2959).

“Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun etmek ister.” (beyit: 2960).

“Onlar sıcakta, soğukta, aç, tok, yaya ve çıplak hâlde, kılıç, balta ve ok darbelerine mâruz kalırlar; ey hükümdar, bunu bil.” (beyit: 2961).

“Onlar öne, arkaya, sağa ve sola giderler; oralarda beylerini huzura kavuşturmak için, zahmet çekerler.” (beyit: 2962).

“Bu hizmetleri için bey onların hakkını ödemeli; onlara şefkatle muamele etmelidir.” (beyit: 2965).

“Ey halkın büyüğü ve bey olan kimse, hizmetkâr kullarına iyi muamele et ve onları yükselt.” (beyit: 2967).

“Hizmetkâr kapıda ümit ile hizmet eder; bey onun umduğunu vermezse, müriüvvet gider.” (beyit: 2972).

“İşe yaradığı nisbette ona ihsanda bulunmak ve hizmeti nisbetinde onun hakkını ödemek lâzımdır.” (beyit: 2974).

“Beyler ihsanda bulunur ve iyi sözle onu takdir ederlerse, hizmetkâr beyine kendisini feda eder.” (beyit: 2977).

“Hür insana bak, o kendisini kul edip, hizmet eder; onun hizmetini takdir etmek ve emeğini karşılamak lâzımdır.” (beyit: 2989).

“Ben kudretimle senin hakkını te'min edeyim; neş'e ve sevinç içinde burada yaşa.” (beyit: 3207).

“Elçi kendisine emânet edilen sözü söyleyince, ona ihsanda bulun, onu medhet; işte bu kadar.” (beyit: 3820).

“Bugünden itibaren sen dürüstlükle hizmete başla; elbette bey hizmet edenin hakkını öder.” (beyit: 597).

“O günden-güne hizmetini arttırmakta ve hükümdar da onu günden güne yükseltmekte idi.” (beyit: 610).

“Beyler kulu hizmetlerinden dolayı yükseltirler; hizmetleri makbule geçtikçe, küçükler yükselir.” (beyit: 611).

“Hizmet eden dürüstlükle hizmet etmelidir; hizmeti makbule geçerse, hizmetkâr dileğine erişir.” (beyit: 615).

“Bu Ay-Toldı her gün kusursuz hizmet etti; hükümdar da ihsanı ile ona kapıları açtı.” (beyit: 616).

“O günden-güne hükümdara daha fazla yaklaşıyor, yükselmekte devam etti; kaygısı gittikçe azaldı, sevinci gittikçe arttı.” (beyit: 617).

“Ay-Toldı vazifesini büyük bir şevkle ifâ etti; hükümdar da ona ihsanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı.” (beyit: 618).

“Hizmet eden kul beyini çok memnun ederse, bu kul için itibar ve ihsan kapıları açılmış olur.” (beyit: 845).

“Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın ve benden sana karşı itibar ve ihsan artacaktır.” (beyit: 853).

“Hizmet etme, edersen, lâyük olana hizmet et; lâyük olan bey hizmetkârın hakkını bilir.” (beyit: 947).

“Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola şevket.” (beyit: 1488).

“Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun.” (beyit: 1489).

“Tavır ve hareketi mâkul, muntazam ve iyi ahlâklı, hizmete lâyük ve meziyet sahibi olsun.” (beyit: 1490).

“Serbest ve başı-boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mâni ol; çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur.” (beyit: 1491).

“Senin babanın çok büyük hizmeti vardı; hakkını ödeyememiş ve ona borçlu kalmıştım.” (beyit: 1592).

“Töhmət altında kalmamak için, bu borcu şimdi sana ödemem gerektir.” (beyit: 1593).

“Sözü bilerek ve anlayarak söylemiş olan Uç-Ordu beyi ne der, dinle.” (beyit: 1594).

“Sana bir kimsenin gerçekten emeği geçmiş ise, bu emeği unutma ve ona karşı, ölü gibi hareketsiz kalma.” (beyit: 1595).

“Ey asîl insan, insanlığı bırakma; insanlara karşı dâima insaniyet ile muamele et.” (beyit: 1596).

“Kimin sana bir az emeği geçerse, sen ona karşılık daha fazlasını yapmalısın.” (beyit: 1597).

“Başkasının emeğini takdir etmeyen kimse, tam mânası ile, bir öküz olur; ey devlet adamı.” (beyit: 1598).

“Şimdi halika şükür ve halka da hakkı olan iyi nizam ile hüküm etmeliyim.” (beyit: 1686).

Yusuf Has Hacib’e göre “Beyler hizmetkârın nasıl olduğuna ve işe yarayıp yaramadığına her vakit dikkat etmelidirler.” (beyit: 2973). Hizmetkarın daha hizmete başlamadan beyler üzerinde hakkı olduğunu söyleyerek söze başlayan Yusuf Has Hacib, halkın bey için yaptığı fedakarlıkları sıralayarak beyin şefkatli olması ve halkın hakkını ödemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bey halkına iyi muamele eder ve onların umduğunu verirse halkı beyine candan bağlanır, adı dünyaya yayılır. Ay-Toldu örneğinde olduğu gibi hizmetkarların da dürüstlikle itibarı artar. Ölümünden sonra hükümdarın, haklı kalmamak için Ay-Toldu’nun oğluna sahip çıkması hükümdarın, hakka verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bey, “Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam.” (beyit: 811) düşüncesiyle hak arayana hakkını verirse hizmetkarlarının haklarını gözetirse “Hizmetkâr böylece onu sever, ona candan bağlanır; beyinin huzûrunu temin için, kendisi zahmet çeker.” (beyit: 2978).

Kutadgu Bilig’de, halkın bey üzerinde hakkı olduğu gibi beyin de tebaası üzerinde üç temel hakkından bahsedilmektedir. Birincisi beyin emirlerini koşulsuz şartsız hemen yerine getirilmesidir. İkincisi halk vergisini zamanında ödemelidir. Üçüncüsü ise, beyin dostunu dost, düşmanının düşman bilmelidir. Halk hükümdarın hakkını layıkıyla yerine getirirse beyin şöhreti dünyaya yayılır hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşır.

“*Ey hükümdar, işte ben senin hakkını ödedim; bana gösterdiğin yakınlığın karşılığını yerine getirdim.*” (beyit: 1478).

“*Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve tazimi göstermek lâzımdır.*” (beyit: 4996).

“*Böylece o hareketlerini düzeltir, sözünde sâdık olur ve memlekette kötülerin izini yok eder.*” (beyit: 4997).

“*Tebaa üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle.*” (beyit: 5579).

“*Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa-olsun, onu derhâl yerine getirmelidir.*” (beyit: 5580).

“*İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler, ey eli açık insan.*” (beyit: 5581).

“*Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdır.*” (beyit: 5582).

“*Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.*” (beyit: 5583).

“*Sen bana büyük bir sadâkatle hizmet ettin ve yediğin tuz-ekmek hakkını ödedin.*” (beyit: 5889).

“*Ey ulu, bu yolun yolculuğunda bey böyle olmalı, tebaa da böyle olmalıdır.*” (beyit: 5584).

“*Böylelikle halk beyinin iyiliğini görür; bey de huzura kavuşur ve dünyaya şöhretini yayar.*” (beyit: 5585).

“*Ey hükümdar, sana her iki dünyayı te'min edecek kısmet ve saadet, şüphesiz budur.*” (beyit: 5586).

“*Onlar düşmana karşı ön safta bir silâh vazifesi görürler; beyin yaşaması için kendilerini ölüme atarlar.*” (beyit: 2963).

Yusuf Has Hacib'e göre iyilerin korunması için kötülerin cezalandırılmaları halkın hakkı, hükümdarın ise sorumluluğu olarak gösterilmektedir. Yusuf Has Hacib, eserinde önce ilahi adaletten söz eder. Hükümdarın adaleti ondan sonra gelir. Zulme uğrayan, hakkını arayan, hakkını yitiren kişi hükümdara başvurur (Kazmaz, 2000, s. 59). Hakka riayet edenlerin yanında Kutadgu Bilig'de "*Hasîs kendi malını kendisinden esirger; nasıl olurda başkasının hakkını verir, söyle!*" (beyit: 950) beyti ile herkes hakka riayet etmediğini vurgular.

İyilerin korunmasına yönelik beyitler Kutadgu Bilig'de şu şekilde yer almaktadır:

"Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldır, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin." (beyit: 5546).

"Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyâletlerde de bir tane yol kesen şaki bırakma." (beyit: 5547).

"Kötüyü, ceza vererek, doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap." (beyit: 5548).

"İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır, ey metin yürek." (beyit: 5549).

Görülüyor ki Yusuf Has Hacib, hükümdarla halkın hak ve görevlerle birbirine bağlı olduğunu açıklamaktadır. Halkla hükümdar arasında bir tür sözleşme vardır. Bu sözleşmede iki tarafın hakları ve görevleri belirlenmektedir. Halk ve hükümdar haklarının yerine getirilmesini istemelerine karşılık görevlerini yapmakla yükümlüdür. Bu düzene yüzyıllar sonra Avrupa'da rastlarız. Avrupalılar bu düzene "İçtimai Mukavele (Toplum Sözleşmesi)" adını vermişlerdir. Bu durum bize Yeniçağ Batı dünyasının Türk Dünyasından etkilendiğini göstermektedir (Kazmaz, 2000, s. 95).

4.2. Kutadgu Bilig'e Göre Adalet Anlayışı

Yeniçağ siyasi hayatında çok yaygın olarak kullanılan hürriyet, adalet, eşitlik, kardeşlik gibi kavramlar Fransız İhtilali ile ortaya atıldığı ileri sürülse de aynı kavramlar Kutadgu Bilig'de işlenmiştir. Özgür insan kavramına, Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'de geniş ölçüde yer verir. Kitabın ana fikirlerinden olan sevgi genel olarak kardeşlik anlamına gelir. Kitapta eşitlik, adalet kavramları ile ilgili sözler vardır. Hükümdar, adalet başlıklı bölümde "Ben işleri doğrulukla hallederim, insanları bey ya da kul olarak ayırmam" der. Bu bölüm, eşitlik

kavramının özlü bir ifadesidir. Hükümdar adaletin simgesi olarak ifade edilir (Kazmaz, 2000, s. 19).

Eski Türk hâkimiyet anlayışı, hükümdarda Tanrı bağışı bazı vasıfların varlığını kabul eden bir anlayıştır. Buna göre Türk hükümdarlarının devleti idare etme hak ve salahiyetinin kaynağı kendisine kut veren Tanrı'dır. Hâkimiyetin menşei ilahidir. (Genç, 2002, s. 33).

Kutadgu Bilig'de yer alan devlet anlayışına göre Tanrı, hükümdarın üstünde denetleyici ve buyurucu güçtür. Hükümdar, Tanrı iktidarına inanarak ülkeyi kanunlara ve töreye göre adaletle yönetecektir. Bu kural Orhun kitabelerinde de belirtilmektedir (Kazmaz, 2000, s. 90)

Bu konuda Yusuf Has Hacib şöyle demektedir:

“Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar; halk iyi olursa, beyde iyi olur.” (beyit: 5947).

“Tanrı seni doğruluk için bu mevkiye getirdi; haydi doğru ol ve doğruluk ile yaşa.” (beyit: 5195).

Yusuf Has Hacib, eserinde kut'u temsil eden Ay-Toldu ve hükümdar arasında geçen diyalog ile Türk hâkimiyet anlayışına göre bize kut'un özelliklerinden ve onu elde tutmanın zor olduğundan bahsetmektedir. Kutadgu Bilig'de bu olay şöyle tasvir edilmektedir:

Hükümdar bir gün Ay-Toldı'yı yanına çağırır, oturması için yer gösterir.

“Ay-Toldı cebinden bir top çıkarıp, yere koydu ve onu altına çekip, üzerine oturdu.” (beyit: 622).

“Hükümdar ona her bakımdan dikkat etti; onun bilgisini, aklını ve anlayışını tam buldu. Hükümdar ona sevgi ile baktı ve gönlü rahat etti, fakat Ay-Toldı hemen başını çevirdi.” (beyit: 627, 628).

Hükümdar hiddetlendi, konuşmaya devam etti ve dedi:

“Ey bilgisiz, ey ahmak insan! Kendine bir bak, sen benim için kim idin; sana bu küstahlık nereden geliyor.” (beyit: 643,644).

Ay-Toldı cevap verdi:

“Sen bana yer gösterdin, ben oraya oturmadım. Benim için yer yoktur, sen bunu anla! Demek istedim. Söylediğimi teyit etmek ve neye benzediğimi sana göstermek için, yere bir top koydum. Dümdüz yerde top nasıl yuvarlanırsa, saadette öyledir; ben sıyrılıp giderim. Sen

sevgi ile bakınca, ben gözümü yummak suretiyle, sana nasıl olduğumu göstermek istedim. Bugün ben bir devletim, ben bir topa benzerim; kim bana yaklaşırsa, ben onu yakalarım.” (beyit: 660, 661, 662, 663, 664).

“Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden, dünyayı dolaşır. Saadete inanılmaz, o vefasız ve dönekler; yürürken hemen uçar ayağı kaygandır.” (beyit: 669, 670).

Görülüyor ki Tanrı kut'u istediğine verir istediğinden geri alırdı. Göreve gelen Türk hakani bütün yeryüzünün hükümdarı olarak kabul edilirdi.

“Alim benim tabiatımı güneşe benzeterek bu adı verdi...Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka erişir, kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hükümüm böyledir, ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için böyledir.” (beyit: 824, 827, 828).

Bununla birlikte Kafesoğlu'nun da altını çizerek vurguladığı gibi Türk hâkimiyet anlayışında hiçbir zaman Türk hükümdarları insanüstü bir varlık olarak görülmemiştir. Zira hükümdar görevini yerine getirmese Tanrı'nın kutu elinden alıp başka birine vereceği bilinmektedir. Nitekim bu durum kaynağımızda: *“Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti.”* (beyit: 5469) şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Diğer taraftan Türk hâkimiyet telakkisi “siyasi iktidar”ın kaynağını Tanrı'ya bağlamakla, yani hükümdarı Tanrı huzurunda sorumlu tutmakla, bugün “milli irade” denilen yüksek otorite meselesini, kültürleri sayesinde halletmiş ve insanları hükümdarın insafına sığınmaktan kurtarmıştır (Kafesoğlu, 1997, s. 258).

Yusuf Has Hacib, adalet kavramını doğruluk olarak tanımlar. Adalet doğruluktur herkesin hakkını vermektir. Siyasi iktidarın görevi ülkede adaleti gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hak dengesini sağlamaktır. Devletin amacı adalete dayalı bir yönetim ve düzen gerçekleştirmektir. Yusuf Has Hacib'e göre hükümdar sürekli ebedi beylik istiyorsa adaletten ayrılmamalı halkın üzerindeki zulmü kaldırmalıdır. Kutadgu Bilig'de beylik, siyasi iktidar; zulüm, adaletten ayrılmak, haksızlığa sebebiyet vermek, halk üzerine baskı yapmak şeklinde ifade edilmiştir.

Devlet yönetiminde iktidar sahiplerinin izlemeleri gereken yol ise şu ifadelerle gösterilmektedir: İyi bir devlet yapısı gerçekleştirebilmek için adaletten ayrılmamalı,

haksızlığa meydan verilmemelidir. Hak ve adalete uymayan iktidar sahiplerinin akıbetinin iyi olmadığı bilinmelidir.

Devlet yönetiminin temeli adalettir. Bu düşünce sonraki yıllarda ve günümüzde Türk dünyasında “Adalet mülkün temelidir” atasözü ile ifade edilmiştir. Yusuf Has Hacib, devlet için daha geniş ifadesiyle insanlık için, en büyük değer adalet olduğunu belirtmektedir. Adaletin yerine getirilmesi görevi İktidar sahiplerine düşmektedir. Yusuf Has Hacib, bey sözü ile nitelediği iktidar sahiplerini övmekte ve Türk devletinin Türk medeniyetinin hak ve adalete dayanan sağlam bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir (Kazmaz, 2000, s. 59-60).

Devlet topluluk işidir. Bey çevresindeki görevlilerle devleti yönetir. Bu yüzden bilgi bu kişiler içinde önemlidir. Bey, bilgili, akıllı, temiz kalpli kişileri yanına almalı ve görevde yükseltmeyi bilgiye göre yapmalıdır. Aksi durumda bilgisiz kişiler, görevlerini gereği gibi yapamayacakları için beye zarar verirler (Kazmaz, 2000, s. 114).

Türk hâkimiyet telakkisine göre devlet içinde hükümdarın farklı yeri ve görevleri vardır. Bu anlayış doğrultusunda Yusuf Has Hacib, ünlü siyaset kitabında, Kün Togdı'ya “köni törü” yani adil kanun sıfatını vermekle, saltanatın ancak doğru ve özellikle adil kanun ile mümkün olabileceğini göstermiştir (Genç, 2002, s. 59) Kanunlar ne kadar iyi uygulanırsa devlet o kadar güçlenir anlayışıyla örtüşen beyitlerden bazıları şunlardır:

“Doğrulukla (adalet) gök ayakta durur; yer sabit olduğu için, üzerinde ot ve ekin biter.” (beyit: 5600).

“Ey kanun yapan, iyi kanun koy; kötü kanun yapan kimse, daha hayatta iken, ölmüş demektir.” (beyit: 1458).

“Hükümdar da o günden itibaren gayretle çalıştı, günden-güne iyi kanunlar vaz'etti.” (beyit: 1570).

“Halk zenginleşti, memlekette nizam kuvvetlendi; halk hükümdara duâ etti.” (beyit: 1571).

“Bey memleket ve kanunu siyâset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyâsetine bakarak, tanzim eder.” (beyit: 2128).

“İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.” (beyit: 5576).

“Sen doğrulukla Tanrının sevgisini kazanırsın; halka kızıp, onlara karşı doğruluktan ayrılma.” (beyit: 5598).

“Emniyet ve kanun memleketin huzurunu te'min eder gerek hükümdar gerek halk senden memnundurlar.” (beyit: 5734).

“Her tarafta iyi kanun ve idare hâkim oldu; kötüler hile ve sahtekârlıklarını terk edip, ortadan kayboldular.” (beyit: 5735).

Örnek bir siyasetname olan Kutadgu Bilig’de ele alınan başlıca konu saltanatın temeli olarak gösterilen adalettir. Hükümdar saltanat olarak gösterilen bu nimetin şükrünü bedelini halka karşı göstereceği adaletle ödemelidir (Arslan, 1987, s. 9).

Halk, beyin siyasetine bakarak hareket eder. Bey iyi kanunlar koyup devleti iyi yönetirse halkın zenginleşip, memleketin düzene gireceği ve halkın hükümdara dua edeceği belirtilmektedir.

“Hükümdar ona ihsanlarda bulundu ve onu yükseltti; bir gün geldi, devlet idaresine âit bütün kanunlara vâkıf oldu.” (beyit: 1642).

“Kanun, erkân ve iç-hizmeti muvaffakiyetle yerine getirdi; bu hizmetinden dolayı, kendisine arzu ettiği kapılar açıldı.” (beyit: 1643).

“Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek, iyi kanunlar elde ettin.” (beyit: 1941).

Hükümdar, Ay Toldu’nun ölümü üzerine oğlu Ögdülmiş’i yanına alarak iyi bir devlet adamı olarak yetiştirdi. Gün geldi Ögdülmiş, devlet idaresi ile ilgili bütün kanunlara vakıf oldu. Bu hizmetinden dolayı da arzu ettiği bütün kapılar ona açıldı. Kusuru fazilet oldu, sözü söz oldu, hükümdar birçok zahmetlerden kurtuldu; halkın üzerindeki yük hafifledi ve kazanç arttı.

Türk hükümdarlarına yüklenen görevlerin başında, iyi kanunlar koymak ve kanunları adaletle uygulamak olduğu görülmektedir. Hükümdar tebaasını, törü (töre) hükümleri uyarınca ve adaletle idare etmekle yükümlü idi (Genç, 2002, s. 59).

Adalet, “törenin en çok değer verdiği şeylerin başında idi. Ancak Türk devlet geleneğinde töre, hükümleri değişmez kalıplar değildi. Bir sosyal ve hukuki normlar toplamı olarak töre, yeniliklere açıktı. Türk hükümdarı yerine ve şartlara göre ve “meclis”lerin tasvibi alınmak üzere, töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı (Başer, 1990, s. 4). Ayrıca törenin Anayasa

hükümünde, değişmez prensipleri vardı ki bunlar: Adalet (köniklik), uzluk (iyilik), eşitlik (tüzlük) ve kişilik (insanlık) olarak belirtilmektedir (Kafesoğlu, 1997, s. 247).

Bu konuda Yusuf Has Hacib şöyle diyor:

“Sen adaletle (doğruluk) Tanrı'nın sevgisini kazanırsın; halka kızıp onlara karşı adaletten (doğruluk) ayrılma.” (beyit: 5598).

“Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır.” (beyit: 454).

“Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, Halk için o kadar mes'ud bir devir ve hayat başlar.” (beyit: 455).

“Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın.” (beyit: 1374).

“Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır.” (beyit: 2058).

“Doğru ol, doğru yola git ve her vakit doğruluk ile hareket et; böylece kötü ve eğri yola gelir ve tavrını değiştirir.” (beyit: 5506).

“Bak, doğruluk budur, doğru ol, doğru; doğruluk seni dileğine kavuşturur.” (beyit: 5597).

“Kötülük yapmamalı, kötü kanun vaz'etmemeli ve kötülük yapanlara da uymamalıdır.” (beyit: 5741).

“Onların koydukları iyi adet, kanun ve ananeleri bugün göreyim de ben de sevineyim.” (beyit: 6593).

“Eğer böyle değilse, iyi adet, kanun ve ananeleri vaaz etsinler; Halim insanlar başköşeye geçsin, küstahları kovayım.” (beyit: 6594).

“Bütün iyiler gitti, kanunu ve iyi an-aneleri beraber götürdüler; burada insan artığı kaldı, iyileri nasıl bulayım.” (beyit: 6595).

Kutadgu Bilig'de devletin başlıca amacının adaleti sağlamak olduğu görülmektedir. Türk devlet anlayışında önemli bir yere sahip olan töre kelimesi ile verilen adalet, Kağan tarafından temsil edilmektedir. *“İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum; kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et.”* (beyit: 800). *“Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan-doğruya kanundur; Ay-Toldı ise, saadettir.”* (beyit: 355).

Kağan doğru kanunlar koyarak ve bu kanunları dürüst tatbik ederek dünya ve ahiret saadetine ulaşabilir.

Kanunların, hukuk düzeninin amacı temeli adalettir. Kanun hakka, adalete uygun olmalı, hakkı yerine getirmeli, kimsenin hakkından fazlasını ya da eksliğini almasına izin vermemelidir. Yusuf Has Hacib'e göre adalette dayanan kanun göğün direğidir. Kanun bozulur hak ve adaletten uzaklaştırılırsa gök yerinde durmaz, direkt ile birlikte yapıda çöker. İktidar sahibi doğru ve adil kanunlar yaptığı zaman memleket düzelir, aydınlığa kavuşur (Kazmaz, 2000, s. 70).

Yusuf Has Hacib'in kanunları göğün direğine benzeterek devletin ancak adaletle ayakta durabileceğine dikkat çektiği beyitler şunlardır:

“Adalete istinat eden kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz.” (beyit: 3463).

“Doğru ol ve doğruluk üzere hüküm et; beylik ancak böylelikle uzun müddet payidar olabilir.” (beyit: 5170).

“Bu beyliğin temelini sağlamlaştırmak istersen, hüküm ederken, dâimi doğruluk yolunu tutmalısın.” (beyit: 5172).

“Sen her vakit doğrulukla hüküm et; beylik kanun ile ayakta durur.” (beyit: 5285).

Kutadgu Bilig'de görülen hukuk anlayışı Türk siyasi telakkisine göre törenin doğru ve tarafsız şeklinde uygulanmasıdır. Kutadgu Bilig'e göre törenin bozulması düşünülemez (İnalçık, 2000, s. 12). Töreye uygun doğru kanunlar koyarak ihtiyaç sahiplerine yardım eli, fakir, dul ve yetimi kollayarak kanunlar uygulamalıdır. Ancak böylelikle devlet uzun süre payidar olabilir.

Konu ile ilgili beyitler Kutadgu Bilig'de aşağıdaki şekildedir:

“Bu kanun ve töreyi kendimizin vaz'etmemiz icap ederken, töreyi bozmamız bize nasıl yakışır.” (beyit: 4016).

“Töreyi bilen, töre ve kanun ile halkı idare eden insan çok iyi söylemiş.” (beyit: 4309).

“Fakir, dul ve yetimleri kolla; bunları korumak, kanunu gerçekten tatbik etmek demektir.” (beyit: 5302).

“Ey hakîm hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek, içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler.” (beyit: 5553).

İnsanları bey veya kul olarak ayırmamak, kanunlar önünde herkese eşit davranılması, günümüzde yer alan hukukun eşitliği ilkesi ile doğrudan örtüşmektedir (Bağdatlı, 2007, s. 17) “*Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey veya kul olarak, ayırmam.*” (beyit: 809) “*İster oğlum ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiçbiri beni farklı bulmaz.*” (beyit: 817, 818).

Yusuf Has Hacib’e göre hükümdarın ana görevlerinden biri halkı iyi yönetmektir. Halkı yönetmenin en önemli aracı ise kanundur. Kanun ile halkı yönetmede varılması gereken tek amaç adalet olmalıdır (Arslan, 1987, s. 26).

Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib, kanun üzere devlet idare etmeyi ya da edememeyi aşağıdaki ifadelerle tasvir etmektedir:

“*Ay-Toldı'yi huzuruna çağırttı; Ay-Toldı girdi ve ellerini kavuşturdu.*” (beyit: 766).

“*Hükümdarın karşısında ayakta durdu; hükümdar ona bir müddet hiçbir şey söylemedi.*” (beyit: 767).

“*Sonra başını kaldırıp, ona baktı ve gözü ile, — Gel, otur! — diye işaret etti.*” (beyit: 768).

“*Ay-Toldı gözlerini yere dikmiş ve içi müsterih bir hâlde, yavaşça ve sükûnetle oturdu.*” (beyit: 769).

“*Göz ucu ile gizlice hükümdara baktı; o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuş idi.*” (beyit: 770).

“*Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı.*” (beyit: 771).

“*Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.*” (beyit: 772).

“*Bunu görünce, Ay-Toldı, gerçekten, çok korktu ve nefesi kesildi.*” (beyit: 773).

“*Bir müddet durduktan sonra, hükümdar başını kaldırdı ve Ay-Toldı'ya dedi*” (beyit: 774).

“*Beni burada tek başıma ve bu hâlde görünce, neye dilsiz gibi susuyorsun.*” (beyit: 775).

“*Ay-Toldı cevap verdi: — Ey devletli hükümdar, benim konuşmağa cesaretim yok.*” (beyit: 776).

“Bugün sende başka bir hâl görüyorum, onun için çekiniyorum, ey zeki, âlim insan.” (beyit: 777).

“Bilgisi herkesçe müsellemlenmiş olan âlim halka şunu bildirmiştir: kızdıkları zaman beylere yaklaşma.” (beyit: 778).

“Bilgili hakîm daha iyi söylemiş; beyler hiddetlendikleri zaman âteş ve zehir gibi olurlar.” (beyit: 779).

“Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise, ey halîm, selîm insan, onlara yakın durma.” (beyit: 780).

“Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur; yoksa zararları dokunur.” (beyit: 781).

“Buna benzer şöyle bir söz vardır, bunu hatırında tut ve kendini iyi gözet.” (beyit: 782).

“Hiddetlendikleri zaman beylere yaklaşma; eğer yaklaşırsan, gözden düştüğün gündür.” (beyit: 763).

“Beyler arslana benzerler; hiddetlendirirsen, başını koparırlar, ey parlak bilgili.” (beyit: 764).

“Hükümdar dedi: — Bana söyle, bakayım, şimdi neye hayret ettin.” (beyit: 785).

“Ay-Toldı dedi: — Ben şuna hayret ediyorum; bu senin oturduğun gümüş taht ne oluyor.” (beyit: 786).

“Bu oturduğun ne biçim bir tahttır; bunun mânasını anlayayım, bana söyle.” (beyit: 787).

“İkincisi — elindeki bu bıçak nedir; benim bunu da iyice bilmem lâzım.” (beyit: 788).

“Üçüncüsü — niçin sağında şeker var, solundaki bu acı-ot nedir.” (beyit: 789).

“Sana bakınca, öfkeli olduğumu gördüm; bunları görünce de ne diyeceğimi şaşırdım.” (beyit: 790).

“Bu hâli görünce, korkudan, ağzımı açıp, bir söz söyleyemedim.” (beyit: 791).

“Hükümdar dedi: — Ne demek istediğini anladım; bunların ne demek olduğunu sana anlatayım.” (beyit: 792).

“Geçen gün ben seni çağırdım, sana gösterdim ve yer verdim.” (beyit: 793).

“O acayip işleri bana göstererek, beni hiddetlendirdin; fakat kendini iyi müdâfaa ettin.”
(beyit: 794).

“Sana hiddetlenince, beni takdir ettin; buna tahammül ettim, fakat tekrar yüzünü buruşturdun.” (beyit: 795).

“Sen bana: -Ben saadetim, beni tanı; sana anlatmak için, böyle yaptım, bunu anla- dedin.”
(beyit: 796).

“Niçin yaptığını sen birer birer izah ettin; ben de her şeyini açıkça anladım.” (beyit: 797).

“O zaman ben senin kusurunu affettim ve sana meziyetin nisbetinde saygı gösterdim.” (beyit: 798).

“Bugün de ben kendi tabiatımı ve bütün meziyetlerimi sana gösteriyorum.” (beyit: 799).

“İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum; kanunum vasıfları bunlardır, dikkat et.” (beyit: 800).

“Bak, bu üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü doyuran.” (beyit: 801).

“Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyiletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz.” (beyit: 802).

“Eğer üç ayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır.”
(beyit: 803).

“Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir.”
(beyit: 804).

“Düz olan bir şeyin her tarafı, iyidir; her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düzgündür.” (beyit: 805)

“Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır.” (beyit: 806).

“Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer; hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur.”
(beyit: 807).

“Bak, benim tabiatım de yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru eğrilirse, kıyamet kopar.”
(beyit: 808).

“Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam.” (beyit: 809).

“Ey becerikli insan, elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir âlettir.” (beyit: 810).

“Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam.” (beyit: 811).

“Şekere gelince, o zulüme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir.” (beyit: 812).

“O insan benden şeker gibi tatlı-tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler.” (beyit: 813).

“Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içer.” (beyit: 814).

“Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilâci içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler.” (beyit: 815).

“Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir.” (beyit: 816).

“İster oğlum ister yakınım veya hısımım olsun ister yolcu, geçici, ister misafir olsun;” (beyit: 817).

“Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbiri beni farklı bulmaz.” (beyit: 818).

“Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.” (beyit: 819).

“Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, iş yoluna girer.” (beyit: 820).

“Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esâsıdır.” (beyit: 821).

“Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur.” (beyit: 822).

“Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer.” (beyit: 830).

“Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her, şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.” (beyit: 831).

“Benim de hareketim tıpkı böyledir; her kes benden nasibini alır.” (beyit: 832).

“Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir.” (beyit: 833).

“Güneşin burcu Arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldadığı için de evi bozulmaz.” (beyit: 834).

Yusuf Has Hacib, adaleti temsil eden hükümdarı güneşe benzetir. Kendisinden hiçbir şey eksiltmeden herkese eşit durarak kanunlar doğrultusunda devleti yönettiğinden bahsetmektedir. Adaleti temsil eden hükümdarın oturduğu üç ayaklı taht ile adaleti sağlanması için gerekli olan üç önemli noktaya işaret eder. Bunlardan ilki halk hak arayanın hakkının hızlıca verilmesi, ikincisi zulme uğrayanların yüzünün güldürülmesi, üçüncüsü ise doğruluktan kaçan zorbarların hızlıca cezalandırılmasıdır. Adaletin sağlanması için bu üç noktaya dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapan Yusuf Has Hacib, devletin ancak doğru kanunlarla ayakta durabileceğini anlatmaktadır.

“Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım kat’iyen değişmez.” (beyit: 835).

Kanun iktidardan üstündür ama iyi olmalı insanlara yarar sağlamalı iyi kanun koyan mutlu olur güzel bir ömür sürer ölmez ebedileşir. Onun için iyi kanun koymalı, kanunlar herkese eşit ölçüde uygulamalı beylik kanunla ayakta durur (Kazmaz, 2000, s. 70).

İnsanlara zarar verir nitelikli kanunlar konulursa halk perişanlaşır, halkın malı yağmalanır. Kötü kanun koyan kimse hayattayken ölmüş demektir ve kötü kanunlarla dünyaya hâkim olmak mümkün değildir. Kanun, doğrulukla eşitlikle uygulandığı zaman ülkede zorbaya rastlanmaz, devlet yönetiminde kanunların uygulanmasında iki önemli nokta vardır. Bunlar; halkın hakkı olan kanunlar koymak ve kanunları uygulayanlara gümüş dağıtmak bugünkü deyimiyle kamu hizmetlerine yeterli ücreti vermektir.

Halkın hakkı olan kanun koymak, toplumun beklentilerini gerçekleştirmek ülkeye hak ve adalet, refah ve imar, huzur ve güvenlik, barış ve mutluluk getirecek hukuki düzenlemeler yapmak demektir (Kazmaz, 2000, s. 71).

Tarih boyunca insanların en büyük arzusu güç ve yetki sahibi devlet adamlarının haksız işlemlerinden, zulümlerinden korunabilmek anlamında da kullanılan adalet olmuştur. Devlet hayatındaki düzensizlikleri, toplumda yaşanan problemleri yakından gören düşünürler her fırsatta hükümdarlara ve devlet adamlarına adaleti tavsiye etmişlerdir. Adalet olmadan devlet ve saltanatın dayanaktan yoksun kalacağını anlatmışlardır. Yusuf Has Hacib’e göre de halkı ve devleti yönetmenin tek amacı “adalet” olmalıdır. Yöneticiler adil kanunlarla halkı adaletle yönetmelidirler (Arslan, 1987, s. 13).

Gerek Orhun kitabelerinden gerek Kutadgu Bilig’den anlaşıldığına göre iktidar sahiplerinin de yöneticilerin görevi, ellerindeki imkanları halkın refah ve zenginleşmesi için kullanma olmalıdır (Kazmaz, 1987, s. 198).

Yusuf Has Hacib, memleketin kilidinin kanun ve ihtiyatlılık olduğuna dikkat çekerek uzun süre hüküm sürmek isteyen hükümdarlara; gafil olmamalarını, kanunu adaletle uygulamalarını ve memleketi gözetmelerini tavsiye etmektedir. Kutadgu Bilig’de söz konusu beyitler şunlardır:

“*Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yâr olur.*” (beyit: 1456).

“*Ey hâkim devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hüküm edilmez.*” (beyit: 1459).

“*Bir kimse kendi zamanında kötü teamül vaz'ederse, kendisinden sonra kötü bir nâm bırakmış demektir.*” (beyit: 1460).

“*Bir kimse iyi kanun vaz'edip bıraktı mı, adının ayakta durmasını sağlamış demektir.*” (beyit: 1460).

“*Öğdülmiş iyi kanunlar vaz'etmekte devam etti; herkesi, derecesine göre, taltif etti.*” (beyit: 1770).

“*Kanunlar vaz'edildi ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu.*” (beyit: 1772).

“*Hükümdar sıkıntıdan kurtuldu, huzur ve sevince kavuştu; işleri görüldü, kendisi rahat etti.*” (beyit: 1774).

“*Böylece aylar ve yıllar geçti; hükümdar iyi kanunlar vaz'ederek memleketini idare etti.*” (beyit: 1888).

“*Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri kanun; bunlar esastır.*” (beyit: 2015).

“*Hangi Bey memlekete doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır.*” (beyit: 2017).

“*Ey hakîm, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.*” (beyit: 2033).

“*Beyler gönüllerini temiz tutar ve kanunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur.*” (beyit: 2036).

“*Bak, bu iyi kanun ne kadar güzel bir şeydir; beylik kanun ile ayakta durur.*” (beyit: 5944).

“Halkın başında böyle bir bey bulunursa, halk ve memleket dâima rahata kavuşur.” (beyit: 5945).

Ayrıca Türk hâkimiyet anlayışında hükümdarın yerine getirmesi beklenen bazı görevleri bulunmaktaydı. Hükümdar görevlerini yerine getirmemezse Tanrı kut’u geri alabilirdi. Kutadgu Bilig’de halkın Bey üzerindeki haklarından şöyle bahsetmektedir:

“Tebaanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme.” (beyit: 5574).

“Banlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan.” (beyit: 5575).

“İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.” (beyit: 5576).

“Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.” (beyit: 5577).

Türk devlet geleneğinde, devletin iyi yönetilmesi ve halkın refahı için başta hükümdar olmak üzere, diğer devlet adamlarında da bazı özellikler aranmıştır. Bu anlayışa göre Bey’in ilk önce asil soydan gelmesi lazımdır. Ayrıca hükümdar cesur, akıllı ve adaletli olmalıdır. Yusuf Has Hacib bu anlayış doğrultusunda hükümdarda olması gereken özellikleri şöyle belirtmektedir:

“Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve âdet onlardan gelir.” (beyit: 1931).

“Bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir.” (beyit: 1932).

“Beylik için insanın önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır.” (beyit: 1949).

“Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu olmakta lazımdır.” (beyit: 1951).

“Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir.” (beyit: 1954).

“Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; işleri ancak bu meziyetlerle karşılamak mümkündür.” (beyit: 1961).

“Halk için beyin çok seçkin olması lâzımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.” (beyit: 1963).

“Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder.” (beyit: 2110).

“Ey hâkim, memlekete uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.” (beyit: 2033).

“Bey memleket ve kanunu siyâset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyâsetine bakarak, tanzim eder.” (beyit: 2128).

“Bey bilgili, akıllı ve âdil olmalı; şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli davranmalıdır.” (beyit: 2168).

“Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı adaletle muamele etmelidir.” (beyit: 2171).

“Hangi memleketin beyi böyle olursa, o memleket halkı kurtulur; derdi kalmaz.” (beyit: 2172).

“Orada saadet güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, bu gibi insanlar çok yaşamazlar.” (beyit: 2173).

“Ey âdil, temiz ve halîm bey, Tanrı sana akıl, bilgi ve birçok faziletler verdi.” (beyit: 3112).

“Kanunlara riâyet eden, doğru bey, gerçekten, bir saadettir; onun saadetinden her kes kendisine hisse alır.” (beyit: 3461).

“Nerede adaleti ile şöhret bulan bir bey bulunursa, oraya gitmeli; insan onda saadetini bulur.” (beyit: 3462).

“Adalete istinat eden kanun- bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz.” (beyit: 3463).

“Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı, Tanrı yedi kat yerin nizâmını bozmuş olurdu.” (beyit: 3464).

“Adil beyin yüzünü gören kutlu olur; sevaba girer ve günahattan kurtulur.” (beyit: 3465).

“Bilirsin, bugün benim adam olmama sebep hükümdardır; o bana destek olmuştur.” (beyit: 3466).

“Dinle, halkın başında bulunan ve kanun ile memlekete şöhretini yayan insan ne der.” (beyit: 5287).

“Ey bey, gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış.” (beyit: 5288).

“Tabiatı ve gönlü doğru olan insan ne der, dinle; bu senin için bir nasihattir, dikkat et ve bunu unutma.” (beyit: 5742).

“Kötüye katılma ve kötü nizam kurma; kötülük yapana da müsamaha gösterme.” (beyit: 5743).

“Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasıp ederse, şu dört şey lâzımdır.” (beyit: 5902).

“Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek.” (beyit: 5903)

“Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek.” (beyit: 5904).

“Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkar ve cesur olmak.” (beyit: 5905).

Sokrates, Platon, Farabi gibi Yusuf Has Hacib’de devletin temelinde bilgiye yer vermektedir. Ona göre hükümdar bilgisiz olursa devlet hastalanır. Devletin iki şifalı ilacı ise bilgi ve adalettir (Arslan, 1987, s. 13).

“Beyler örf ve kanuna nasıl riâyet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder.” (beyit: 2111).

“Bey memleket ve kanunu siyâset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyâsetine bakarak, tanzim eder.” (beyit: 2128).

“Ey bey, gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış.” (beyit: 5266).

Beyler kanuna nasıl uyarsa halkta aynı şekilde kanunlara uyar. Kanunların sadece halk için değil beyler için de geçerli olduğu vurgulanmaktadır. Yusuf Has Hacib, eserinde hukukun üstünlüğüne değinerek, beyden üstün olanın kanunlar olduğunu dile getirmektedir.

Devlet, doğruluktan ayrılmamalı, hizmetlerini halka ulaştırılmalı, vatandaşları yapılanlardan eşit şekilde yararlandırmalıdır. Devlet belli toplulukların değil adil bir şekilde halkın hizmetinde olmalıdır. Hizmetleri ile halkı refaha, güzel bir yaşantıya ve mutluluğa kavuşturmalıdır. Yusuf Has Hacib, devleti halka hizmet eden bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Devletin üstlendiği hizmetleri yerine getirebilmesi için manevi bakımdan saygı gösterilmesini, kanun ve kurallara uyulmasını istemeye; maddi bakımdan ise çeşitli vasıtaların edinilmesine ihtiyacı vardır. Yusuf Has Hacib, bunları som altın ve kılıç, günümüzdeki karşılığıyla para ve silah olarak nitelendirmektedir (Kazmaz, 2000, s. 63).

Odgurmuş'ın hükümdar Kün-Togdı'ya söylediği “*Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç.*” (beyit: 5165) sözü, Tanrıdan kaynaklandığına inanılsa bile, iktidarın halka hizmetle yükümlü olduğunun özlü ve kesin bir anlatımıdır. Bundan dolayı, devlet yönetiminde adalet, kanun, töre, şefkat ve merhamet gibi hukuk ve ahlak kuralları esas alınmıştır (Kazmaz, 2000, s. 83).

Diğer siyasetnamelerde olduğu gibi Kutadgu Bilig'de de Yusuf Has Hacib, zulmün ve adaletsizliğin sonuçlarına dikkat çekilmektedir. Söz konusu beyitler şunlardır:

“*Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.*” (beyit: 1451).

“*Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur, akarsa nimet yetişir.*” (beyit: 2032).

“*Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur.*” (beyit: 2034).

“*Zalim zulmü ile birçok sarayları harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür.*” (beyit: 2035).

“*Kanun su gibidir; zulüm ise, ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü.*” (beyit: 3107).

“*Kanunu doğru tatbik ettin, dünya düzene girdi; hiç kimse memlekette artık bir zorbaya rastlamıyor.*” (beyit: 3108).

“*Zulme mâni olmama, adaleti yerine getirmeme ve her türlü iyiliğe sebep şimdi sen oldun.*” (beyit: 3121).

“*Zâlim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle.*” (beyit: 5505).

“*Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldırılsın, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin.*” (beyit: 5546).

“*Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyaletlerde de bir tane yol kesen şaki bırakma.*” (beyit: 5547).

“*Beylerin beyi ne iyi bir kanun vaz'etmiş; kötü için en iyi çare sopa ve zindandır.*” (beyit: 893).

“Kötüyü, ceza vererek, doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap.”
(beyit: 5548).

“İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır, ey metin yürek.” (beyit: 5549).

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Yusuf Has Hacib, iyilerin korunması, adaletin yerine gelmesi için kötülerin cezalandırılmasını istemektedir.

Yusuf Has Hacib eserinde, hukuk ve adaleti her vesileyle savunduğu kadar, zulüm ve zorbalığa da her fırsatta karşı çıkmaktadır. Ona göre hükümdar kesinlikle zorbalıktan kaçınmalıdır. Zulmeden hükümdar, toplumu bozar, devleti yıkar (Arslan, 1987, s. 13).

Hükümdarın gücü askeri güce, askeri güç hazineye, hazine halktan toplanan vergilere, vergilerin artışı adalete bağlıdır. Akıllı hükümdar gücünü artırmak istiyorsa halka adaletle muamele etmeli, zulümden kaçınmalıdır (İnalçık, 2005).

Yusuf Has Hacib’in eserinde iktisat ve adaletin önemi ile ilgili beyitler ise şu şekildedir:

“Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.” (beyit: 2057).

“Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır.” (beyit: 2058).

“Bunlardan bin ihmâl edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmâl edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar.” (beyit: 2059).

“Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır.” (beyit: 2132).

“Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür.” (beyit: 2133).

“Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir.” (beyit: 2134).

“Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur.” (beyit: 2135).

“Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa,” (beyit: 2136).

“O halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır.”
(beyit: 2137).

“Hangi bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz.” (beyit: 2138).

“Bunlardan sonra avam kısmı gelir; bunlara kanunu tatbik et ve iyi bak.” (beyit: 5559).

“Bunlar da üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut; onları zorlama; zorlarsan, bu memleket için felâket olur.” (beyit: 5560).

“Bunlardan biri zenginlerdir, ey kudretli insan, halk arasında kuvvetli olanlar bunlardır.”
(beyit: 5561).

“Bunlardan sonra orta hâlli insanlar gelir; orta halliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar.” (beyit: 5562).

“Bunlardan sonra fakirler gelir; her şeyden önce bunlar korunmalıdır.” (beyit: 5563).

“Zenginlerin yükü orta hallilere yüklenmemelidir; yoksa, bu orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır.” (beyit: 5564).

“Orta hâlli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa, fakir açlıktan kırılır ve mahvolur.” (beyit: 5565).

“Fakiri korursan, o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini toplarsa, zengin olur.” (beyit: 5566).

“Fakirler orta hâlli olursa, orta halliler zenginleşir; orta halliler zenginleşirse, memleket zengin olur.” (beyit: 5567).

“Memleket düzene girer ve halk huzura kavuşur; o zaman sen de çok hayır-dua alırsın.”
(beyit: 5568).

“Banlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan.”
(beyit: 5575).

“İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.” (beyit: 5576).

“Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.” (beyit: 5577).

Adaletli bir gelir dağılımı toplumdaki dengenin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Kutadgu Bilig’de adaletin ve eşitliğin sağlanması için iktisadi yönden halkın

güçlendirilmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Yusuf Has Hacib, toplum düzeninin korunmasında iktisadi dengenin önemine ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin adaletsizliği getireceğini öngörmektedir (Bağdatlı, 2007, s. 141).

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de halkı zengin, orta halli ve fakir olarak üç guruba ayırmaktadır. Bunlardan önce fakirleri korumak gerektiği, fakirleri korursan orta halli olur, orta halliler zenginleşir. Böylece memleket zenginleşir. Halkın kanunlarla hakkı korunmalı ve hizmet edenlerin hakkı verilmeli ki hazine dolu olmalı, askeri gücü iyi olmalı, böylece bey huzura kavuşur, saadet bulur.

900 yıl önce yaşayan Yusuf Has Hacib, eserinde hükümdarlardan ve devlet adamlarına akla değer vermelerini, adaletli olmalarını, gelenek ve göreneklere bağlı kalmalarını istemektedir (Arslan, 1987, s. 28).

Kutadgu Bilig’de adaletli olmak iyi bir vasıf olarak devamlı dile getirilmiş ve adalet duygusu aklın ikna edileceği delillerle insanlara kazandırılmaya çalışılmıştır.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de adaletin temellerini doğruluk, ceza ve ödül üzerine kurmuştur. Hükümdarı temsil eden adaleti anlatırken, hükümdarı üç ayaklı bir taht üzerine oturtur. Hükümdarın sağ yanına şeker, sol yanına hint otu koyar. Eline de bıçak verir. Yusuf Has Hacib, hükümdar ile adaleti, bıçakla yargıyı, şekerle mükafatı, hint otuyla da cezayı ifade eder (Çağırın, 1995, s. 51).

Yusuf Has Hacib’e göre hükümdar, bugünkü deyişle, devlet, halka hizmetle yükümlüdür. Devlet, akıl ve bilim yoluyla toplum için yararlı işler görmeli, haktan adaletten ayrılmamalıdır. Böyle bir siyaset uygulandığında devlet, başarıya ulaşır, topluma huzur, refah ve mutluluk getirir. Bu yönetim tarzını benimseyen devletler uzun süreli varlığını korur. Yusuf Has Hacib’in ortaya koyduğu ilkelere ayrılanlar, milletin gücünü, varlığını kendi menfaatleri için kullananlar, iktidardan uzaklaşırlar ve yerlerine hizmet için çalışan halkın getirdiği yeni topluluklar gelir (Kazmaz, 2000, s. 191).

4.3. Kutadgu Bilig’e Göre Sorumluluk Anlayışı

Ülkeyi yönetenler, devletin imkânlarını, Devleti'nin gücünü kendisi için değil halk için, kamu hizmetleri için kullanmalıdır. Bu esaslara uyanları Yusuf Has Hacib şöyle tanımlar; uygunsuz hareket eden kimseleri ellerini kollarını bağlayıp susturdu, kötülerini memleketten sürerek uzaklaştırdı, iktidar sahibi böyle davranmalıdır. Memleket işleri tedbirli ihtiyatlı ve

uyanık hareket edilirse devlet uzun ömürlü olur ülke yükselir. Mutluluk, günden güne artar bu amaca varabilmek için Yusuf Has Hacib gerek hükümdarda gerekse yöneticilerde birçok meziyetlerin bulunmasını gerekli görür (Kazmaz, 2000, s. 64).

Yöneticiler, yönettiği halkın çıkarını gözetmelidir. Yöneten kendi işine geleni değil ve halkın yararına uygun olanı yapmalıdır. Tıpkı bir çobanın götüğü sürüyü besleyip koruduğu gibi hükümdar da halkını gözetip ve yönetmelidir. İnsanların da bir çobanı olmalıdır. Yönetmek ve hüküm sürmek hükümdara aittir ancak halk tarafından kabul edilmiş bir yönetim ile kötü yönetimi birbirinden ayırmak gerekmektedir (Arslan, 1987, s. 11).

4.3.1. Hükümdarın Sorumlulukları

Hükümdarın halka karşı görevleri yani sorumlulukları bulunmaktadır. Bunların başında ise ülke güvenliğini sağlamak gelir (Kazmaz, 2000, s. 91). Kutadgu Bilig'deki;

“Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.” (beyit: 5577).

“Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldır, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin.” (beyit: 5546).

“Emniyet ve kanun memleketin huzurunu te'min eder gerek hükümdar gerek halk senden memnundurlar.” (beyit: 5734) gibi beyitler, ülke emniyetinin sağlanması noktasında beyin sorumluluklarını ortaya koymaktadır.

İnsana her iki dünyada, kutlu olmak için gerekli yolu göstermek maksadıyla kaleme alınan Kutadgu Bilig'de, fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenebilmesi için gerekli olan bilgi ve faziletler üzerinde durulmuştur. Yusuf Has Hacib eserinde insan hayatının manasını tahlil ve onun toplum ve dolayısıyla devlet içindeki sorumluluklarını belirleyen bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur (Arat, 1970, s. 20).

Kutadgu Bilig'de, beyin Tanrıya karşı sorumluluklarının yer aldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

“Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene koy.” (beyit: 1278).

“Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrıya inan ve ona kulluk et.” (beyit: 1279).

“Neye ihtiyacın varsa, ondan dile; bil ki sana yardım edecek ondan başka bir kuvvet yoktur.” (beyit: 1280).

“Onun bütün emirlerine itaat et, Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder.” (beyit: 1281).

“Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, tevazu ile söz söyle, büyük söz söyleme.” (beyit: 1282).

“Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme, Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.” (beyit: 1451).

“Ey hükümdar, bugün buna şükür etmeli; Tanrının yarattıklarına karşı iyi ol ve temiz kalple muamele et.” (beyit: 5194).

“Tanrı seni doğruluk için bu mevkiye getirdi; haydi doğru ol ve doğruluk ile yaşa.” (beyit: 5195).

“Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönlünü diri tut.” (beyit: 5196).

“Tanrı bunu yarın sana sorar; orada kendini kurtaracak cevabı hazırla.” (beyit: 5246).

“Memleketinde gözünü ve kulağını keskin tut; merhametini herkese ulaştır.” (beyit: 5272).

“Sonunda Tanrı sana bunu soracaktır; her günahkâr Tanrının sual ağına düşer.” (beyit: 5273).

“Tanrı senin boynuna emanet yüklemiştir; bu emaneti gözet, onu sana soracaktır.” (beyit: 5360).

Yusuf Has Hacib’e göre iktidar sahiplerinin görevleri iki başlıkta toplanır. Bunlar: Tanrıya karşı olan sorumlulukları, halka karşı olan sorumluluklarıdır. Tanrıya karşı olan görevlerinin başında şükür ve ibadet gelir. Ayrıca Tanrı, iktidarı ihsan etmekle onu halk üzerinde hâkim kılmıştır (Kazmaz, 2000, s. 89).

Yusuf Has Hacib, beyin, Tanrı’ya karşı sorumluluklarını ele alırken beyin kul olduğunu hatırlatır. Her şeyin geçici olduğu dünyada beyin, Tanrıya kulluk etmesini, gafil olmamasını, zulümden uzak durup adaletle iş görmesini tavsiye etmektedir.

Hükümdarın doğru kanunlar koyarak adaleti gerçekleştirmesi gerektiği ile ilgili beyitlerden bazıları şunlardır:

“Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır.” (beyit: 454).

“İster oğlum ister yakınım veya hısımım olsun ister yolcu, geçici, ister misafir olsun;” (beyit: 817).

“Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz.” (beyit: 818).

“Adaletle iş gör, buna gayret et; hiç bir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.” (beyit: 1451).

“Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yâr olur.” (beyit: 1456).

“Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yâr olur.” (beyit: 1456).

“Ey kanun yapan, iyi kanun koy; kötü kanun yapan kimse, daha hayatta iken, ölmüş demektir.” (beyit: 1458).

“Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun ve güneşi doğsun.” (beyit: 2010).

“Eğer beylerin gönlünde hıyanet bulunursa, halka faydaları dokunmaz; onlardan vazgeç.” (beyit: 2011).

“Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saadet o memlekette dolaşamaz, kaçır.” (beyit: 2012).

“Sözünde durmayan beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve peşiman olursun.” (beyit: 2013).

“Bey çok ihtiyatlı ve çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker.” (beyit: 2014).

“Ey hakîm, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.” (beyit: 2033).

“Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur.” (beyit: 2034).

“Zalim zulmü ile birçok sarayları harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür.” (beyit: 2035).

“Beyler gönüllerini temiz tutar ve kanunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur.” (beyit: 2036).

“Hür insana bak, o kendisini kul edip, hizmet eder; onun hizmetini takdir etmek ve emeğini karşılamak lâzımdır.” (beyit: 2989).

“Bunların hepsi gelir ve kâr gibidir, ey beyim, kâr getiren hoş tutulmalıdır.” (beyit: 3001).

“Bu kanun ve töreyi kendimizin vaz'etmemiz icap ederken, töreyi bozmamız bize nasıl yakışır.” (beyit: 4016).

“Sen her vakit doğrulukla hüküm et; beylik kanun ile ayakta durur.” (beyit: 5285).

“Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle.” (beyit: 5505).

“Doğru ol, doğru yola git ve her vakit doğruluk ile hareket et; böylece kötü ve eğri yola gelir ve tavrını değiştirir.” (beyit: 5506).

“Hizmette bulunan kimse bir şeyler ümit eder; hizmetkâr ümidini keserse, durmaz, gider.” (beyit: 5514).

“Hangi memleketin beyi iyi ve doğru olursa, - o memleketin halkı zenginleşir ve başına gün doğar.” (beyit: 5544).

“Halkın zenginliği beyin zenginliğidir ister onu ister bunu temin et.” (beyit: 5545).

“Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldırılsın, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin.” (beyit: 5546).

“Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyaletlerde de bir tane yol kesen şaki bırakma.” (beyit: 5547).

“Kötüyü, ceza vererek, doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap.” (beyit: 5548).

“İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır, ey metin yürek.” (beyit: 5549).

“Bunlardan sonra avam kısmı gelir; bunlara kanunu tatbik et ve iyi bak.” (beyit: 5559).

“Tebaanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme.” (beyit: 5574).

“Banlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan.” (beyit: 5575).

“İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.” (beyit: 5576).

“Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.” (beyit: 5577).

“Böylece' tebaa hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar.” (beyit: 5578).

“Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.” (beyit: 5583).

Yukarıda verilen beyitlerde de görüldüğü üzere hükümdar sorumluluklarını yerine getirirken adaletli olmalı, kanunları uygularken herkese eşit davranmalı, halk arasında ayırım yapmamalı, kimseye zulmetmemeli yani kendisi kanunların önüne geçmemelidir (Tuğral, 2008, s. 104).

Yusuf Has Hacib, hükümdarın görevlerini halkın hükümdar üzerindeki hakları olarak görür ve üç başlık altında toplar. Bunlardan ikisi halkı adil kanunlarla yönetmek ve güvenliği sağlamak olarak verilmiştir. Yusuf Has Hacib, hükümdarla halkın karşılıklı hak ve görevlerle birbirine bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Kazmaz, 2000, s. 93-95)

Yukarıda verilen beyitlerde devletin uzun süre ayakta kalması hükümdarın iyi bir isim bırakıp dünya ve ahiret saadetine ulaşması için hükümdarın halka karşı sorumluluklarının başında adaletli olması, doğru kanunlar yapması, herkese eşit davranması, hakkedenin hakkını verip suçluların cezalandırılması gösterilmektedir. Bey üzerine düşen sorumlulukları yerine getirirse şöhreti dünyaya yayılır, dünya ve ahiret saadetine kavuşur.

Ayrıca fakir halkı doyurmak, zenginleştirmek, giydirmek gibi iktisadi unsurlar, Türk hükümdarlarının vazgeçilmez görevleri arasında yer almaktadır. Hükümdarların asıl gayesi halkın refahı ve mutluluğu olmuştur (Tuğral, 2008, s. 106).

Kutadgu Bilig’de, hükümdarın iktisadi hayatla ilgili sorumluluklarının yer aldığı beyitler şunlardır:

“Halk zenginleşti, memlekette nizam kuvvetlendi; halk hükümdara dua etti.” (beyit: 1571).

“Dünya hâkimi hakîm bey niçin hazine toplar; asker nerede ise, oradan hazır hazine alır.” (beyit: 2056).

“Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.” (beyit: 2057).

“Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır.” (beyit: 2058).

“Bunlardan bin ihmâl edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmâl edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar” (beyit: 2059).

“İyi nâm ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır.” (beyit: 2060).

“Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir; bunlara karşı mukavemet et, mağlûp olma.” (beyit: 2061).

“Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz, yalancılıktır.” (beyit: 2062).

“Adının kötüye çıkmaması ve sözünün itibârını kaybetmemesi için, beyler bunlardan kendilerini uzak tutmalıdır.” (beyit: 2063).

“Ey hükümdar, altın ve gümüş dağıt; hangi memleketi istersen, oraya hâkim olursun.” (beyit: 3028).

“Dünya beylerinin eli açık olursa, onlar her iki dünyada baş-köşeye otururlar.” (beyit: 3034).

“Fakir, dul ve yetimleri kolla; bunları korumak, kanunu gerçekten tatbik etmek demektir.” (beyit: 5302).

“Ey hakîm hükümdar, güneş gibi parla; halk senin sayende bol yiyecek ve içeceğe kavuşsun.” (beyit: 5359).

“Ey hakîm hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek, içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler.” (beyit: 5553).

“Bundan sonraki zümre senin hizmetinde bulunanlardır; mâni olamazsan, sana karşı gelebilecek olanlar bunlardır.” (beyit: 5557).

Günümüzün önemli sorunlarından biri olan gelir dağılımındaki dengesizlik ve sosyal adalet konuları, Yusuf Has Hacib tarafından geniş ölçüde ele alınmıştır. Türk devletinde fakirlik

kader olarak görülmemiş iktisadi hayatın düzenlenip halkın zenginleşmesi beyin görevi olarak görülmüştür (Kazmaz, 2000, s. 92).

Kutadgu Bilig’de, altın ve gümüş dağıtarak fakir, dul, yetimi korunması, güçlü bir devlet için güçlü bir ordu, güçlü bir ordu için de paranın değerini koruyarak güçlü bir hazine oluşturulması hükümdarın sorumlulukları arasında gösterilmektedir. Söz konusu beyitler:

“*Beyler hizmetkârlarına dikkat ve hizmete girecekleri de esaslı bir şekilde tecrübe etmelidir.*” (beyit: 1755).

“*Ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra, bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır.*” (beyit: 1756).

“*İşi beyin arzu ettiği şekilde olursa, hizmetkâr büyür; hizmetkâr büyüyünce, beyin de şöhreti artar.*” (beyit: 1757).

“*Her işe bilgisi ve akli ermiş olan Yağma beyi çok iyi söylemiş.*” (beyit: 1758).

“*Ey Bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver.*” (beyit: 1759).

“*Eğer bir bey işi ehliyetsiz bir kimseye verirse, ehliyetsizliği başkası değil, kendisi göstermiş olur.*” (beyit: 1760).

“*Onun için beylerin hizmetkâr kullarının derecelerini onların bilgileri nispetinde yükseltmeleri gerekir.*” (beyit: 4079).

“*Onun için beylerin hizmetkâr kullarının derecelerini onların bilgileri nispetinde yükseltmeleri gerekir.*” (beyit: 4079).

“*Kulu önce, tavrı ve hareketi bakımından, iyice tecrübe etmeli; sonra anlayışı nispetinde ona paye vermelidir.*” (beyit: 4080).

“*Kulu önce, tavrı ve hareketi bakımından, iyice tecrübe etmeli; sonra anlayışı nispetinde ona paye vermelidir.*” (beyit: 4080).

“*Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kimseleri ara ve bu işleri onlara ver.*” (beyit: 5328).

“*Bunlardan biri- kadıdır; halka faydalı olabilmesi için, onun çok temiz ve takva sahibi olması lâzımdır.*” (beyit: 5329).

“*İkincisi- hükümdara vekâlet edecek olan kimsedir; halkın huzur bulması ve saadetle yaşaması için, bunun dürüst ve güvenilir bir kimse olması şarttır.*” (beyit: 5330).

“Üçüncüsü- vezirdir; bunun çok seçkin bir kimse olması lâzımdır; halka ne gelirse, ondan gelir.” (beyit: 5331).

“Bu üç işe bakan kimseler doğru olursa, halk huzura kavuşur, günü aydın olur.” (beyit: 5332).

“Memleketin düzene girer ve halk zenginleşir ve neticede bunlar sana hayır-dua ederler.” (beyit: 5333).

“Bu üç yerde işe yaramayan insanlar bulunursa, bütün halkın işi kötü olur.” (beyit: 5334).

“Ey hükümdar, şu üç türlü insana değer ver; sana söyleyeyim, iyice dinle.” (beyit: 5910).

“Biri cesur, kahraman ve tunç yürekli yiğit insandır; o kılıcı ile, memlekete pek çok faydalı olur.” (beyit: 5911).

“İkincisi hakîm ve âlim devlet adamıdır; bu insan istişare için faydalı olur ve memleket işini tanzim eder.” (beyit: 5912).

“Üçüncüsü zeki ve mahir kâtiptir; devletin gelir ve giderinin hesabı iyi tutulursa, hazine dolar.” (beyit: 5913).

“Sen bunları çok iyi seç ve başkalarından farklı muameleye tâbi tut; faydalı oldukları nispette, onlara in'âm ve ihsanda bulun.” (beyit: 5914).

“Böylece bütün işlerin yavaş-yavaş düzene girer; ülken günden-güne genişler ve toprakların artar.” (beyit: 5915).

Kutadgu Bilig’de, devlet içerisinde de insanlar arası ilişkilerde de liyakatin esas alınması istenmektedir. Layık olmayan, işin ehli olmayan kimselere makam ve mevkiinin verilmemesi işin faydalı olacak şekilde becerikli kimselere verilmesini söylemektedir (Çağırın, 1995).

“Hükümdar onu daha bir müddet tecrübe etti ve bulduğu insanın herkesten daha mükemmel olduğunu gördü.” (beyit: 764). Hükümdar devlet adamlarını seçerken iyi değerlendirmeli hizmetine alacağı devlet adamlarını denemeli işi ehline teslim etmelidir.

Eserde hükümdara, memleketin menfaatini kendi menfaatinden üstün tutması öğütlenmektedir. Hükümdar sorumluluklarını yerine getirirse halk zenginleşir, memleket düzene girer

Kutadgu Bilig’de, “*Bak, iki türlü asîl insan vardır: biri- bey, biri - âlim; bunlar insanların başıdır.*” (beyit: 265) şeklinde bahsedilen iki asil insanlardan biri olan beyin sorumlulukları arasında alimleri himaye etmekte beyin sorumlulukları arasındadır, konuyla ilgili beyitler:

“*Diğer bir zümre de âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır.*” (beyit: 4341).

“*Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren.*” (beyit: 4342).

“*Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan kimseler bunlardır.*” (beyit: 4343).

“*Mümkünse, ilimlerini öğren ve bilgilerini bil; onlara iyilik yap ve yardımda bulun, onlara dil uzatma.*” (beyit: 4344).

“*Bu dinin direği gerçekten bunlardır; doğru şeriatın temeli bunların bilgisidir.*” (beyit: 4345).

“*Dünyada bu âlim ve hakimler olmasa idi, ekilmiş olsa bile, yerden yiyecek çıkmazdı.*” (beyit: 4346).

“*Onların ilmi halk için bir meş'ale oldu; geceleyin meş'ale yanarsa, insanlar yolu şaşırılmazlar.*” (beyit: 4347).

“*Onlara malından hisse ayır, onları yedir, içir; güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun.*” (beyit: 4348).

“*Sert ve kaba dil kullanma, onlardan çekin; onların eti yenmez, zehirdir.*” (beyit: 4349).

“*Onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz-ekmek yedir, saygı göster ve hürmet et.*” (beyit: 4350).

“*Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedi-kodu yapma.*” (beyit: 4351).

“*Senin için lâzım olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek, doğruluğa sevk ederler.*” (beyit: 4352).

“*Bunları koyun sürüsünün koçu telâkki et; onlar başa geçip, sürüyü doğru yola götürsünler.*” (beyit: 4353).

“*Bunlar ile münâsebet kur ve iyi geçin; böylece saadete kavuşarak, her iki dünyada mes'ûd olursun.*” (beyit: 4354).

Memleketin ahalisini birkaç türlü gören Yusuf Has Hacib, bunlara ayrı ayrı davranılmasını tavsiye etmektedir. İlmî ile halkın yolunu aydınlatan alimlerin bilgilerinden yararlanıp onların güler yüz, tatlı sözle himaye edilmesini beyin sorumlulukları arasında görmektedir.

Türk Devlet yönetim anlayışına göre hakan Tanrı tarafından seçilmiştir ve üstün özelliklere sahiptir. Yusuf Has Hacib’de eserinde beyin sorumluluklarına yer verirken beyin özelliklerden de bahsetmektedir.

“Kendin ölümsüz bir hayat dilersen, ey hakîm, işin ve sözün iyi olsun.” (beyit: 183).

“Ay-Toldı dedi: - Benim için bağ ve köstek olacak bir kaç şey vardır; bak, onları belirtelim.” (beyit: 702).

“Beni bulan kimse mütevâzi tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır.” (beyit: 703).

“Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrata gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır.” (beyit: 704).

“Toplamış olan malı yerine sarf etmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir.” (beyit: 705).

“Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise, rıfk ve şefkatle muamele etmelidir.” (beyit: 706).

“Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır.” (beyit: 707).

“Boşu-boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, heba etmemelidir.” (beyit: 708).

“Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.” (beyit: 709).

“Bey iyi olursa, halk da dâimâ ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur.” (beyit: 887).

“Beyler iyi insanları kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeğe mecbur olurlar.” (beyit: 888).

“Beylerin etrafını kötüler çevirirse, memlekete tamamen kötüler hâkim olur.” (beyit: 889).

“Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hâkim vaziyette olursa, kötü ortadan kalkar.” (beyit: 890).

“Eğer beyler, bir talih eseri olarak, iyi olurlarsa, onların halkı da, şüphesiz, iyi olur.” (beyit: 891).

“Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz.” (beyit: 892).

“Beylerin beyi ne iyi bir kanun vaz'etmiş; kötü için en iyi çâre sopa ve zindandır.” (beyit: 893).

“Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun bütün memurları da iyi olur.” (beyit: 894).

“Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir.” (beyit: 895).

“Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır, çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.” (beyit: 1412).

“Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice muhafaza altına al.” (beyit: 1413).

“Hükümdar, Ay-Toldı'nın yası sona erince, onun oğlunu çağırarak, ona öğüt ve nasihatte bulundu.” (beyit: 1548).

“Dedi : - Ey oğul, fazla üzülme; keder geçer ve arkasından sevinç gelir.” (beyit: 1549).

“Baban öldü ise, ben de sana bir babayım; ben sana babalık edeyim, sen de bana oğul ol.” (beyit: 1552).

“Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der, dinle.” (beyit: 1962).

“Halk için beyin çok seçkin olması lâzımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.” (beyit: 1963).

“Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır.” (beyit: 1964).

“Her türlü iyiliğe el uzatmalı; haya sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır.” (beyit: 1965).

“Böyle bir bey halka lâyük, büyük bir bey olur ve bu beyden de iyi bir hanedan yetişir.” (beyit: 1966).

“İnsan her işe başlarken, bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir.” (beyit: 1967).

“Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa, akli işe yaramaz.” (beyit: 1968).

“Beyler işlerinde yanılırlarsa, ey devletli hükümdar, onların beyliği hastalanmış demektir; tedavi etmelidir.” (beyit: 1969).

“Beylik hastalığının ilâcı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et.” (beyit: 1970).

“Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çâre bulunabilir.” (beyit: 1971).

“Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın.” (beyit: 2038).

“Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lâzımdır; alçak gönüllülük ile birlikte tabiatı da sakın olmalıdır.” (beyit: 2049).

“O güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalıdır.” (beyit: 2072).

“Bey gönlünü alçak tutmalı, eli açık olmalı, merhameti de bunlarla mütenâsip bulunmalıdır.” (beyit: 2073).

“Her türlü fazileti tam olarak elde etmeli; uygunsuz ve olmayacak şeylerden uzak durmalıdır.” (beyit: 2074).

“Beyler tavır ve hareketlerini temiz ve doğru tutmalıdırlar; halk yolunu ve gidişini beyin yoluna uydurur.” (beyit: 2110).

“Beyler örf ve kanuna nasıl riâyet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder.” (beyit: 2111).

“İşte şu söz de buna şahittir; bu sözün, dikkat edersen, mânası buna uygundur.” (beyit: 2112).

“Beyler hangi yoldan giderlerse, beylerin bu gidişi kulun da yoludur.” (beyit: 2113).

“Beyi iyi ve gidişi doğru ise, kulu da daha iyi yürüyecektir.” (beyit: 2114).

“Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, ey oğul, onlar, şüphesiz, itibar görmezler.” (beyit: 2118).

“Gurur ile insan göğe yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz.” (beyit: 2119).

“Gurur faydasızdır, o insanları kendinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir.” (beyit: 2120).

“Ona, hizmetine göre, bol ihsanlarda bulunmalı; çıplak ise, giydirmeli; aç ise, doyurmalıdır.” (beyit: 2982).

“Ey devletli hükümdar, eğer kuldan fakir adını kaldıramazsa, o nasıl bir bey olur?” (beyit: 2983).

“Her türlü iyilik için Allah sana tevfik verdi; halkın karnı tok ve sırtı pek oldu.” (beyit: 3113).

“Hükümdar şu mukabelede bulundu: — Bir Bey için, verdiği sözden dönmek çok fena bir şeydir.” (beyit: 5072).

“Sen bu kadar halkın yükünü yüklenmiş bulunuyorsun; uyanık ol, gafil bulunma ve düşünerek hareket et.” (beyit: 5163).

“Bir sürü aç kurt senin etrafına toplanmıştır; ey kahraman hükümdar, koyunları iyi muhafaza et.” (beyit: 5164).

“Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç.” (beyit: 5165).

“Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç.” (beyit: 5165).

“Tanrı seni doğruluk için bu mevkiye getirdi; haydi doğru ol ve doğruluk ile yaşa.” (beyit: 5195).

“Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönlünü diri tut.” (beyit: 5196).

“Bütün halka karşı merhametli ol; büyüğe-küçüğe doğruluk ile hüküm et.” (beyit: 5197).

“Halkın tavır ve hareketi değişir ve bozulursa, onu dâima göz önünde bulundurup, fesada sapmalarına meydan verme.” (beyit: 5198).

“Ey hükümdar, dinle, bilgisi deryalar gibi engin olan insan ne der; bilgi ile hareket et, yüzün güler.” (beyit: 5199).

“Bugün her kesin iyi olmasını istersen, kendin iyi ol, ey memleketin büyüğü.” (beyit: 5200).

“Bütün bulanıklıkları durultmak istersen, kendi ruhunu tasfiye et; halk, ister-istemez, durulur.” (beyit: 5201).

“Bu beyler baştır; baş nereye giderse, onu takip eden bütün insanlar da ona uyarlar.” (beyit: 5202).

“Halk bozulursa, onu beyler düzene koyar; eğer beyler bozulursa, onları kim düzeltir.” (beyit: 5203).

“Sen kendi hareketini doğrult, tavrını düzelt; halkın hareketi kendiliğinden düzene girer.” (beyit: 5204).

“Sen kendine yakışır şeyler yapmak istersen, yakışmayan şeylere yaklaşma; işte bu kadar.” (beyit: 5205).

“Küstahlara uyma, fesattan uzak kal; bu iki işi insanı karaya bulaştırır.” (beyit: 5206).

“Kat’i olarak söylüyorum ki, uygunsuz ve kötü şeylerle karşılaşmak istemiyorsan, yakışık almayan şeyleri yapma.” (beyit: 5207).

“Rahata dalıp oyalanma, içki içme; bu ikisi öyle bir denizdir ki insana geçit vermez.” (beyit: 5208).

“Tavrın doğru ve hareketin temiz olsun; yoldaşın akıl ve müşavirin bilgi olsun.” (beyit: 5209).

“Gönül ve dili doğru, fazileti ise, yüksek tut; gaflete dalma ve yolunu şaşırma.” (beyit: 5210).

“Alçak gönüllü ol, gururlanma; "hizmetkârlarım ve askerim çok!" diye kibirlenme.” (beyit: 5211).

“Nice cesur, mağrur ve kibirli insanları ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü.” (beyit: 5212).

“Bilgili büyük insan da iyi söylemiş; bilgili sözünü tutan her yerde iyilikle karşılaşır.” (beyit: 5213).

“Hazinem çok! diye, bu mala güvenme; Hizmetkârım ve askerim çok!” diye gururlanma.” (beyit: 5214).

“Bir işle meşgul olurken, hiddetlenme, öfkene mâni ol; eğer gazaba gelirsen, dilsiz imiş gibi hareket et.” (beyit: 5216).

“Din işinden başka işlerde acele etme; insan acele işin faydasını görmez.” (beyit: 5217).

“İhsanda bulunurken, acele et ve çabuk ver; cezalandırmak ve dayak atmak hususunda teenni ile hareket et.” (beyit: 5218).

“Hareketde aceleci ve sözde zevzek olma, sabırlı ol; sabırlı insana halîm derler.” (beyit: 5219).

“Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir; beyler hasis olursa, adları kötüye çıkar.” (beyit: 5220).

“Beyler haşîn söz söylememeli ve kendilerine hâkim olmalıdır; haşîn söz insanların gönlünü çabuk soğutur.” (beyit: 5221).

“Herkes tatlı söz söyle, yüzünü açık ve alnını parlak tut.” (beyit: 5222).

“Sen halkın seçkinisin, hareketin de seçkin olsun; düşüncen ve sözün de dürüst ve doğru olsun.” (beyit: 5223).

“Kuvvetine güvenerek, kibirlenen kimse bir sineğe bile çâre bulamadı.” (beyit: 5225).

“Kötü olma ve adını kötüye çıkarma; kötülerini zapt ve rapt altında bulundur, onlara müsamaha gösterme.” (beyit: 5227).

“Akıllı kimseleri kendine yakın tut; bilginin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet.” (beyit: 5229).

“Bütün dürüst, doğru ve iyilikle şöhret kazanmış kimseleri kendine yakın tut ve işi onlara ver.” (beyit: 5230).

“Ey hükümdar, sen bugün bir hekimsin; halkın ise, sana muhtaç olmanın hastasıdır.” (beyit: 5241).

“Bâzısı darlığa düşmüştür ve bedbahttır; bir kısmı da fakirlik iztirâbı içindedir.” (beyit: 5242).

“Bâzısı aç, bâzısı da çıplaktır; bâzısı ise, endişe içinde kıvrılır.” (beyit: 5243).

“Bütün bunların devası sendedir; sen onların hekimi ol, ilâç ver ve tedavi et.” (beyit: 5244).

“Eğer sen bunlara, ilâç vererek, tedavi etmezsen, halk için bir hayat felâketi olursun.” (beyit: 5245).

“Tanrı bunu yarın sana sorar; orada kendini kurtaracak cevabı hazırla.” (beyit: 5246).

“Ey hükümdar gayret et, uyanık dur, uyanık; gafil olan kimseye başkalarının zararı dokunur.” (beyit: 5257).

“Beyliğin kökü ihtiyatlı olmak ve uyanık durmaktır; bir dünya daha istersen, onu da bunlarla bulursun,” (beyit: 5258).

“Gafil olma; gafil olursan, bu beylik gider; gafil insan her iki dünyada bedbaht olur.” (beyit: 5259).

“Kendi menfaatini arama, halkın menfaatini düşün; senin menfaatin halkın menfaati içindedir.” (beyit: 5353).

“Bey halk için bir saadettir, halk mes'ûd olmalıdır; halkın mes'ûd olması için, karnının doyması lâzımdır.” (beyit: 5355).

“Beyler dibi inci dolu bir denizdir, denize yakın duran zenginleşmelidir.” (beyit: 5356).

“Bu beyler, içinde altın ve gümüş mâdenleri bulunan bir dağdır; gümüş mâdenlerine kazma vuran insan çok zengin olur.” (beyit: 5357).

“Tanrı senin boynuna emânet yüklemiştir; bu emâneti gözet, onu sana soracaktır.” (beyit: 5360).

“Halkı idare eden veya beyliğin bütün işlerini gören bir bey hizmetkârsız yapamaz.” (beyit: 5459).

“Hizmetkâr olunca da şüphesiz, mal ve servet lâzımdır; mal olmazsa, başkasının hizmetine kimse girmez.” (beyit: 5460).

“Hazinesini aç ve servet dağıt, adamlarını sevindir; onlar senin her arzunu yerine getirirler.” (beyit: 5479).

“Hangi memleketin beyi iyi ve doğru olursa, o memleketin halkı zenginleşir ve başına gün doğar.” (beyit: 5544).

“Halkın zenginliği beyin zenginliğidir ister onu ister bunu temin et.” (beyit: 5545).

“Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldırı, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin.” (beyit: 5546).

“Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyâletlerde de bir tane yol kesen şaki bırakma.” (beyit: 5547).

“Kötüyü, ceza vererek, doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap.” (beyit: 5548).

“İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır, ey metin yürek.” (beyit: 5549).

“Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasıp ederse, şu dört şey lâzımdır.” (beyit: 5902).

“Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek.” (beyit: 5903).

“Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek.” (beyit: 5904).

“Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkar ve cesur olmak.” (beyit: 5905).

“Herhangi bir bey bu dört şeyi tam olarak yerine getirmese, memleket inhitata doğru gider.” (beyit: 5906).

Yusuf Has Hacib’in bahsettiği hükümdarın özelliklerin çoğunun bugün siyasi liderlerde aradığımız etik ilkelerle örtüştüğü görülmektedir (Fındık, 2014, s. 1).

Kutadgu Bilig’e göre Tanrı beyin üzerine emanet yüklemiştir. Bey emaneti gözetmeli affedici olmalıdır. Halk aç ise doyurmalı, çıplak ise giydirmeli, kuldan fakir adını kaldırmalı, toplumda sosyal adaleti sağlamalıdır. Beyin merhametli, koruyucu, bilgili, akıllı ve doğru sözlü olmalıdır. Hareketleri güven vermelidir ki halk ona güvensin arkasından gelsin.

Kutadgu Bilig’de bilgelik yalnızca kağan için değil vezir, kumandan, devlete hizmet eden diğer kişiler için de önemli görülmüştür. Bilgi, akıl ve devlet yönetimi birbiriyle ilişkilendirilmiş, kağanın devleti iyi yönetebilmesi, töreyi bilmesine, töreyi bilmesi de bilgisi olmasına dayandırılmıştır (Bağdatlı, 2007, s. 45).

Yusuf Has Hacib’e göre bey, iyi ve doğru olursa halkta iyi olur. Halk daima beye itaat eder. O memleketin halkı zenginleşir, devlet saadete kavuşur.

4.3.2. Vezirin Sorumlulukları

Hükümdar ve diğer devlet yöneticileri için kaleme alınan örnek siyasetnamelerden biri olan Kutadgu Bilig’de, iyi bir devlet yönetimi için hükümdarın yanında devlet adamlarına da öğütler verilmekte sorumlulukları hatırlatılmaktadır. Bu devlet adamlarından en önemlilerinden biri olan vezirlerle ilgili Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’deki *“Öğdülmiş cevap verdi: - Ey hükümdar, vezir beylerin eli demektir; onlar işleri bu eller ile görürler - dedi”* (beyit: 2181), *“Sen benim gözüm ve kulağımsın, sen gör ve işit; uygunsuz ne görürsen, onu öyle bırakma, düzelt.”* (beyit: 5849) gibi beyitlerde açıklamalarda bulunmakta ve devlet yönetiminde hükümdarın vekili olan vezirlere verilen önemi ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig’de, vezirlerin beye ve devlete karşı sorumluluklarının yer aldığı beyitler şunlardır:

“*Sana baban yahut annen: - Ey oğlum, kendini efendin ile bir tutma! - demediler mi?*” (beyit: 651).

“*Sana takım -başın: - Beyine karşı kafa tutma, başını gözet! - diye emir vermedi mi?*” (beyit: 652).

“*Ay-Toldı da, bu itibâra lâyük olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti.*” (beyit: 763).

“*Hizmetkâr hizmet ederken, dâima beyleri memnun edecek yoldan yürümelidir.*” (beyit: 842).

“*Benim beğenmediğim şeylerden biri, yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir.*” (beyit: 848).

“*Sonra da haris tabiatli ve olgun olmayan insanlar ile aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar.*” (beyit: 849).

“*Her işte hiddet gösterenler, içkiye düşkünler veya çalıp çırpanlar.*” (beyit: 850).

“*Bu gibi insanlar bana yaramaz; işte saha bunları açıkça döküp saydım.*” (beyit: 851).

“*Sen benim gerçekten işime yaramak istiyorsan, bu birkaç şeyi kendinden uzak tut; ey namlı insan.*” (beyit: 852).

“*O günden itibaren, gündüzleri oturmadan ve geceleri uyumadan, ona hizmette kusur etmedi.*” (beyit: 952).

“*Hükümdar bu Öğdülmiş'i tecrübe etti ve bütün işlerini sadâkatle ifâ ettiğini gördü.*” (beyit: 1716).

“*Bâzan itibar gösterdi, onu yükseltti; bâzan sert muamele ile, onun itibarını kırdı.*” (beyit: 1717).

“*İtibarda iken, o başkalarına kaba muamele etmedi, itibardan düştüğü zaman da işini aksatmadı.*” (beyit: 1718).

“*Hükümdara sadâkatle bağlanarak, ona bir siper oldu; hazineyi ve malı iyi idare etti.*” (beyit: 1719).

“Boynuna büyük bir emânet yüklendi; emânet yüklenen insana canım feda olsun.” (beyit: 1720).

“Öğdülmiş büyük bir sadâkatle işine devam etti; hükümdar onu günden-güne kendisine yaklaştırdı.” (beyit: 1721).

“Bütün işlerini açık olarak ve yerli-yerinde yaptı; her birinin hesabını ayrı-ayrı kaydetti.” (beyit: 1722).

“Hükümdarın malını iyi idare etti, kendi çıkarını düşünmedi; hizmette kıl kadar eğrilik göstermedi.” (beyit: 1723).

“Bu işe halk içinde çok temayüz etmiş, seçkin insan lâzımdır; akli, gönlü ermeli ve işe yürekte bağlanmalıdır.” (beyit: 2184).

“Vezirin yüzü güzel ve düzgün, kendisi de halkın hakkını alabilmesi için, âdil olmalıdır.” (beyit: 2208).

“Hizmetkârın doğru ve dürüst olması lâzımdır ki, beyler inanıp, işlerini emniyetle ona tevdi etsinler.” (beyit: 2211).

“Saçı-sakalı düzgün olan vezir heybetli olur; vezir heybetli olursa, işi yolunda gider.” (beyit: 2217).

“Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir.” (beyit: 2218).

“Vezirin işi hep hesapla döner; hesap bilmezse, hizmetkârın işi kalır.” (beyit: 2219).

“Vezirin gönülü alçak ve dili yumuşak olmalıdır; böylelikle insan kendisini başkalarına sevdirebilir.” (beyit: 2229).

“Vezirliğe çok olgun bir insan lâzımdır; o okuyan-yazan ve çok anlayışlı bir insan olmalıdır.” (beyit: 2234).

“Sözü, gönülü bir, hareketi doğru, haya sahibi, merhametli ve halk arasında dürüst olarak tanınmış olmalıdır.” (beyit: 2235).

“Gözü tok, uyanık, ihtiyatlı ve işinin ehli olmalı; işe yarayan ve yaramayan kimseleri ayırt edebilmelidir.” (beyit: 2236).

“Hizmete hâzır, vefalı, emânete karşı titiz ve bir de temiz gönüllü olmalıdır.” (beyit: 2237).

“Bu fazilet ve bilgiler kimde tam olarak bulunursa, hükümdar vezirliği ona verebilir.” (beyit: 2238).

“Töre ve usûlü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketi edep dâiresinde olmalıdır.” (beyit: 4038).

“Erkenden kalkıp, hizmete hâzır bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevâzi olması lâzımdır.” (beyit: 4039).

“Her işi sür'atle ve vakfında yapmalı; işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalıdır.” (beyit: 4040).

“Kendisinden büyüğe hizmet etmeli; dilini tutmasını bilmeli ve uluorta söz söylememelidir.” (beyit: 4041).

“Beyin huzurunda bulunurken, çok dikkatli ol ve görülmeyecek şeylere bakma ve onları görme.” (beyit: 4051).

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün, dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes.” (beyit: 4052).

“Sana bir söz sorarsa, doğruyu söyle; cevap verirse, emrini sadâkatle yerine getir.” (beyit: 4060).

“İçki içme, faydasız ve boşu-boşuna dolaşma; yakışmayan ve fena işlerden derhâl uzaklaş.” (beyit: 4061).

“İşittiğin sözleri işitmemiş gibi ol, gözünün gördüklerini görmemiş gibi ol.” (beyit: 4062).

“Ey beylerin değer verip, yükselttikleri kimse, beyine karşı gelme; onu büyük bil ve ona hürmet et.” (beyit: 4085).

“Sen hiçbir vakit bu beyler ile rekabete kalkışma; iyice düşünmeden, ancak onların kullanmağa salâhiyetli oldukları sözleri söyleme.” (beyit: 4086).

“Sen başkaları hakkında gammazlık etme, dedi-kodu yapma; doğru sözü söyle, doğruyu gizleme.” (beyit: 4108).

“Onun için faydalı olabileceğin bir zamanda ondan kaçıp, uzaklaşırsan, onun gönlünü ızdırıp içinde bırakmış olursun.” (beyit: 5784).

“Hükümdar sana her türlü iyilikleri yaptı; ey şöhretli insan, buna mukabele etmek gerekmez mi.” (beyit: 5785).

“*Sen bilgisiz, değersiz, küçük bir çocuk idin; sana o destek oldu ve saadet içinde o seni yükseltti.*” (beyit: 5792).

“*Canını ve tenini şimdi ona feda et; uyuyup yatma, gece-gündüz onun hizmetinde bulun.*” (beyit: 5793).

Yusuf Has Hacib, eserinde, beyden sonra onun yerine söz ve hareket ile devlete hükmeden vezirlik görevinin, önemine dikkat çekmektedir. “*Üçüncüsü—vezirdir; bunun çok seçkin bir kimse olması lâzımdır; halka ne gelirse, ondan gelir.*” (beyit: 5331).

Hükümdarları temsil edecek vezir bilgili olmalı, doğruluktan ayrılmadan gece gündüz demeden beyine hizmet etmelidir. “*Ay-Toldı da, bu itibâra lâayık olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti.*” (beyit: 763).

Hizmetkarların başı olan vezirler, adaletli ve mütevazi olmalı, işlerini aksatmadan hükümdara karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Kutadgu Bilig’de, danışmanlık görevi de yapan vezirlerin, hesap bilen, çeşitli yazıları bilen, beyin hoşlanmadığı davranışlardan uzak duran, duymaması gerekeni duymayıp, görmemesi gerekeni görmeyen sadakatli bir hizmetkar olmaları tavsiye edilmektedir. “*Beye böyle bir kimse vezir olursa, bey ve halk, her ikisi de huzura kavuşur.*” (beyit: 2239).

“*Bir beye yol gösteren vezirdir; halka, muhafızlara ve hizmetkârlara nizam veren odur. Eğer vezir yuları ters tarafa çekerse, her şey ters olur; bu benim kanâatimdir.*” (beyit: 5336-5337).

Eserde, bey için vezir çok önemli görülmüş beyin rahat uyuyabilmesi için vezirin iyi olması ve beye karşı sorumlulukları yerine getirmesinin önemi vurgulanmıştır. “*Beye böyle bir kimse vezir olursa, bey ve halk, her ikisi de huzura kavuşur. Hükümdarın işi, dilediği gibi, tam olur; memleketi düzene girer ve insanlar zenginleşir.*” (beyit: 2239-2240).

Kutadgu Bilig’de, vezirin sorumluluklarına yer verildiği gibi kumandan, kapıcıbaşı, elçi, kâtip vb. devlet görevlilerinin üzerlerine düşen sorumluluklara da yer verilmiştir.

4.3.3. Kumandanın Sorumlulukları

Beyitlerde de görüldüğü üzere Yusuf Has Hacib, devlet adamlarına, görevlerine göre farklı sorumluluklar yüklemektedir. Örneğin, kumandan kararlı, cesaretli, cömert ve ihtiyatlı olmalıdır. “*Bey böyle bir ordu kumandanı bulursa, işim emniyetle sona erdirir. Ordu*

kumandanı, böyle olursa, bütün işi yoluna girer ve kendisi takdire mazhar olur.” (beyit: 2413-2414).

Kutadgu Bilig’de, kumandanın sorumluluklarının ele alındığı beyitler aşağıda ele alınmıştır.

“Etrafına en seçkin kimselerin toplanması için, ordu başında bulunan insanın çok cömert olması lâzımdır.” (beyit: 2275).

“O bütün malını askere dağıtmalı ve birçok kimseleri dost ve silâh arkadaşı edinmelidir.” (beyit: 2276).

“Kendisine bir at, giyim ve silâh ayırması kâfidir; meşhur olup, dünyaya nâm salmak ona yeter.” (beyit: 2277).

“Çoluk-çocuk ve karım diye, mal toplamamak veya mülk ve bağ-bahçe edineceğim diye, gümüş yığmamalıdır.” (beyit: 2278).

“O bütün arzusunu kılıcı ile istemelidir; vurmalı, almalı, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir.” (beyit: 2279).

“Silâh arkadaşlarını yedirip-içirmeli ve giydirip-kuşatmalı; onlara çok at-koşum, köle ve câriye ihsan etmelidir.” (beyit: 2280).

“Ordu kumandanı düşmana karşı harekete geçerken, düşmana karşı koyacak esas kuvvetleri etrafında bulundurmalıdır.” (beyit: 2341).

“Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; ihtiyatlı olmalı, göz ve kulağını uzaklara çevirmelidir.” (beyit: 2342).

“Keşif kolu gidip, düşmanın kalabalık öncü kuvvetleri ile karşılaşınca, eğer düşmana saldırmak icap ederse, geri dönüp hücum etmelidir.” (beyit: 2343).

“Askerî tanzim ve tertip ile muhafız alayını teşkil etmeli ve hiç kimse geride kalmamalı veya öne geçmemelidir.” (beyit: 2344).

“Konak yerlerini ve muhafız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tâyin etmeli ve bunlar da çok uyanık durmalıdır.” (beyit: 2345).

“Alemdar harekâtı iyice takip etmeli, düşmana hücum edecek askerlerden kimse hâriç kalmamalıdır.” (beyit: 2346).

“Karargâh kurarken, çok dikkat etmeli ve mahfuz bir yer seçmeli; askeri toplu bir hâlde bulundurarak, uzaklaşmasına mâni olmalıdır.” (beyit: 2347).

“Kumandan ihmalkâr olmamalı ve çok uyanık bulunmalıdır; o ihmalkâr olursa, düşmanın baskınından zarar görür.” (beyit: 2348).

“Öncü kuvveti ile düşmanın yakınlarına sokulmalı; otuna ve suyuna iyice dikkat ederek, karargâh kurmalıdır.” (beyit: 2349).

“Askerini çok iyi gözetmeli ve dil yakalatmamalıdır; askerinin az veya çok olduğundan düşman haberdar olmamalıdır.” (beyit: 2350).

“Daha önce dil yakalamağa gayret etmeli ve bu dilden düşmanın durumunu öğrenmeğe çalışmalıdır.” (beyit: 2351).

“Sonra işini, alınan malûmata göre, tanzim etmelidir ya düşmanın boynu kesilir yahut başı ezilir.” (beyit: 2352).

“Böyle hareket etmek ihtiyatlılık ve uyanıklık olur; harpte kim ihtiyatlı davranırsa, o muvaffak olur.” (beyit: 2353).

“Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında aslana binmiş, kılıç kamçılı orduya benzer.” (beyit: 2354).

4.3.4. Has Hacib’in Sorumlulukları

Yusuf Has Hacib, eserinde ulu haciblik görevinin sorumluluklarından bahsederken “*Bu haciblik işi büyük iştir, bunu ancak çok ehil insan başarabilir. İster haciblerin, ister beylerin işi olsun, büyük veya küçük, o bütün mâruzâtta bulunmak isteyenleri kabul eder.*” (beyit: 2492-2493). Beyitleri ile haciblik görevinin önemine dikkat çekmektedir. Hacibin kulağı delik olduğu kadar özü sözü doğru olmalıdır, her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir. Ulu hacib, beyin sözünden kat’iyen çıkmamalı, huzurda ağzına gelen her şeyi söylememeli, beyi ile halkı arasındaki ilişkileri düzenleme, halk ile bey arasında köprü görevi görmelidir. Ulu hacib, hükümdarın gören gözü, duyan kulağı olmalıdır. Bu yüzden Kutadgu Bilig’de has haciblik hizmetler arasında en ince hizmet olarak tarif edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de, Ögdülmiş hükümdara ulu hacibin nasıl bir insan olması lâzım geldiğini söyler. Has haciblik ile ilgili şu ifadelerle rastlanmaktadır:

“*Ulu hacib çok emniyetli, dürüst ve bu doğrulukla birlikte de iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır.*” (beyit: 2436).

“Halka faydalı olması ve bununla halkın başına güneş ve ay doğması için, onun soyu soppu temiz ve tabiatı iyi olmalıdır.” (beyit: 2437).

“Soyu iyi olan insan iyi olur; bu iyi insan halk için de iyilik ister.” (beyit: 2438).

“İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir.” (beyit: 2439).

“Tabiatı iyi olursa, sözlerini tartarak söyler; sözleri tartan insanın işi çok temiz olur.” (beyit: 2440).

“Gözü tok, haya sahibi ve nâzik olmalıdır; zeki ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır.” (beyit: 2441).

“Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz; hâcib rüşvet alırsa, bey gülünç duruma düşer.” (beyit: 2442).

“Hâciblik için önce şu on şey lâzımdır; keskin göz, delik kulak, geniş, gönül.” (beyit: 2467).

“Kumral güzeline bak ve onu kendine uğur tut, işin iyi olur; başka sözü bırak.” (beyit: 2468).

“Hâcib gönül sahibi ve çok akıllı insan olmalıdır; bir de sakin tabiatlı olursa, daha iyi olur.” (beyit: 2469).

“Gönül sahibi olan insan verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise, sözünü tutmaz.” (beyit: 2470).

“Gönül olmazsa, insan arkadaşını seçemez; akli olmazsa, işini yapamaz.” (beyit: 2471).

“Gönülsüz insanlar kuru bir kalıp olur; insan her işi gönül ile yapar.” (beyit: 2472).

“O çok akıllı, alçak gönüllü olmalı; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül lâzımdır.” (beyit: 2473).

“Zeki olmalı ve kanunu iyi bilmelidir; dünyayı süsleyen şeyler hep zekâ mahsulüdür.” (beyit: 2474).

“Herkes karşı küçük ve alçak gönüllü davranmalı; dili yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalıdır.” (beyit: 2475).

“İnsanlara açık ve güler yüz göstermeli; başkalarına karşı insaniyet dâiresinde ve iyi muamele etmelidir.” (beyit: 2476).

“Sabırlı ve kendisine hâkim olmalıdır; gözünü iyi gözetmeli ve dilini sakınmalıdır.” (beyit: 2480).

“Kulağı delik, akli ve bilgisi geniş, tavrı ve hareketi doğru, sözü ve özü bir olmalıdır.” (beyit: 2481).

“Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir.” (beyit: 2482).

“Ulu hâcib, işinde muvaffak olabilmesi için, bu fazilet ve bilgilerin hepsine birden sâhip bulunmalıdır.” (beyit: 2483).

“Dikkat edersen, hizmetler arasında en ince hizmet hâcibliklidir.” (beyit: 2484).

“Hâcib olmak ve öne geçip, insanlara yol göstermek için, şu birkaç şey lâzımdır.” (beyit: 2485).

“Buna benzer şöyle bir şâir sözü vardır; şâir sözü bilgisize gözdür.” (beyit: 2486).

“Yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi; tavır ve hareketi de bunlara tam denk olmalıdır.” (beyit: 2488).

“Hükümdar çok yaşasın; fakat bir beyin gören gözü ulu hâcibdir.” (beyit: 2489).

“Kanun, usûl ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hâcib bunu tanzim ederek, yol ve kapıları açar.” (beyit: 2490).

“Bir âlimin buna benzer bir sözü vardır; duyan bu söze gönül versin ve benimsesin.” (beyit: 2491).

“Bu hâciblik işi büyük iştir, bunu ancak çok ehil insan başarabilir.” (beyit: 2492).

“İster haciblerin ister beylerin işi olsun, büyük veya küçük, o bütün mâruzâtta bulunmak isteyenleri kabul eder.” (beyit: 2493).

“Hazinedar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseçi veya ayakkabıcı gibi san'atkârlar ile münâsabettedir.” (beyit: 2494).

“Yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar.” (beyit: 2495).

“O bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tâyin eder, hediyeçi veya hediyeçsizlerin usûl ve çâresine bakar.” (beyit: 2496).

“Yol ağzında ise, insanlara rehberlik eder; merasim, örf ve âdetin yanlış yapılmamasına dikkat eder.” (beyit: 2497).

“Fakir, dul, öksüz ve yetim dileklerini dinler ve bunları beye arzeder.” (beyit: 2498).

“Haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşin davranmamalıdır.” (beyit: 2499).

“Yine içte ve dışta uygunsuzları görürse, onları ikaz ederek, hareketlerine mâni olmalı ve bunlara meydan vermemelidir.” (beyit: 2500).

“Bu çeşit birçok ölçülü işleri, şüphesiz, ulu hâcib halleder.” (beyit: 2501).

“Bu işlere her türlü yardım ondan gelir; eğer işler bozulur veya yapılmazsa, yine onun yüzünden kalır.” (beyit: 2502).

“Ey hükümdar, hâcibler birkaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret etmelidirler.” (beyit: 2503).

“Biri - hâcib beyin sözünden kat'iyen dışarı çıkmamalı; ikincisi hava ve heveslerine aklını yular yapmalıdır.” (beyit: 2504).

“Üçüncüsü- huzurda müteyakkız olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememelidir.” (beyit: 2505).

“Rüşvet almamalı, üzerine düşen bütün işleri yapmalı ve uzaklaşmış olan insanları beyine yaklaştırmalıdır.” (beyit: 2506).

“Hâcibler kendilerini çok gözetmeli, huzurda gözlerine ve mâruzâtta bulunurken de sözlerine dikkat etmelidirler.” (beyit: 2519).

“Vakti gelmeden içeri girmemeli ve kendilerine sorulmadan da mâruzâtta bulunmamalıdır.” (beyit: 2520).

4.3.5. Kapıcıbaşının Sorumlukları

“Şu iki şey de kapının süsüdür; bunlar beyin adını büyütür ve saadete yol açar. Bunlardan biri hür insan olan ulu hâcib, biri de işinin ehli olan bir kapıcıbaşısıdır. Bu iki kimse ile kapı tanzim edilir ve beyin adı büyüklükle her tarafa yayılır.” (beyit: 2554, 2555, 2556) Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de, kapıcıbaşının görevlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir.

Kabul zamanı hizmetkarlarla birlikte beyin huzuruna çıkmak, onların isteklerini arz etmek, hizmetkarların çalışmaları hakkında beye bilgi verip layık olanlara unvanlar verilerek yükseltilmesini sağlamak kapıcıbaşının sorumlulukları arasında zikredilmektedir. Kapıcıbaşı, dikkatli, her zaman tatlı sözlü ve cömert olmalıdır. Gece gündüz demeden beyin huzuruna çıkacaklara eşlik edip yol göstermelidir.

Kapıcıbaşı'nın sorumluluklarının yer aldığı beyitlerden bir bölümü aşağıda verilmiştir.

“O karanlık geceyi hizmet kapısında açartmak ve parlak güneşi de aynı kapıda batırmalıdır.” (beyit: 2530).

“Hizmet ederken, usûl ve erkânı bilmeli; tabiatı, bütün tavır ve hareketi mülayim olmalıdır.” (beyit: 2531).

“Tuzu ekmeği bol ve kendisi çok cömert olmalı; gümüş ve altın vererek, etrafına çok insan toplamalıdır.” (beyit: 2532).

“Gece olunca, daha yatmadan, saray nöbetçilerini lüzumlu yerlere dikmelidir.” (beyit: 2533).

“Nereden geldiği belli olmayan yat ve yabancı varsa, onları soruşturmak ve aralarında en gözü açık olanları hizmete almalıdır.” (beyit: 2534).

“Saray kapısını gözü önünde kapatıp çıkınca, o günün bütün hizmeti tamamlanmış olur.” (beyit: 2535).

“Sabahleyin kalkınca, kapıdaki vazifesinin başına geçmeli; sabah akşam nöbetçileri yerinde tutmalıdır.” (beyit: 2536).

“Kabul zamanı gelince, o bütün takımını toplayarak, onların başında huzura çıkmalıdır.” (beyit: 2537).

“Kabul zamanı sona erince, kapıcı-başı hizmetkârlardan mâruzâtta bulunacak kimse varsa, onunla tekrar huzura girmelidir.” (beyit: 2540).

“Onların isteklerini arzetmeli, arzularını desteklemeli ve onlara yardım etmelidir.” (beyit: 2541).

“Onlara hükümdardan altın-gümüş, ihsanlar koparmalı; bâzılarına unvan ve bâzılarına da vazife verilmesi hakkında tavassutta bulunmalıdır.” (beyit: 2542).

“Kim gönülden, severek hizmete gayret ediyor, kim hizmet görmeyerek, boşuna geziyor.” (beyit: 2543).

“Uygun ve faydalı olanı kim; ileride faydalı olacak bir istidada sahip bulunanı kim.” (beyit: 2544).

“Bunları hep beyine arzelmeli ve birer-birer açıklayarak, lâıyk olanı yükseltmelidir.” (beyit: 2545).

“Çıkınca, hükümdarın taltif ve takdir hakkındaki fermanlarını bizzat tebliğ etmeli ve hizmette bulunanların gönlünü böyle tedbirler ile ısındırmalıdır.” (beyit: 2546).

“Kapıda oturacak ve duracak yerleri dâima nizam altında bulundurmalı ve öyle tertip etmeli ki, hiç kimse açıkta kalmamasın.” (beyit: 2547).

“Gelen yat ve yabancı kimseleri karşılamak ve arkadaş edindiği kimselere de hürmet göstermelidir.” (beyit: 2548).

“Yemek tepsisi girdiği vakit, onu göz altında bulundurmalı ve münâsip olmayan şeyleri görürse, buna mâni olmalıdır.” (beyit: 2549).

“Şıra çıkarken, onu nezâret altına almalı ve yolda herhangi bir elin ona dokunmamasına dikkat etmelidir.” (beyit: 2550).

“Kapıdan yemek çıkarken, tepsilere nezâretle bunun, beyin şanına lâıyk bir şekilde, herkese dağıtılmasına dikkat etmelidir.” (beyit: 2551).

“İçte ve dışta hiç kimseyi açıkta bırakmamak için, kaç kap yemek dağıtmak lâzım geldiğini bilmelidir.” (beyit: 2552).

“Kapıcıbaşı şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları hep göz önünde tutmalıdır.” (beyit: 2557).

“Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hâzır bulundurmalıdır.” (beyit: 2558).

“Oradan kalkıp, evine giderken, yardımcı ve arkadaşlarını birlikte götürerek, onlara yemek ikram etmelidir.” (beyit: 2559).

“Yedirip-içirerek, karınlarını doyurduktan sonra da, boş göndermemeli; neyi varsa, onlara ihsanda bulunmalıdır.” (beyit: 2560).

“O bir at, bir kat elbise ve silâh ile yetinmelidir; kendisine az bir şey kalsa yeter, kalanı başkalarına dağıtmalıdır.” (beyit: 2561).

“Yabancı bir kimse hizmete gelirse, onu karşılayıp, kalacağı yeri ve arkadaşlarını tâyin etmelidir.” (beyit: 2562).

“Huzura çıkmadan önce, onu görmeli; yiyeceğine-içeceğine, yerine, atına-elbisesine dikkat etmelidir.” (beyit: 2563).

“Hizmetkârların hâllerini sormalı, açmudurlar-tokmudurlar, yiyecekleri var mı; bunlar ile dâima ilgilenmelidir.” (beyit: 2564).

“Eli darda kalan varsa, onun ihtiyâcını karşılamak ve hakkını vermelidir.” (beyit: 2565).

“Bir kimse bir müddet kapıya gelmezse, ne olduğunu sormalı ve sebebini araştırmalıdır.” (beyit: 2566).

“Eğer hasta ise, hâlini sormalı; haylazlık ediyorsa, buna mâni olmalıdır.” (beyit: 2567).

“Beyini çek dikkatle gözetmeli; başına kötü bir hâdise, bir felâket gelmesini önlemelidir.” (beyit: 2582).

“Eğer beylere bir felâket ve belâ gelirse, bu avda, kuş avında veya seferde hareket esnasında gelir.” (beyit: 2583).

“İtimat edilemeyecek kimseleri onun yanından uzaklaştırmalı, şüpheli kimselere karşı ihtiyat tedbirleri almalıdır.” (beyit: 2584).

“Onun başını korumak için, itimatlı, doğru, onu seven ve ona gönülden bağlı insanları beyin etrafında bulundurmalıdır.” (beyit: 2585).

“Kumandan beyin muhafız alayını tanzim ederken, kimsenin ileri gitmemesine ve geride kalmamasına dikkat etmelidir.” (beyit: 2586).

“Küçük rütbeli kimseler büyükler arasına girmemeli; uzak ve dışarıda bulunması icap edenler de yakın gelmemelidir.” (beyit: 2587).

“Her kesin saray kapısındaki mevkii ve yeri ne ise, bu hareket esnasında da olduğu gibi muhafaza edilmelidir; ey büyük.” (beyit: 2588).

“Kapıcı-başı olan kimse böyle içten bağlı olmalı, ey cömert hükümdar.” (beyit: 2589).

4.3.6. Elçinin Sorumlulukları

Kutadgu Bilig’de elçinin sorumlulukları ile ilgili şu beyitlere rastlanmaktadır:

“Elçi zekâ ile birlikte bir de inşanın nev'ine vâkıf olmalı; inşa bilen insan zâten zeki olur.” (beyit: 2628).

“Yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden de istifâde etmelidir; insan bu suretle âlim olur.” (beyit: 2629).

“O her türlü faziletleri tam olarak bilmelidir; bu faziletler ile insan yüzünü ağartır.” (beyit: 2630).

“Çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli; şiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır.” (beyit: 2631).

“Hey'et ilminden ve tıptan anlamalı; rüya yormasını bilmeli ve sözü yorduğu gibi çıkmalıdır.” (beyit: 2632).

“Hesaba, bir de hendeseye vâkıf olmalı; cezir ile mesaha ilmini de bilmelidir.” (beyit: 2633).

“Bundan başka, bir de çok iyi tavla ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır.” (beyit: 2634).

“Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.” (beyit: 2635).

“Konuşurken, bütün dilleri konuşmalı; yazarken, bütün yazıları, yazmalıdır.” (beyit: 2636).

“Elçilik için bütün bu faziletleri bilen bir insan lâzımdır; böyle elçi işinde muvaffak olur.” (beyit: 2637).

“Elçi zeki, âlim ve uyanık olursa, her yerde hoş karşılanır ve beyine faydalı olur.” (beyit: 2638).

“Elçi kötü, kof ve boş olursa, onun gittiği yerde, şüphesiz, beylerin itibârı kaybolur.” (beyit: 2639).

“Her işte emniyetle hareket edebilmesi için, elçi olarak gidecek kimsenin çok iyi bir insan olması lâzımdır.” (beyit: 2640).

“Karşısına ne gibi meziyetler ile çıkarlarsa-çıksınlar, o rakiplerini yenmeli ve kendisini saydırmalıdır.” (beyit: 2641).

“O her çeşit insanın sözünü dinlemeli, anlayıp bilmeli, fakat bunu açığa vurmamalıdır.” (beyit: 2642).

“Elçi her türlü fazilete sahip olursa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir.” (beyit: 2643).

“O şarap içmemeli ve nefesine çok hâkim olmalıdır; nefesine hâkim olan insan, kendisini saadete erdirecek kudrete sahip olur.” (beyit: 2649).

“Bilgili kimse içki içerse, bilgisiz olur; bilgisiz sarhoş olursa, geriye ne kalır.” (beyit: 2650).

“Elçi fasîh dilli ve gönül sahibi bir kimse olmalı; sözde usta ve akılda üstün bulunmalıdır.” (beyit: 2660).

“Hoş sohbet insanlar her yerde iyi kabûl görürler; sözde usta kimse işte de muvaffak olur.” (beyit: 2661).

“O kuvvetli bir hafızaya sahip olmalı ve sözü unutmamalı; ne gibi söz duyarsa-duysun, onu sıkı tutmalıdır.” (beyit: 2662).

“Yüzü güzel, kendisi yakışıklı ve saç-sakalı düzgün olmalı ve boy posça da insanlar arasında temayüz etmelidir.” (beyit: 2663).

“Elçi büyük himmet sahibi ve merd bir insan olmalıdır; insanın kıymeti bu iki şey ile ölçülür.” (beyit: 2664).

“Sözü yumuşak ve şeker gibi tatlı olmalı; tatlı söze karşı, büyük küçük, her kes yumuşar.” (beyit: 2665).

“Elçinin işi hep sözle olur; sözü iyi olursa, dileğine kavuşur.” (beyit: 2666).

“Elçi sözünde hilaf etmez ve kendisine emânet edilen sözü doğru ve tam olarak söylerse, ona zeval yoktur.” (beyit: 3816).

“Türk hanı bundan daha güzel söyler: kendisine emânet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme.” (beyit: 3817).

“Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa, ona ölüm veya ceza yoktur.” (beyit: 3818).

“İşte elçi dediğim böyle olan elçidir; bu elçi ne söylerse-söylesin, ona zeval yoktur.” (beyit: 3819).

“Elçi kendisine emânet edilen sözü söyleyince, ona ihsanda bulun, onu medhet; işte bu kadar.” (beyit: 3820).

Tanrının en seçkin kullarını elçi olarak seçmesini örnek vererek Yusuf Has Hacib, beyin görevlendirdiği elçinin insanlar arasında seçkin, doğru, dürüst, akıllı ve bilgili bir kimse olmasını tavsiye etmektedir. Elçi çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli, yazmalı, her

türlü ilimden anlamalı, her dili konuşmalı, bütün dilleri yazmalıdır. Elçi her türlü fazilete sahip olup sorumluluklarını yerine getirirse beyi büyür, adı memlekete yayılır.

“İnsanlar arasında şu iki kişiyi seç ve onlara şu iki işi ver. Biri — yazmasını bilen kâtip, biri — konuşmasını bilen elçi. Gerek yakın-akraba, gerek yat-yabancılar arasında kırgınlıklar hâsıl olursa, bil ki, bunlar yüzündendir. Ne iş gelirse, bu iki kişiden gelir; işleri yoluna koyarsa, bu iki kişi koyar.” (beyit: 2732-2735).

4.3.7. Kâtibin Sorumlulukları

Yusuf Has Hacib, kâtip seçilirken çok dikkat edilmesini söyler. *“Beyler sözlerini ne kadar gizlerlerse-gizlesinler, onu şu iki kimseye açmak zorundadırlar. Bunlardan biri kâtip, biri vezirdir; bu iki şahsa sırrı tevdi etmek icap eder. Bu iki kişiye sırrı açmak ve sırrı açınca da nazlarını çekmek lâzımdır.”* (beyit: 2678-2680).

Kâtip, yazı yazmasını bildiği kadar sır saklamasını da bilmeli beyin sırrını kimseye açmamalıdır. Kâtip gece gündüz demeden beyin kapısında hep hazır bulunmalı ve güvenilir olmalıdır. Kutadgu Bilig’de kâtibin sorumlulukları şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Kâtibe sırları söylemek icap edecektir; kâtip, az veya çok olsun, bunları gizli tutmalıdır.” (beyit: 2675).

“Bu sırlara vâkıf olan kimse itimat edilir, dürüst bir insan ve itimat kazanmak için de dini bütün olmalıdır.” (beyit: 2676).

“Eğer kâtip sır saklamasını bilmezse, beyinin sırrı faş olur ve bu da kâtibi yakar, mahveder.” (beyit: 2677).

“Beyler sözlerini ne kadar gizlerlerse-gizlesinler, onu şu iki kimseye açmak zorundadırlar.” (beyit: 2678).

“Bunlardan biri kâtip, biri vezirdir; bu iki şahsa sırrı tevdi etmek icap eder.” (beyit: 2679).

“Bu iki kişiye sırrı açmak ve sırrı açınca da nazlarını çekmek lâzımdır.” (beyit: 2680).

“Bütün sırlar bu iki insanda bulunur; bu sırları saklamazlarsa, kendi işlerini kendileri bozmuş olurlar.” (beyit: 2681).

“Kâtip içki içmemeli ve temiz tabiatlı olmalı; yakışık olmayan bütün hareketleri kendisinden uzaklaştırmalıdır.” (beyit: 2729).

“Kâtip içki içerse, bilgiden uzaklaşır; bilgiden uzaklaşan yazıda şaşırır.” (beyit: 2730).

“Kâtip sabah-akşam kapıda durmalı, lâzım olduğu zaman hazır bulunmalıdır.” (beyit: 2731).

4.3.8. Hazinedarın Sorumlulukları

Hazinedar, emniyetli ve güvenilir olmalı, hesabını iyi tutmalı, usta bir muhasebeci olmalıdır. Hazinedarın sorumluluklarına ayrıntılı yer veren Yusuf Has Hacib, hazinedarın diğer hizmetlilerde farklı olarak cömert olmasına lüzum görmemiş aksine hazinenin israf edilmemesi adına eli sıkı olmasını tavsiye etmiştir.

“Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lâzımdır; hesabın iyice tutulması için, dikkatle kayda geçmesi gerektir.” (beyit: 2773).

“Muhasebeci gelir ve giderleri yazı ile tesbit etmeli; her türlü muamele kayda geçirilmelidir.” (beyit: 2774).

“Hazinedar bütün bu çeşit kayıt usûllerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir.” (beyit: 2780).

“Hangi hizmetkâr hesapta ihmalkâr davranırsa, hesap verirken inler ve başını yerden yere vurur.” (beyit: 2781).

“Hazinedarın kara cümlesi çok iyi olmalı; aklını ve gönlünü hesap tutmağa iyice alıştırmalıdır.” (beyit: 2782).

“Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; akli ile arzu ve heveslerine gem vurmalıdır.” (beyit: 2793).

“Gözün gördüğü şeyi gönül arzular; gönül arzu edince, ona kim karşı koyabilir.” (beyit: 2794).

“Hazine ve servetin israf edilmemesi için, hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır; cömertliğe lüzum yoktur.” (beyit: 2799).

“Cömertlik çok iyi bir şeydir, onu elden bırakmamalı; fakat el kesesinden cömertlik olmaz.” (beyit: 2800).

“O tüccar olmalı ve her türlü ticâretten anlamalıdır; insan ticâretten anlamazsa, kâr edemez.” (beyit: 2801).

“Bütün eşya ve malları bilen, her şeyin pahalısını ucuzunu tanıyan bir insan olmalıdır.” (beyit: 2802).

“Her şeyin değerini bilmeli, alış-verişte malca zararlı çıkmamalıdır.” (beyit: 2803).

“Alışverişte muamelesi mülayim olmalı; büyüğe, küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır.” (beyit: 2804).

“Ödünç aldığı şeyleri zamanında öderse, ona da istediği malı derhâl verirler.” (beyit: 2805).

“Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır; savsaklamağa lüzum yoktur, hizmetkâr savsaklayıcı olursa, işler sürüncemede kalır.” (beyit: 2813).

4.3.9. Aşçı ve İçkicibaşının Sorumlulukları

Aşçıbaşı ve içkicibaşının sorumlulukları başında tüm hizmetkarlarda olduğu gibi bilgili, doğru, güvenilir ve dürüst olmaları gelmektedir. “Aşçı ve içkici itimat edilir kimseler olmazsa, beyin emniyetle yiyip içmesi çok güç olur.” (beyit: 2891), “İçkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmalı; kendisi mühürleyerek, muhafaza altına almalıdır.” (beyit: 2902).

Her ikisi de temizliğe çok dikkat etmeli ve eli çabuk olmalıdır “Hastalık ve rahatsızlık insana boğazdan gelir; tedavi ve ilâç da boğazdan olur.” (beyit: 2895).

Yusuf Has Hacib, eserinde devlet adamlarının üzerlerine düşen sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde tek tek ele alarak, hükümdara ve devlet adamlarına yol göstermektedir.

“Aşçı-başı sâdik olmalı ve beyini çok sevmeli; nefesine hâkim ve haya sahibi bir kimse olmalıdır.” (beyit: 2867).

“Aşçı-başı akıllı ve bilgili olmalı; yemek vakti gelince, elini çabuk tutmalıdır.” (beyit: 2868).

“Temiz olmayan kimseyi yemekten uzak tutmalı; temiz olmayan insanın işi de temiz değildir.” (beyit: 2858).

“Âşçıbaşı doğru, dürüst ve itimat edilir bir kimse olmalıdır; doğru olmayan insan gidişini düzeltmez.” (beyit: 2859).

“Usûl ve erkâmî dâiresinde hareket ile hizmet etmeli ve girip-çıkarken, dâima önüne bakmalıdır.” (beyit: 2869).

“Aklını kullanarak, kendisini gözetmeli; bilgisini kullanarak, gözüne olmalıdır.” (beyit: 2870).

“Aşçı ve içkici itimat edilir kimseler olmazsa, beyin emniyetle yiyip içmesi çok güç olur.”
(beyit: 2891).

“İçkicibaşılık için çok titiz insan lâzımdır; o gönlünü, aklını ve yüreğini doğru tutmalıdır.”
(beyit: 2900).

“Bütün işleri doğruluk ile yapmalı; uygunsuz ve küstah kimseleri kendisine yaklaştırmamalıdır.” (beyit: 2901).

“İçkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmalı; kendisi mühürleyerek, muhafaza altına almalıdır.”
(beyit: 2902).

“Yemek ve içkiye karıştırılan bütün otları kendi eli ile katmalı ve bunların temizliğine dikkat etmelidir.” (beyit: 2903).

“Kuru, yaş meyva veya gül-balı, gül-şurubu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.” (beyit: 2904).

“Şefkat, sevgi ve sadâkatle beyin içkisini gözeterek, onun hakkını ödemelidir.” (beyit: 2905).

4.3.10. Halkın Sorumlulukları

Kutadgu Bilig’de, halkın hükümdara karşı sorumluluklarının yer aldığı beyitler aşağıda ele alınmaktadır;

“Tebaa üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle.” (beyit: 5579).

“Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa-olsun, onu derhâl yerine getirmelidir.” (beyit: 5580).

“İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler, ey eli açık insan.” (beyit: 5581).

“Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdır.” (beyit: 5582).

“Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.”
(beyit: 5583).

Kutadgu Bilig’de, halkın beye karşı sorumluluklarının başında, beyin (bey adaletin temsilcisi, iyi kanun koyucu ve uygulayıcısıdır) emirlerine koşulsuz şartsız itaat etmek, ikincisi vergileri zamanında ödemek, üçüncüsü ise, beyin dostunu dost, düşmanını düşman

görmek verilmiştir. Günümüzde de vatandaş olarak sorumluluklarımız arasında, kanunlara uymanın ve vergileri zamanında ödemenin halkın devlete karşı sorumlulukları arasında yer aldığı görülmektedir.

4.3.11. Babanın Sorumlulukları

Çocuk yetiştirmede ailenin önemine dikkat çekilen eserde, bizzat anne babası tarafından çocuklara verilen iyi bir aile terbiyesi ile topluma faydalı insan yetiştirilebileceği belirtilmektedir. Yusuf Has Hacib, özellikle erkek çocuklarının başıboş bırakılmamasını tavsiye etmektedir (Binark, 1970, s. 178).

Konuyla ilgili beyitler:

“Baba oğlunun yetişmesi için emek sarfederse, oğlu o terbiye altında, iyi olarak yetişebilir.”
(beyit: 1218).

“Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar.” (beyit: 1219).

“Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, o çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes.” (beyit: 1220).

“Çocuk babası âlim ve zeki ise, oğluna dâima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usûlü, çâresi budur.” (beyit: 1221).

“Tecrübeli, yaşını başını almış ve çocuk sahibi insan ne der, dinle.” (beyit: 1222).

“Kimin çocukları nâz içinde yetiştirilirse, o kimseye ağlamak düşer; keder ona mukadderdir.” (beyit: 1223).

“Baba çocuğunu küçüklüğünde başı-boş bırakırsa, kabahat ve suç çocukta değil, babadadır.” (beyit: 1224).

“Çocukların tavrı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur.” (beyit: 1225).

“Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip büyüyünce, sevinir.” (beyit: 1226).

“Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler.” (beyit: 1227).

“Çocuklara fazîlet ve bilgi öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler.” (beyit: 1228).

“Tecrübe ile anlayarak, bilerek söyleyen ve işin künhüne vâkıf olan pîr ne der, dinle.” (beyit: 1492).

“Oğula bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta muvaffak olur.” (beyit: 1493).

“Gerekirse, oğula-kıza acımadan dayak at; dayak oğula-kıza bilgi öğretir.” (beyit: 1494).

“Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp, ölünceye kadar onu unutmaz.” (beyit: 1495).

“Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.” (beyit: 4504).

“Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.” (beyit: 4505).

“Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur.” (beyit: 4506).

“Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü derdsiz geçir, ey mes'ûd insan.” (beyit: 4507).

“Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur.” (beyit: 4508).

“Oğulu başı-boş dolaşmağa bırakma; başı boş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur.” (beyit: 4509).

“Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür.” (beyit: 4510).

Yusuf Has Hacib, babanın sorumluluğu olarak, çocuğa erken yaşta terbiyesini vermeye başlamasını görmektedir. Yusuf Has Hacib'e göre, ailelere, çocukların yetiştirilmesinde önemli vazifeler düşmektedir. Çocuk yetiştirmedeki amacın, “adam etmek” olduğu ifade edilmektedir (Çağırın, 1995). *“Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp, ölünceye kadar onu unutmaz.”* (beyit: 1495), *“Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.”* (beyit: 4504).

Her ne kadar bazı beyitlerde Yusuf Has Hacib, kız erkek farkı gözetmemiş olsa da bazı beyitlerde *“Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür. Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur. Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır. Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmaz. Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları*

sokakta gören göz onların gönlünü çeler.” (beyit: 4510-1514) söyleminin değiştiği görülmektedir. Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib’in kadına bakış açısı, bazı beyitlerde olumlu ele alınırken bazı beyitlerde İslamiyet öncesi döneme ait uygulamaları İslami bir bakış açısıyla ele almaktan kurtulamadığını görmekteyiz (Anıl, 2004, s. 98).

4.3.12. Çocukların, Anne Babaya Karşı Sorumlulukları

Kutadgu Bilig’de, çocukların anne babalarına karşı sorumluluklarının hem hayattayken hem de ölümden sonra devam ettiği belirtilmektedir. Sağlığında anne babayı hoşnut etmek, onlara hizmet etmek, onların öğütlerini dinlemek sorumluluk olarak verilirken, ölümleri üzerine oğlunun yas tutması, anne babasının adına hayır yapması yemek dağıtması da evladın anne babasına karşı sorumluluğu olarak verilmiştir.

“Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı.” (beyit: 1564).

“Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine ahbab edindi.” (beyit: 1565).

“Baba öğüdünü tuttu ve doğruluktan ayrılmadı, saadeti günden güne arttı, güneşi parladı.” (beyit: 1566).

“Şimdi akıllı, görmüş-geçirmiş ve memleket ışını bilen insan ne der dinle.” (beyit: 1567).

“Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir.” (beyit: 1566).

“Babanı, anneni hoşnut eyle, onlara hizmet et; bu hizmet karşılığı binlerce fayda elde edersin.” (beyit: 1569).

4.4. Kutadgu Bilig ile İlgili Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri

Ankara ilinde, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapan 30 öğretmenle yapılan görüşme sonucunda, verilen cevaplara göre öğretmen görüşleri sınıflandırılmıştır. Cevaplarda farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Öğretmenlerin büyük bir bölümünün Kutadgu Bilig ile ilgili sorulara detaylı cevaplar vererek genel yorumlarda buldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet ve mesleki kıdemlerine göre görüşlerinde belirgin bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

4.4.1. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kutadgu Bilig'in Eğitim Öğretimde Kullanılmasına Dair Görüşleri

Çalışma ile ilgili Sosyal Bilgiler öğretmenlerine şu sorular sorulmuş ve görüşleri alınmıştır.

1. Soru: İlk Türk İslam eserlerinden Kutadgu Bilig'in eğitim ve öğretimde kullanılması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Katılımcıların ilk soruya verdikleri cevaplar dört kategoride toplanmıştır. İlk kategoride eleştirel yaklaşımlar, ikinci kategoride faydalı olduğunu düşünenler, üçüncü kategoride önemsiz olduğunu düşünenler ve dördüncü kategoride yorumsuz kalanlar yer almaktadır. Kategorilerin dağılımları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1

Birinci Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı

Kategori	n	%
Eleştirel Yaklaşımlar	10	33.3
Faydalı Olduğunu Düşünenler	16	53.3
Önemsiz Olduğunu Düşünenler	3	10
Yorum Yapmayanlar	1	3.3
Toplam	30	100

Katılımcıların yarısından fazlası Kutadgu Bilig'in, eğitim ve öğretimde kullanılmasının faydalı olacağını, öğrencilere değerler eğitimi konusunda, katkılarının çok olacağını belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğretmenlerin "Kullanılması uygundur çocukların gençlerin Türk kültürünü, Türk Gelenek ve göreneklerini öğrenmeleri açısından doğru bir kaynak olduğunu düşünüyorum", başka bir katılımcı "Türk kültürüne ait eserler kullanılarak değerlerimizi eğitim-öğretim yoluyla yeni kuşaklara aktarmalıyız" sözleriyle eğitim-öğretimde kültürümüze ait temel eserlerin yerine ve önemine dikkat çekildiği görülmektedir.

Aynı düşünceye sahip başka bir katılımcı "Bir devlet hayatında kendisine başvurulacak rehber özellikli bir kitabın hem amacının mutluluğa işaret etmesi hem de tarihi birikime de aynalık etmesi her zaman milletlerin özlemi olmuştur. Ama her millet böyle bir geçmişe

sahip olmadığı gibi tarihi birikime de sahip değildir. Kutadgu Bilig, bu konuda emsalsizdir diyebiliriz. Eğitim hayatımızda eğer taklitten kurtularak böyle şanlı bir kaynağa kavuşturulursa, tarihi bir dönemeç de böylece aşınmış olur”

Her milletin özlemini çektiği ancak sahip olamadığı tarihi birikime sahip bu eserleri eğitim-öğretim anlayışımıza uygulayarak taklitten kurtulup faydalı sonuçlar elde edeceğimize dikkat çekmektedir. İdeal insan ve ideal devlet düzeni üzerinde duran Kutadgu Bilig’i, bir kaynak kitap olarak niteleyen öğretmenler eğitim-öğretimde kullanılmasının faydalı olacağını belirtmişlerdir. Bu görüşlerden birkaçı şu şekildedir:

“Günümüzden 1000 yıl önce yazılmış insan olmanın değerlerini anlatan muhteşem bir kitap olan Kutadgu Bilig, en başta kendisinin sonra da etrafındaki insanların mutlu bir hayat sürmesini sağlayacak eşsiz bir kaynaktır”

“Mutluluğun şifresi adındaki Türk İslam eseri, ahlaki açıdan öğrencilerin gelişimine katkı sağlayacağı için eğitim öğretimde kullanılması uygundur”

Görüşmeye katılan bazı öğretmenlerin ise ayrıntılı görüşler vermediği görülmüştür

“Eser’in öğrencilere katkısının çok olduğunu düşünüyorum.”, “eğitim öğretimde kullanılmasını yararlı buluyorum”, “olumlu buluyorum”, “kullanılması yararlı olabilir”, “çok güzel olur”

Yukarıda da örneklendirildiği üzer bu tip kısa görüşleri ortaya koyan katılımcıların, Kutadgu Bilig, hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olmadıkları bu yüzden kısa ve genel cevaplar verdikleri düşünülmektedir

Katılımcıların üçte biri ise sosyal bilgiler ders kitaplarında sadece bir iki satır yer alan Kutadgu Bilig’e, daha fazla yer verilmesini ve eğitim-öğretimde daha fazla yer almasını istemekte ve mevcut durumu eleştirmektedir. Bu görüşlerden bazıları ise şu şekildedir:

“Eğitim ve öğretimde kullanılması (sadece 6. sınıflarda bir paragraf olarak geçiyor ayrıntıya çok yer verilmemiş), çocukların, insanlara doğru yolu göstermek amacıyla kaleme alınan bu eseri tanımasını yararlı olacaktır”

“Ortaokul öğretmeni olduğum için lisede ne düzeyde verildiğini bilmiyorum Fakat Ortaokulda sadece 6. sınıfta Karahanlılar konusunda bir paragraf olarak yer alıyor öğrencilerin yeterince bilgi sahibi olduğunu düşünmüyorum, eserden yeterince faydalanılmıyor”

“Kullanılması derken ne kastedildiği önem taşımaktadır. Çünkü sosyal bilgiler ders müfredatı çok yoğun olduğu için anlamlı bir şekilde kullanılabilceğini düşünmüyorum. Sadece alıntı yapılan bir bölüm okunup geçilecektir. Azaltılan bir müfredatın vermek istediği değerleri telkin etmek için yararlı olacağını düşünüyorum”

Katılımcıların büyük bir kısmı Kutadgu Bilig’e, öğretim programlarında ve ders kitaplarında, yeterince yer verilmediğini, öğretim programlarının sadeleştirilmesi ve ders kitaplarında daha fazla yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

“Kutadgu Bilig, eğitim öğretimde kesinlikle daha fazla yer verilmeli ders kitaplarında daha çok yer almalıdır”,

“Kendi kültürümüze ait eserlere, eğitim-öğretimde daha fazla yer verilip daha ayrıntılı işlenmesi gerektiğini düşünüyorum”,

Katılımcılardan birkaçı ise Kutadgu Bilig’in, eğitim öğretimde kullanılmasının önemsiz olduğunu belirtmişlerdir. Sadece bir kişi ise soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu yöndeki düşünceler şu şekildedir:

“Kısa ders saatlerinde yoğun müfredatta faydalı olacağını düşünmüyorum”

“6. sınıf öğrencilerinin eseri, anlamada yorumlamada ne anlatmak istediğini, tam idrak ettiğini düşünmüyorum”

Başka bir katılımcı ise Kutadgu Bilig’in eğitim öğretimde kullanılmasını uygun görse de mevcut sistemde faydalı olmayacağını belirtmiştir.

“Bu kafaların uygulayacağını hiç düşünmüyorum”

2. Soru: Sosyal Bilgiler Öğretim programında yer alan değerlerin öğretiminin temel amacı nedir?

Görüşmeye katılan öğretmenlerin 2. soruya verdikleri cevaplar dört kategoride ele alınmıştır. Birinci kategori, İyi vatandaş yetiştirmek ikinci kategori, ortak değerler oluşturarak hayata hazırlamak, üçüncü kategori, tarihini öğretmek ve dördüncü kategori, günü kurtarmak olarak belirlenmiştir.

Tablo 2

İkinci Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı

Kategori	n	%
İyi Vatandaş Yetiştirmek	19	63.4
Hayata Hazırlamak	7	23.3
Tarihini Öğretmek	3	10
Günü Kurtarmak	1	3.3
Toplam	30	100

Katılımcıların üçte ikisi, Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerlerin, öğretim amacının, iyi vatandaş yetiştirmek olduğunu belirtmiştir. Değerler öğretiminin temel amacını etkin vatandaş yetiştirmek olarak gören öğretmenlerin büyük bir kısmı kısa cevaplarlar vermişlerdir. Bunlardan bazıları:

“Etkin vatandaşlar yetiştirmek”

“Haklarını ve sorumluluklarını bilen etkin vatandaşlar yetiştirmek”

“İyi bir vatandaşın sahip olması gereken değerleri kazandırmak”

“Öğrencilerin toplum içinde kaliteli bir birey olmalarını sağlamaktır”

Aynı kategoride yer alıp düşüncelerine daha uzun cümlelerle ayrıntılı bir şekilde anlatan katılımcılar ise konu hakkında daha ayrıntılı bilgi vererek konuyu derinlemesine irdemişlerdir.

“Öğrencileri, sadece akademik başarılarla daraltılmış olarak değil toplum hayatına karışınca gerekli sorumluluğu alma, insan ilişkilerinde bireysel olmama, bilgi donanımı ile birlikte temel insani değerleri benimsemiş ve bunları hayatında uygulayan kişiler olarak yetiştirmektir.”

“İnsan hayatının sınırlarını öğretmek, başkalarına karşı hak ve sorumluluklarımızın farkına varmak, kendisine ve topluma faydalı bireyler yetiştirmek, dinlemeden anlamının mümkün olmayacağını öğretmek, lider olmanın vasıflarını öğretmek.”

“Bireylerin doğduğundan itibaren sahip oldukları iyi tarafları ortaya çıkarmak, karakterinin olumlu olarak gelişmesini sağlamak, sosyal beceri kazanmak, öğrendiği değerleri davranışlarına yansıtmak, değerlerinin bilincinde bir toplum oluşturmak”

Katılımcıların çoğunluğunun haklarını ve sorumluluklarını bilen yaşadığı topluma duyarlı örnek vatandaşlar yetiştirmeyi sosyal bilgiler programında yer alan değerlerin temel amacı olarak ifade ettikleri görülmektedir.

Katılımcılardan bazıları ise sosyal bilgiler Öğretim programında yer alan değerlerin öğretiminin temel amacı olarak ortak değerler oluşturarak hayata hazırlamak olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Hayata hazırlık”, “çocukların kendini bilmelerini sağlamak hayata hazırlamak ve Vatana millete hayırlı insan olarak iyi işler yapmalarını sağlamak”, “iyi insanlar yetiştirmek öğrencileri hayata hazırlamak”, “toplumda, eğitim yoluyla bir takım ortak değerlerin oluşmasını sağlamak”, “sosyal bilgiler dersi çocukların toplumsal yaşama hazırlamaktadır.”

Görüldüğü üzere katılımcılar öğrencileri ortak değerler etrafında toplayarak hayata hazırlamayı Sosyal Bilgiler Programının temel amaçları arasında görmektedirler.

Görüşmeye katılan öğretmenlerin cevapları doğrultusunda oluşturulan üçüncü kategori ise tarihi öğretmek olarak belirlenmiştir. Bu konuyla örtüşen cevaplardan birkaçı şöyledir:

“Öğrencilere Türk kültürüne ait değerleri öğretmek ve gelecek kuşaklara taşımak”

“Çocuklarda tarih bilincini geliştirmek geçmişini öğrenmelerini sağlamak bu şekilde geleceklerine yön vermelerini sağlamaktır”

“Kutadgu Bilig’de öğrencilere geçmişleri hakkında bilgi verilerek geleceğe yön vermeleri amaçlanmaktadır”

Katılımcıların, öğrencileri ortak değerler etrafında birleştirerek ortak bir tarih bilinci oluşturulması gerektiği düşüncesine sahip oldukları verdikleri cevaplar doğrultusunda görülmektedir.

Katılımcılardan birinin ise diğerlerinden oldukça farklı düşündüğü görülmektedir. Katılımcı Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler öğretimin amacının günü kurtarmak olduğunu dile getirmektedir.

3. Soru: Sizce Sosyal bilgilerde değer öğretimi açısından Kutadgu Bilig’in önemi nedir?

Üçüncü soru, görüşmeye katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplar doğrultusunda üç kategoride ele alınmıştır. Birinci kategori, Kutadgu Bilig yararlıdır kullanılabilir, İkinci kategori, Kutadgu Bilig’e yeterince yer verilmemiştir, Üçüncü, kategori ise yorumsuzlar olarak incelenmiştir.

Tablo 3

Üçüncü Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı

Kategori	n	%
Kutadgu Bilig Yararlıdır, Kullanılmalıdır	17	56.7
Kutadgu Bilig'e Yeterince Yer Verilmemiştir	8	26.7
Yorum Yapmayanlar	5	16.6
Toplam	30	100

Görüşmeye katılan öğretmenlerin yarısından fazlası Sosyal Bilgilerde değer öğretiminde yer alan kavramların Kutadgu Bilig'de işlendiğine dikkat çekerek Kutadgu Bilig'in değer öğretiminde önemli bir kaynak olduğuna, yararlanılması gerektiğine vurgu yaptıkları görülmüştür.

Söz konusu görüşler şu şekildedir.

“Değer öğretiminde öğrencilere kazandırılması hedeflenen Adil olmak doğru olmak misafirperver olmak ve birçok değer Kutadgu Bilig'de tavsiye edilmektedir. Kutadgu Bilig üzerinden örnekler verilerek değer öğretimi yapılabilir”

“Kutadgu Bilig'de bulunan atasözleri toplum yapısını düzenlemede etkili olur.”

“Kutadgu Bilig, ideal devlet, toplum ve insan düzeninden bahsettiği için ve değer öğretiminin amacına hizmet ettiği için Sosyal Bilgiler dersinde kullanılması oldukça yararlıdır”

“İyi yönetici, hak, adalet, devletin devamı gibi konularda geçmişte de düşünülmüş olduğuna örnek teşkil edebilir. Kutadgu Bilig'in, vermiş olduğu bazı öğütler evrenseldir.”

Soruları cevaplayan katılımcılar Sosyal Bilgiler dersinde değer öğretiminde verilmesi hedeflenen değerleri, atasözleri ve hikayeler aracılığıyla 1000 yıl öncesinden bize ulaştıran Kutadgu Bilig'in faydalı olduğunu ve kullanımının önemine dikkat çekmişlerdir.

“Sosyal Bilgiler dersinde verilmeye çalışılan değerleri, Kutadgu Bilig ayrıntılı bir şekilde içerdiği için doğru bir şekilde kullanıldığı takdirde çok yararlı olacaktır.”

“Kutadgu Bilig’de iyi insan yetiştirmek amaçlanmıştır. Değerler eğitiminde de amaç iyi insan yetiştirmektir. Değerler eğitimi verilirken Kutadgu Bilig yararlanılabilecek bir kaynaktır.”

“Kutadgu Bilig’deki değerler, günümüz insanların mutlu bir hayat yaşamak için arayıp bir türlü bulamadıkları değerlerdir. Bu kitap öğrencilerimize kk yaşlarda okutulup anlatılırsa bunu hayat felsefesi haline getireceklerdir.”

Bazı katılımcılar, Türk gelenek ve göreneklerine uygun kendi içimizde var olan değerlerin bu tarz eserlerde hikayeleştirilerek aktarılmasının önemine dikkat çekmiştir. Değer eğitiminde kendi kültürümüze ait eserlerden yararlanarak gelecek kuşaklara aktarılmasının önemi ortaya konulmaktadır.

Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda oluşturulan ikinci kategoride, öğretmenlerin değer ğretiminde Kutadgu Bilig’e yeterince yer verilmemesinden yakındıkları görülmüştür.

“Ders kitabında çok hızlı bir şekilde konuyu geçtiğimiz için tam anlamıyla değer ğretimi açısından değerlendiremiyorum.”

“Kutadgu Bilig’e, Sosyal Bilgiler dersinde sadece 6. sınıflarda birkaç cümle ile yer verilmiştir daha fazla yer verilmeli üzerinde durulmalıdır.”

“Yeterince yer verilmediğini düşünüyorum öğretilmek istenen değerlerin Kutadgu Bilig gibi eserlere daha fazla yer verildiği takdirde daha etkili olacağını düşünüyorum.”

“Kutadgu Bilig’in üzerinde fazla durdurulmadığı için etkisinin pek olmadığını düşünüyorum.”

Katılımcılar, Sosyal Bilgiler ğretiminde Kutadgu Bilig'e yeterince yer verilmediğini daha fazla ele alınıp ders kitaplarında daha kapsamlı işlenmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir

Görüşmeye katılan katılımcılardan birkaçının ise bu soruya cevap vermedikleri görülmüştür.

Soru 4: Sosyal bilgilerde hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin ğretimi için Kutadgu Bilig’in kullanımını nasıl değerlendirirsiniz?

Dördüncü soru, görüşmeye katılan sosyal bilgiler ğretmenlerinin verdikleri cevaplar doğrultusunda üç kategoride ele alınmıştır. Birinci kategori, kolaylaştırır kullanılabilir.

İkinci kategori, kullanılması zor. Üçüncü kategori ise, zaman kaybettirir şeklinde belirlenmiştir.

Tablo 4

Dördüncü Soruya Cevap Verenlerin, Görüşlerine Göre Dağılımı

Kategori	n	%
Kolaylaştırır Kullanılabilir	18	60
Kullanılması Zor	7	23.3
Zaman Kaybettirir	5	16.7
Toplam	30	100

Kutadgu Bilig'in, Sosyal Bilgiler dersinde hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin öğretiminde kullanımının faydalı olacağını görüşmeye katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu dile getirmiştir. Katılımcıların büyük bir bölümünün, değerlerin öğretiminde, hikayelerin ve şiirsel ifadelerin kullanımının öğretimi kolaylaştıracağını ifade ettikleri görülmüştür. Bu yöndeki görüşler şu şekildedir:

“Kutadgu Bilig'de anlatılan ideal insan modeli öğrenciler açısından bu değerleri daha somutlaştırarak öğrenmelerini kolaylaştıracaktır.”

“Hak, adalet ve sorumluluk değerleri Kutadgu Bilig'de çok sık tekrar edilir. Kutadgu Bilig'den örnekler vererek öğretmek daha kalıcı olabilir.”

“İnsanların en büyük sorunu başkalarının haklarına saygı duymayı öğrenememektir. Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilere bunu anlatmaya çalışıyoruz Bence Kutadgu Bilig, Türk tarihinin bu değerleri anlatan en önemli kitabıdır. Bu kitap sayesinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin işi kolaylaşacaktır.”

Sağlam bir toplum yetiştirilebilmesi için önem arz eden değerlerin başında hak, adalet ve sorumluluk gösterilebilir. İyi bir vatandaş olmanın temel şartı haklarını bilen sorumluluklarını yerine getiren vatandaşlar olmaktır. Görüşmeye katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerince bu konuya dikkat çekilmiş, bu değerlerin en iyi şekilde örneklerle anlatıldığı Kutadgu Bilig'in değerlerin öğretiminde kullanılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.

Bazı katılımcılar, kendi kültürümüzü yansıtan eserler aracılığı ile değerlerin öğretilmesinin daha faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Bu yöndeki katılımcı görüşleri:

“Öğrencilerin hak, adalet ve sorumluluk değerlerini kendi kültürümüzden olan ve kanunu, adaleti, mutluluğu temsil eden bir eser tarafından öğrenmelerinin daha faydalı olacağı kanaatindeyim.”

“Kutadgu Bilig, çok geniş kapsamlı hukuk, adalet ve hak kavramlarını önemle ele alan bir kitaptır. Bu sebeple bu değerlerin öğretimi için bu kitabın kullanılması önemlidir. Bu konuda geleneksel değerleri gelecek nesillere aktarır ve hak, adalet konusunda bilinçli bir neslin yetişmesine katkıda bulunur.”

Bazı katılımcıların ise bu soruyu cevaplarırken kısa cümleler kurmayı tercih ettikleri görülmüştür. Bunlardan bazıları: “kullanılabilir.”, “örnekleme olarak verilebilir.”, “olumlu düşünüyorum.”, “Kutadgu Bilig, değerler öğretiminde kesinlikle kullanılmalı.”

Görüşmeye katılan bazı öğretmenlerin mevcut durumda hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin öğretiminde Kutadgu Bilig’in kullanılmasının zor olduğunu düşündükleri görülmektedir. Yoğun müfredat ve sınırlı ders saatlerine dikkat çeken öğretmenler bu sürede Kutadgu Bilig’e, yeterince yer verilemeyeceğini bu haliyle değerler öğretiminde istenilen sonuca ulaşamayacağını belirtmişlerdir. Bu düşünceye sahip katılımcıların bazı görüşleri şu şekildedir:

“Kutadgu Bilig’den sadece 6. Sınıf sosyal bilgiler kitabında çok az bahsedilmektedir. Bu değerlerin öğretiminde üzerinde durulmaktadır.”

“Gerek Kutadgu Bilig’i gerekse Siyasetname’yi ya da diğer eserleri ders müfredatında bir ya da iki ders saatinde işlemek zorunda kaldığımız için öğrenciler, daha çok isimlerini ya da yazarlarını bilir içeriğe dikkat etmezler”

“Bu konu 6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında çok küçük bir bölümde geçiyor. Kutadgu Bilig, yöneticilere bazı tavsiyeler veren mutluluk bilgisini içeren bir kitap olarak anlatılıyor. Ama kitabın bu yönleri çok az anlatıldığı için değerlerin öğretiminde kullanılmasının bu haliyle etkisinin biraz az olacağını düşünüyorum.”

“Bu değerlerin öğretilmesi için Kutadgu Bilig’den yararlanılacaksa daha ayrıntılı olarak işlenmesi gerekir.”

Katılımcı görüşlerinde Sosyal Bilgilerde Kutadgu Bilig’in değer öğretiminde kullanılabilmesi için mevcut sistemin değiştirilerek Kutadgu Bilig’e ders kitapları başta olmak üzere daha fazla yer verilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin öğretiminde Kutadgu Bilig'in kullanımı sorulan başka bir katılımcı ise önce saygının öğretilmesi gerektiğini böylece diğer değerlerin kendiliğinden ortaya çıkacağını ifade ederek değer öğretiminde öncelik belirtmiştir. Söz konusu görüş şu şekildedir: "Saygı, öğrenmemiz gereken en önemli değerdir. Saygıyı öğretebilirsek diğerleri zaten kendiliğinden gelecektir. Hak, adalet ve sorumluluk, saygının üretilmesinden sonra kendiliğinden ortaya çıkacak değerlerdir."

Bazı katılımcılar ise hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin öğretiminde Kutadgu Bilig'in kullanımını zaman kaybı olarak görmüşlerdir. Kısa ders saatlerinde, zaman kaybına neden olacağını düşünen öğretmenlerin değer öğretiminde Kutadgu Bilig'e yer verilmesini uygun bulunmadıkları görülmektedir. Bu görüşe sahip olan öğretmenler: "uygulamaya geçilmesi zor gibi gözüküyor.", "Zaman kaybına neden olabilir.", "çok fazla zaman kaybettirir."

Genel olarak baktığımızda, öğretmenlerin büyük bir bölümü, genç nesillerin değerlerle donatılması gerektiğini, bu değerleri edinmenin en iyi yollarından birinin de edebi eserlerden yararlanmak olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle çalışmamıza konu olan Kutadgu Bilig'in, Sosyal Bilgiler değerleri ile birebir örtüşen değerlerinin, değer öğretiminde yararlı olacağını belirtmişlerdir.

BÖLÜM 5

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmada elde edilen sonuçlar, bulguların karşılaştırılmaları ve bu sonuçlara göre geliştirilen öneriler yer almaktadır.

5.1. Sonuç ve Tartışma

Yapılan alan yazın araştırması sonucunda Kutadgu Bilig üzerinde eğitim, siyaset bilim, felsefe, tıp ve dilbilimciler gibi farklı alanlarda çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte Kutadgu Bilig ile ilgili Sosyal Bilgiler öğretimi alanında herhangi bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Kutadgu Bilig ile ilgili çalışma yapan birçok araştırmacı, çalışmaların ideal bir toplum yaratma amacıyla yazılmış olan Kutadgu Bilig’den günümüz eğitim sisteminde daha fazla yararlanılması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bir bölüm araştırmacı ise çalışmalarında, siyasi ahlaka uygun bir devlet düzeni oluşturmak amacıyla kaleme alınan Kutadgu Bilig’in önemi üzerinde durmuş ve bu eserin hala işlenmemiş bir hazine olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Çağiran (1995)’in çalışmasında, Kutadgu Bilig’in önerdiği eğitim anlayışının ideal bir toplum yaratma amacı taşıdığı ve modern eğitim sisteminin bu eserdeki öğretilerden yararlanması gerektiğinin vurgulandığı görülmektedir. Bu yönüyle araştırmanın, Sosyal Bilgiler öğretim programında etkin vatandaşlar yetiştirmek amacıyla değerlerin kazandırılmasında Kutadgu Bilig’den yararlanılmasının önemine dikkat çekilen çalışmamızla örtüştüğü görülmektedir.

Milli bir eğitim arzulanıyorsa bu tarz eserlerden daha fazla yararlanılması gerektiğini ifade eden Arslanoğlu (1996)'nın görüşlerinin, Sosyal Bilgiler öğretiminde siyasetnamelerin yeri ve önemi üzerinde durarak bu eserleri işlenmemiş bir hazine olarak nitelendiren Özçelik (2004)'in çalışmasının, Kutadgu Bilig'de yer alan beyitlerin Türkçe dersinde kullanılarak öğrencilere değer öğretimi gerçekleştirilebileceğine dikkat çeken Tekşan (2012)'in çalışmasının ve Bozkırlı (2015)'nin Kutadgu Bilig'de yer alan eğitsel içerikli beyitlerin birçoğunun çağdaş eğitim anlayışında karşılığının bulunduğuna dikkat çeken çalışmasının, çalışmamızla doğrudan örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca Çetin (2018)'in ideal insan modeline ulaşmak amacıyla insanlara kazandırılmak istenen değerlerin ele alındığı çalışmasında, Kutadgu Bilig'in evrensel bir eğitim öğretim anlayışına sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle söz konusu çalışmaların çalışmamızla örtüştüğü görülmüştür.

Türk devlet geleneğinde “Törü” şeklinde ifadesini bulan devleti ve milleti en iyi şekilde yönetme çabası, Türk kültür tarihinin en eski kavramlarından biri olan ve muhtevasında kanun üstünlüğünü ve adalet anlayışını barındıran olgunun Türklerde önemsendiğinin çok açık bir göstergesidir. Şüphesiz insanlık tarihinde kanun ve adalet anlayışını devletin merkezine yerleştirmeye çalışan başka milletler de vardır. Türk milleti de tarihinin derinliklerinden günümüze kadar, zamana ve şartlara göre devletin kanun hâkimiyeti ve adalet anlayışı çerçevesinde devletin, daha iyi nasıl yönetileceğinin arayışı içinde olmuştur. İslam'ın kabulünden önce yazılı olmayıp “Törü” kavramıyla ifadesini bulan devleti ve milleti en iyi şekilde yönetme çabası, İslam'ın kabulünden sonra Türk devletlerinde şeri ve örfi hukukun birlikte icrasıyla sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu sürecin örfi hukuka yol göstermede en kıymetli ve en eski eseri olan Kutadgu Bilig, çalışmada öne çıkarılan beyitlerinden de anlaşılacağı üzere geleneksel Türk devlet yönetiminde en önemli yere sahip olan hükümdar, kanun ve adaleti temsil etmekte ve bu yolla Türk hâkimiyet anlayışında adaletin yerini ve önemini gözler önüne sermektedir.

Günümüzde çözemediğimiz birçok toplumsal sorunun 900 yıl önce Yusuf Has Hacib tarafından ele alındığı ve çözüm yolu önerdiği görülmektedir. Aynı şekilde çalışmamıza konu olan hak, adalet ve sorumluluk değerleri Kutadgu Bilig'de ayrıntılı bir şekilde vurgulanmıştır. Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında “hak”, “adalet” ve sorumluluk” değerleri daha önceki Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında yer almasına rağmen 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerler arasında “hak” değerine yer verilmediği görülmüştür. 900 yıl önceki bir eserde ele

alınan ve önemsenen bir değer, belki de en çok ihtiyaç duyduğumuz bir dönemde dikkate alınmayarak öğretim programından çıkarılması büyük bir eksiklik olarak durmaktadır. Bir diğer eksiklik ise öğretim programlarında “kök değer” olarak ifade edilen “adalet” değerinin, Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının değerleri arasında birinci sırada yer almasına rağmen hangi öğrenme alanı veya kazanım içerisinde işleneceğine yönelik programda hiçbir açıklamaya yer verilmemesidir.

Bu çalışmada görüşlerine müracaat edilen öğretmenler, hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin kazandırılmasında Kutadgu Bilig’den yararlanılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmişlerdir: “Değer öğretiminde öğrencilere kazandırılması hedeflenen adil olmak, doğru olmak, misafirperver olmak ve birçok değer Kutadgu Bilig’de tavsiye edilmektedir. Dolayısıyla bu eser üzerinden örnekler verilerek değer öğretimi yapılabilir”.

Görüşme yapılan öğretmenlerden bir bölümünün, değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında kendi kültürümüze ait eserlerin kullanılmasının önemine dikkat çektikleri görülmüştür.

Araştırmanın bulgularına göre, görüşüne yer verilen öğretmenlerin büyük bir bölümünün Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerler öğretiminin temel amacını “bireylerin doğduğundan itibaren sahip oldukları iyi tarafları ortaya çıkarmak, karakterinin olumlu olarak gelişmesini sağlamak, sosyal beceri kazanmak, öğrendiği değerleri davranışlarına yansıtma, değerlerinin bilincinde bir toplum oluşturmak” ve “haklarını ve sorumluluklarını bilen etkin vatandaşlar yetiştirmek” olarak ifade ettikleri görülmüştür.

Öğretmenlerin büyük bir kısmının Sosyal Bilgilerde değer öğretiminde yer alan kavramların Kutadgu Bilig’de işlendiğine dikkat çektikleri ve Kutadgu Bilig’in kullanılmasının yararlı olacağını belirttikleri görülmüştür.

Bununla birlikte mevcut Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında Kutadgu Bilig’e yeterince yer verilmediğine görüşüne yer verilen öğretmenler dikkat çekmişlerdir. Bu görüşlerden “Kullanılması derken ne kastedildiği önem taşımaktadır. Çünkü sosyal bilgiler ders müfredatı çok yoğun olduğu için anlamlı bir şekilde kullanılabileceğini düşünmüyorum. Sadece alıntı yapılan bir bölüm okunup geçilecektir. Azaltılan bir müfredatın vermek istediği değerleri telkin etmek için yararlı olacağını düşünüyorum” şeklindeki görüş dikkat çekicidir.

Görüşme yapılan öğretmenler, Sosyal Bilgiler öğretim programının yeniden revize edilerek programda ve ders kitaplarında Kutadgu Bilig’e daha fazla yer verilmesi gerektiğine vurgu

yapmışlardır. Sonuç olarak bu kıymetli kaynak, Türk gençleri için sorumluluk, hak, hukuk, adalet ve nihayet demokrasi gibi kavramları öğretmeye çalışılırken öğretmenler için çok kıymetli bir referanstır.

5.2. Öneriler

1. Geleceğin yöneticileri, kamu görevlileri veya sermaye sahipleri olan nesillerin, sorumluluk sahibi olmaları, hak ve adalet duygusu ile çevresindekilere muamelede bulunmaları ve her şeyden önce iyi bir insan olmaları adına, okul çağında Kutadgu Bilig’le tanışmaları gerekmektedir. Bunun için ise, Sosyal Bilgiler ve diğer derslerin öğretim programlarında ve ders kitaplarında Kutadgu Bilig’den öğütlere daha çok yer verilebilir.
2. Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan, haklarını bilen, sorumluluklarının farkında olan, adaletli, etkin ve iyi vatandaşlar yetiştirmek misyonuna ulaşabilmek ve Kutadgu Bilig’de ele alınan “ideal insan modeli” ile toplumu ve devleti çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırabilmek adına Sosyal Bilgiler dersi ve diğer ders öğretmenlerinin Kutadgu Bilig’den daha çok yararlanmaları hususunda öğretmenlere telkinlerde bulunulabilir.
3. Öğretmenlerin Kutadgu Bilig’i daha iyi tanımaları adına üniversite aşamasında Kutadgu Bilig gibi önemli edebi eserleri tanıyabilecekleri derslere yer verilebilir ya da bu derslerin sayıları artırılabilir.
4. Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı revize edilerek “adalet” değerinin hangi öğrenme alanı ve kazanım içerisinde öğrencilere kazandırılacağı ayrıntılı bir şekilde ifade edilebilir.
5. Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı öğrenme alanları ve kazanımlarında sıklıkla ifade edilen “hak” kavramı, Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında kazandırılması hedeflenen temel değerler içerisinde yer alabilir.
6. Öğretmenlere ve öğrencilere Kutadgu Bilig’den öğütler içeren nüshalar dağıtılabilir. Bu noktada Millî Eğitim Bakanlığı ile diğer kurum ve kuruluşlar ve Sivil Toplum Kuruluşları arasında iş birliği yapılabilir.
7. Bu araştırmanın nitel kısmı Kutadgu Bilig’deki hak, adalet ve sorumluluk kavramlarının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Öğretim programlarında kazandırılması hedeflenen diğer temel değerlerle ilgili de benzer çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Adalıoğlu, H.H. (2009, Ekim). *Bir Siyasetname olarak Kutadgu Bilig. Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Adalıoğlu, H. H. (2013). Bir siyasetnâme olarak “Kutadgu Bilig”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 237-253.
- Adıyaman, C. (2018). *Kutadgu Bilig'in adbilim bakımından incelenmesi*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim yönetimi ve değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 7-18.
- Akbaş, O. (2014). *Türk Millî Eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim 2. kademedeki gerçekleştirme derecesinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aladağ, S. (2009). *İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretiminde değer eğitimi yaklaşımlarının öğrencilerin sorumluluk değerini kazanma düzeyine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alıcı, M. (2011). *Kutadgu Bilig'de dini öğeler*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Altunöz, Y. (2005). *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamülmülk'ün siyasetnamesi ışığında Türk hakimiyet anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Anıl Yılmaz, A. (2004). Kutadgu Bilig'de kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırmaları Dergisi*, 32, 91-99.

- Arat, R. R. (1970). Kutadgu Bilig ve Türklük bilgisi. *Türk Kültürü Dergisi IX/98*, (2-22), 70-90.
- Arsal, S.M. (1947). Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mecmuası*, 13 (2) 657 -683.
- Arslan, M. (1987). *Kutadgu-Bilig'deki toplum ve devlet anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Arslan, Z. Ş. ve Yaşar, F. T. (2007). Yükselen değer kavramı üzerine eleştirel bir yaklaşım. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1(1), 8-11.
- Arslan, A. (2012). Kutadgu Bilig'de dinleme ve konuşma becerisine ilişkin sözler. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 1-16.
- Arslan, M. (2019). *Kutadgu Bilig'de yönetim ahlakı*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Arslanoğlu, İ. (1996). Kutadgu Bilig'de eğitim bilim ve akıl. *Yeni Forum Dergisi*, 17(331), 4348.
- Ata, B. (2006). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. C. Öztürk (Ed.), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilimler Öğretimi yapılandırma bir yaklaşım içinde*. Ankara: Pegem.
- Atay, T.S. (2018). *Kutadgu Bilig'de kötü yönetim ve kötü yöneticilik kavramları kapsamında bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Avcı, N. (2007). Üniversite gençliğinin bireysel ve toplumsal değerlere ilgi ve bakışı: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu*. İstanbul: DEM. (819-851).
- Ayık, C. (2016). *Kutadgu Bilig ve siyasetnamede ahlak siyaset ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Bağdatlı, Ö. (2007). *Kutadgu Bilig'de devlet ve adalet ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Balcı, O. (2018). *Modern devlet algısı ve Kutadgu Bilig'in devlet anlayışının bir kıyaslaması*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

- Balcı, A. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler*. 7. Baskı. Ankara: Pegema.
- Beslen, K. (1985). *Kutadgu Bilig’de eğitim*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgen, S. (2019). *Değerler eğitimi açısından Kutadgu Bilig*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Binark, N. (1970). Kutadgu Bilig’de evlenme, aile ve çocuk terbiyesi. *Türk Kültürü Kutadgu Bilig Sayısı*, 98, 174-178.
- Birkan, G.Z. (2016). *Kutadgu Bilig’de değerler öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Bolay, S. H. (2007). Değerlerimiz ve günlük hayat. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1(1), 12-19.
- Bozkırlı, K. Ç. (2015). *Kutadgu Bilig’deki eğitsel öğelerin tespiti ve bu öğelere yönelik Türkçe öğretmeni adaylarının görüşlerinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Çağırın, L. (1995). *Kutadgu Bilig’de eğitim ve öğretim*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakıcı, S. (2015). *Kutadgu Bilig’de mutluluk ve ahlak ilişkisi (psiko-sosyal bir analiz)*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler, Eskişehir.
- Çakmak, M.A. ,Tezcan, R. (2016). Kutadgu Bilig’e Göre Türklerde Adalet Anlayışı. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 177-183
- Çelikkaya, Kürümlüoğlu, M. (2018). Yeni Sosyal Bilgiler Programında 4. ve 5. Sınıfta Kazandırılması Hedeflenen Değerlere İlişkin Kazanımların İçeriğe Yansımaları. *Değerler Eğitimi Dergisi* 16, 7-38.
- Çetin, A. (2010). Kutadgu Bilig’de Türk aile kültüründe bir babanın oğul imajı ya da süregiden bellek/kültür. *Millî Folklor Dergisi*, 22 (85), 122-132.
- Çetin, T. (2018). *Kutadgu Bilig’de çocuk ve çocuk eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

- Demirel, D. (2014). Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(6), 55-61.
- Deniz, S. (1999). Kutadgu Bilig ve Türk Mesnevi edebiyatındaki yeri. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1.
- Doğanay, A. (2012). *Değerler eğitimi*. C. Öztürk (Ed.), Sosyal bilgiler öğretimi. Ankara: Pegem. (225-256).
- Doygun, M. (2014). *Kutadgu Bilig’de hükümdar ve komutan özellikleri açısından Alaaddin Keykubat Selahattin Eyyubi-Baybars’ın değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekşi, H. (2003), Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım; Karakter Eğitimi Programları, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1(1), 79-96.
- Emiroğlu, S. (2012). Kutadgu Bilig’de çocuk eğitimi. *Turkish Studies*, 7(1), 1027-1041.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite kültüründe önemli bir unsur: Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 55-72.
- Fındık, B. (2014). *Siyasi etik ve Kutadgu Bilig*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Fichter, J. H. (2012). *Sosyoloji Nedir* (Çev. N. Çelebi). Ankara: Anı.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gönç, M. (2015). *Kutadgu Bilig’in yazma becerisi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Görüşük, L. (2012). *Doğu ve batı siyasal kültüründe devlet ve siyaset algısı Kutadgu Bilig*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Gülensoy, T. (1970). Kutadgu Bilig’den Hikmetler. *Türk Kültürü Dergisi* IX/98, (89-110), 157-178.
- Has Hacib, Y. (1998). *Kutadgu Bilig II* (R. R. Arat, Çev.). Ankara: TTK.
- Hökelekli, H. ve Gündüz, T. (2007). Üstün yetenekli çocukların değer yönelimleri ve eğitimleri. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu*. İstanbul: DEM. (371-396)

- İnan, A. (1970). Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar. *Türk Kültürü Dergisi IX/98*, (44-58), 112-126.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve kültür tarihimizdeki yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Karamanoğlu, A. F. (1970). Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair. *Türk Kültürü Dergisi IX/98*, (59-63), 127-131.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Engin.
- Kaya, F. (2015). *Kutadgu Bilig'e göre liderlik eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kaymaz, Z. (2009). Kutadgu Bilig hakkında Türkiye'de yapılan yayınlar üzerine bir deneme. *Turkish Studies*. 4(3), 1408-1422.
- Kazmaz, S. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.
- Kılcan, B. (2013). *Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci algılarının incelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kocasavaş, Y. (2006). Kutadgu Bilig'de eğitim-öğretim anlayışı. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 53-66.
- MEB. (2000). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi (6-7.sınıflar) öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi (6-7.sınıflar) öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Mert, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de hal kategorisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Oktay, A. S. (2007). *İslâm düşüncesinde ahlâki değerler ve bunların global ahlâka etkileri*. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu. İstanbul: DEM. ss. 131-143.

- Önler, Z. (2008). Kutadgu Bilig’de toplumsal kabul ve geleneklerden yansımalar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(15), 441-455.
- Özbay, M. & Karakuş Tayşi, E. (2011). Dede Korkut Hikâyeleri’nin Türkçe öğretimi ve değer aktarımı açısından önemi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(1), 2131.
- Özçelik, D. (2004). *Sosyal bilgiler öğretiminde siyasetnâmelerin yeri ve önemi (Kutadgu Bilig ve Siretü’l- Mülük Örnekleri)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özden, H. (2002). *Kutadgu Bilig’de ahlak kavramı ve tıp etiğine katkısı*. Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 217-239.
- Öztürk, Z. (2005). On beşinci yüzyıl şairlerinden Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi’nin Yusuf ve Zeliha mesnevisinde işlenen değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10), 41-72.
- Parlak, H. (2009). *Kutadgu Bilig metin bilimsel yapısı*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Portlakkaya, T. (2009). *Siyasetname olarak Kutadgu Bilig Türk devlet yönetimindeki yeri ve önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Poyraz, H. (1994). Vefa duygusu ve ‘değerler psikolojisi’. *Türk Yurdu Dergisi*, 14(81), 61-62.
- Sarı, S.K. (2012). *Kutadgu Bilig’de Metafor*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarıkaya, M.Z. (2014). *Kutadgu Bilig’e göre Türklerde Bey*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Söylemez, Y. & Kırkkılıç, H. A. (2015). Kutadgu Bilig’in suç işleme motivasyonuna olumsuz etki yapabilecek değerler bakımından incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 63(19).
- Şeker, F.M. (2011). *Türk Düzünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*. İstanbul: Dergah.

- Şen, Ü. (2007). Millî Eğitim Bakanlığının 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tekşan, K. (2012). Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig'in kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 3(13), 1-17.
- Terzi, D. (2018). *Kutadgu Bilig'de "Bey" figürünün otantik liderlik yaklaşımı açısından analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Tezcan, M. (1974). Türklerle ilgili stereotipler (kalıp yargılar) ve Türk değerleri üzerine bir deneme. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tuğral, O. (2008). *Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'de devlet anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Uçar, E. (2018). *Kutadgu Bilig'in kronolojik kaynakçası*. 1825
- Uysal, V. (2007). Yetişkinlerde dindarlık ve değerler: Dinî hayat, değer tercihleri ve kadına bakış eğilimleri. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.), Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu. İstanbul: DEM. (215-239).
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1970). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma. *Türk Kültürü Dergisi IX/98*, (23-26), 91-94.
- Vursun, P. (2015). *Kutadgu Bilig Kahire nüshası [98b-196b] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkı basım)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yalar, T. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler programında değerler eğitiminin mevcut durumunun belirlenmesi ve öğretmenlere yönelik bir program modülü geliştirme*. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Yaman, E. (2012). *Değerler eğitimi*. Ankara: Akçağ.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldızlı, M.E. (2011). *Kutadgu Bilig'de dünya metaforu*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EKLER

EK 1. Görüşme Formu Örneği

Değerli Katılımcı,

Bu araştırma, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kutadgu Bilig: Adalet, Hak ve Sorumluluk Değerleri Bakımından Değerlendirme ve Öğretmen Görüşleri” adlı çalışmaya katkı sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Cevaplarınızın ayrıntılı ve içten olması çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği için oldukça önemlidir.

Katkılarınız için teşekkürler.

Rumeysa TEZCAN
Gazi Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Cinsiyetiniz: Kadın ( ) Erkek ( )

Mesleki Kıdeminiz: .....yıl

- 1) İlk Türk İslam eserlerinden Kutadgu Bilig’in eğitim ve öğretimde kullanılması hakkında ne düşünüyorsunuz?

.....
.....
.....

- 2) Sizce Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin öğretiminin temel amacı nedir?

.....
.....
.....

- 3) Sizce Sosyal Bilgilerde değer öğretimi açısından Kutadgu Bilig’in önemi nedir?

.....
.....
.....

- 4) Sosyal Bilgilerde hak, adalet ve sorumluluk değerlerinin öğretimi için Kutadgu Bilig’in kullanımını nasıl değerlendirirsiniz?

.....
.....
.....

GAZİ GELECEKTİR